

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В РОМАНАХ

Тимур
ЛИТОВЧЕНКО

Помститися
імператору

CF FOLIO

Невблаганна доля розчавила щасливе життя Степана Раковича – колишнього сердюка гетьмана Мазепи. Здавалось, вихід єдиний: накласти на себе руки... Та в мить найбільшого відчаю прийшло розуміння: спокій прийде, лише коли він помститься не окремим дрібним ворогам, а... найсильнішій людині в Російській імперії – самому Петру Великому! Але як вигнанцю дістатись до нього, як здійснити карколомний задум?..

- [Тимур Литовченко](#)

- [Передмова](#)
- [Глава 1](#)
- [Глава 2](#)
- [Глава 3](#)
- [Глава 4](#)
- [Глава 5](#)
- [Глава 6](#)
- [Глава 7](#)
- [Глава 8](#)
- [Глава 9](#)
- [Глава 10](#)
- [Післямова](#)
- [Додаток](#)

- [notes](#)

- [1](#)
- [2](#)
- [3](#)
- [4](#)
- [5](#)
- [6](#)
- [7](#)
- [8](#)
- [9](#)
- [10](#)
- [11](#)
- [12](#)
- [13](#)
- [14](#)
- [15](#)
- [16](#)
- [17](#)
- [18](#)
- [19](#)
- [20](#)
- [21](#)
- [22](#)
- [23](#)

- [24](#)
  - [25](#)
  - [26](#)
  - [27](#)
  - [28](#)
  - [29](#)
  - [30](#)
  - [31](#)
  - [32](#)
  - [33](#)
  - [34](#)
  - [35](#)
  - [36](#)
  - [37](#)
  - [38](#)
  - [39](#)
  - [40](#)
  - [41](#)
-

Тимур Литовченко

Помститися імператору

*ПРИСВЯЧУЮ вірному подружжю —
моїм батькам Івану Івановичу
та Жанні Григорівні,
котрі вчили свого сина
любити й ненавидіти...*

Передмова

30 серпня 2004 року від Р. Х., Київ

Звісно, мені б дуже хотілось, аби ця історія розпочалася приблизно як роман Віктора Гюго «Собор Паризької Богоматері»...

Тобто, обстежуючи якомсь знаменитий давній собор... Наприклад, Софію Київську або один з храмів Києво-Печерської лаври... або відвідуючи свою альма-матер – Києво-Могилянську академію, на території якої й досі стоїть церква...

Коротше, в якомусь давньому храмі автор раптом побачив на штукатурці слово «ФАТУМ». Звісно, графіті було виконане церковнослов'янською. Або принаймні латиною: «FATUM». Повторна спроба знайти графіті успіху не мала. Проте цей FATUM все не йшов з голови, розбухував письменницьку уяву, тому з нього народилась та сама історія, яка...

Проте ні. Не ті зараз часи, ой не ті! Коли я був студентом, то у приміщенні НаУКМА на повну потужність працювало Київське вище військово-морське політичне училище. Та й не в університеті зовсім я студіював: це зараз він зветься Науково-технічним університетом України «КПІ», а за радянських часів іменувався зовсім інакше – Київським політехнічним інститутом. Що ж до часів нинішніх, то вештатись по церквах і храмах у пошуках натхнення колишньому «технарю», що всупереч долі став-таки письменником, але змушений заробляти на життя журналістикою, просто ніколи.

Часу не вистачає.

Такі реалії, така моя вдача...

Та все ж певна подоба до історії створення «Собору Паризької Богоматері» тут є. Просто специфіка інша – сучасно-українська...

Одного разу покійний нині Зіновій Кулик, шеф-редактор журналу «Політика і культура», більш відомого за аббревіатурою «ПІК», запропонував запровадити на сторінках часопису нову рубрику «Історичний детектив». Оскільки рубрика ця явно виходила за площину як політики, так і культури, вести її було доручено редакторові відділу «Тема», де загалом зосереджувалась, так би мовити, «решта матеріалів, неполітичних та некультурних», – тобто мені. І не просто вести – писати матеріали власноруч. Бо це мало бути «не ляля-фафа», а «класно», на найвищому рівні, який, на думку начальства, міг забезпечити тільки штатний працівник – редактор відділу особисто.

Минув час, і якомсь на ПіКівській планірці, зовсім не «ПіКантній» та нічим особливо не прикметній, мені суворо нагадали: що ж це ти, негіднику, до нової рубрики нічого не пропонуєш, га?! Нумо подавай матеріал – і негайно! І диви – щоб змістовно, круто та цікаво для читачів!!!

Отже глибокої ночі, перегорнувши не одну книгу про авантюристів усіх часів і народів, а також уздовж і впоперек переоравши простори Інтернету, я раптом наштовхнувся на вельми загадкову персону, про яку багато чув раніше, проте все бракувало часу зосередитись і дослідити цей історичний персонаж в усіх деталях. А тут така чудова нагода!..

Йому буцімто були відомі секрети філософського каменя й вічної молодості. Ніхто точно не знав, де й коли він народився... і навіть більше – де й коли помер. І це при тому, що його приймали при всіх монарших дворах Європи! Мало того – він активно втручався у найпотаємніші та найделікатніші справи... Як би сказали зараз, контролював європейську «закулісу» й робив власну (свого імені себто) політику.

Чим більше книжок з різнокольоровими закладками нагромаджувалось на невеличкому

столику перед комп'ютером, а також чим більше файли? накопичувалось у робочій теці комп'ютера, тим більша розгубленість охоплювала мене. Чорт забирай: відтоді минуло вже понад 200 років, а ще й досі ніхто не спромігся дати задовільне пояснення бодай десятій частині пов'язаних з цим історичним персонажем загадок. То що ж це у світі діється, панове добродії?..

І вже коли небокрай за вікном посірів, мій роз'ятрений мозок раптом немовби блискавка пробила! Схопивши добутий із величезними труднощами, але, здавалось би, з незрозумілою метою енциклопедичний довідник «Києво-Могилянська академія в іменах», я почав у шаленому темпі гортати крейдовані сторінки... Так і є: дивовижна схожість прізвищ нагло впадала у вічі! Подальші співставлення наочно продемонстрували: збігалися також численні дати і факти, для безглуздох, на перший погляд, вчинків знаходились дуже логічні пояснення та обґрунтування, і все це вкладалося у канву вельми несподіваної, проте дуже цікавої історичної гіпотези.

Доки зійшло сонце, статтю я написав, вона вийшла друком і була сприйнята на ура. З іншого боку, всього лише журнальної статті особисто для мене виявилось замало. Якби я був істориком, то, можливо, решту життя присвятив би пошукові доказів на захист несподіваної гіпотези. Бозна-що могло би з цього вийти... Проте я не історик, а лише інженер-металург, що став письменником, а заробляє на життя журналістикою. На превеликий жаль, Зіновій Кулик помер (Царство йому Небесне!), «ПК» припинив вихід (добра пам'ять славетному часопису!..), а я працюю у зовсім іншому періодичному виданні, що не має анінайменшого відношення до моїх нічних шукань коріння істини двохсотрічної давнини. Тож єдине, що можу зробити далі, – виплеснути на папір образи, котрі міцно засіли в голові.

Що з цього вийшло, не знаю. Не мені судити.

Судіть краще ви...

Глава 1

Хмари над житом

По мірі переростання ранніх зимових сутінок у непроглядний морок ночі заціпеніння поступово заволоділо усім Дармштадтом. А якщо на вулиці сиво й морозно, краще сидіти у будь-якому приміщенні, тільки б носа не висовувати назовні.

Тільки би дров до ранку вистачило...

Пауль посунувся ближче до каміна, але не для того, щоб зігрітися: зараз його найбільш за все непокоїв стан Великого Магістра. Той завмер у глибокому кріслі, немов кам'яна статуя, і не ворухився вже протягом цілої години. А як раптом помер?!

З іншого боку, шляхетний принц просто міг надто глибоко поринути у вир зосереджених роздумів, піднятися думкою у найвищі духовні сфери – і уявіть, що найменший з його учнів, який ще не пройшов навіть четвертого ступеня посвяти, легким дотиком до плеча відволікає його назад, на нашу грішну землю!.. Святотатство!!! Але як іще переконатися, що зі здоров'ям Його милості все гаразд?!

Усе-таки не наважившись торкнутися плеча графа, Пауль почав уважно придивлятися до тонких губ, до заляклого лівого ока та гладенької, мармуроподібної, без жодної старечої зморшки шкіри обличчя. Ні, все ж треба спробувати...

Але тільки-но юнак зібрався перейти від вивчення профілю Великого Магістра до більш рішучих дій, як ліва щока графа нервово сіпнула, нижня щелепа ворухнулася, і пролунав тихий, схожий на шелестіння весіннього вітерця голос:

– Не хвилюйся, хробачок, зі мною все гаразд.

– Ваша милосте!.. – зітхнув Пауль з явним полегшенням. – Ви й уявити не можете, як я перелякався.

– Ні-ні, хробачок, не зараз.

Магістр так легко та повільно, що крісло під ним навіть не рипнуло, повернувся до учня і, вдивляючись йому просто у вічі, сказав:

– Поки ще не час.

В єдину мить довколишня нічна тиша загустіла патокою й надійно заліпила вуха, тому наступні слова принца Пауль ледь розчув:

– Адже ми ще не поговорили як слід...

Розуміючи, що прямий погляд Великого Магістра йому довго не витримати, юнак проковтнув слину й ледь вичавив:

– Звідкіля Ваша милість знають, що я хотів...

Наступне слово «спитати» Пауль прошепотів після короткої паузи, але речення так і не закінчив. Ще б пак: було очевидно, що граф вважає його невимовлене питання просто ідіотичним! Справді, тільки повний бовдур не скористався би такою чудовою нагодою – бодай трішечки побазікати із самим Великим Магістром таємної ложі в момент нетривалого перепочинку... Та тут будь-хто не впустив би шансу!..

– Ну що ж, слухаю тебе уважно, хробачок.

Безтурботний спокій, у якому перебував граф, миттю поглинув усю занепокоєність Пауля, немов товстелезний мур поглинає несамовиту енергію кулі, що врізалась у нього. Юнак одразу позабув, про що хотів спитати Магістра декілька хвилин тому: ясна річ, з точки зору особистості такого масштабу всі проблеми найменшого з менших учнів видаються просто смішними й аніскілечки не вартими уваги!.. Про що ж тоді розмовляти?!

– Кажі, – між тим наполягав Магістр владно, беззаперечним тоном.

І ледь розтуливши умить пошерхлі губи, Пауль насилу вичавив:

– Хто Ви такий?..

Так, це було абсолютно не те, про що юнак хотів би говорити з Великим Магістром. До того ж, запитання видавалося вкрай безтактним. Пауль не здивувався б, якщо розлючений принц одразу спопелив би його, жалюгідного та ще й безсоромно-наглого юнака, яскравою блискавкою, зведеною з небес силою надлюдського знання, тому інстинктивно втягнув голову у плечі й схилився якнайнижче. Та секунди минали за секундами, вишиковувались у хвилини, проте нічого страшного не відбувалося.

Нарешті Пауль насмілився підняти очі на графа. І з величезним здивуванням побачив, що той... всміхається?! Так, саме так! Схоже, Великий Магістр анітрохи не образився на найнахабнішого учня своїх учнів, а навпаки – зрадів такому запитанню!

– Ваша милосте... ну-у-у, справді... про Вашу милість таке пліткують...

Але пристойність і дисципліна зрештою перемогли, тож Пауль замовк.

– І що саме пліткують, цікаво знати?

Жодна зморшка не проборознила гладеньке обличчя, сірі з прозеленню очі Великого Магістра сховалися за майже зімкненими повіками.

– Повторюю, маленький мій хробачок: кажи, не бійся.

Голос був лагідним.

– Не бійся!..

І Пауль здався на милість старшого:

– Та різне кажуть, Ваша милосте. Одні стверджують, нібито Ваша милість – граф. Але граф не від самого народження... А титул...

Юнак зробив паузу і перевірів, як реагує на його слова Великий Магістр.

– Графський титул я купив разом з маєтком, це відомо усій Європі.

– Не про титул мова, – поквапився уточнити Пауль.

– Розумію. Далі.

– Тільки не гнівайтесь, Ваша милосте...

– Ти ж бачиш, я абсолютно спокійний.

– Бачу, – і Пауль ризикнув продовжити: – Так от, інші подекують, буцімто Ваша милість не те що ніякий не граф... Ну, не те що Ваша милість купили титул...

– Я розумію, розумію, – заспокоїв юнака Великий Магістр.

– Так от, подекують, що Ваша милість більший за графа!

– Тобто?..

І перш ніж вловити у цьому єдиному слові приховану іронію, Пауль відповів:

– Що Ви спадкоємний принц трансільванський...

– Ну, це теж загальновідомо.

– Або ж португальський...

Тут би учневі й замовкнути, проте Великий Магістр цього, здається, зовсім не хотів. І під впливом невідомої сили з язика злетіло напівпридушене:

– Або навпаки...

Юнак щиро сподівався, що граф недочує зрадницького «навпаки». Та попри поважні літа, слух він мав просто відмінний, а тому ненав'язливо мовив:

– І що ж означає це «навпаки»?..

Діватися було нікуди. Пауль схилив грішну голову ще нижче й прошепотів:

– Або навпаки – значно менший. Буцімто Ваша милість є сином заможного португальського торговця-єврея... – І про всяк випадок додав: – Вибачте, Ваша милосте, – так

люди кажуть, не я...

– Не вибачайся, – голос Великого Магістра був таким самим безтурботно-спокійним, як і на початку бесіди. – Всі люди – браття в очах Бога. Це – одна з основоположних істин таємного вчення. Чи ти забув?

– Ні, Ваша милосте! Аж ніяк...

– То чому?..

– Бо ви все ж таки...

– Все просто: я – Великий Магістр таємної ложі, ти – учень моїх учнів. Але ми обидва – брати, рівні перед Богом. Чи не так?

– Це істина, Ваша милосте.

– Отже, угорський граф і трансільванський принц – браття в очах Божих?

– Істинно так!

– Тоді португальський принц і португальський єврей у Божих очах – теж браття, хіба ж ні?

Пауль розгублено мовчав.

– Так чи ні?

Мовчання.

– Так чи ні?! – в голосі Великого Магістра забриніло залізо. – Відповідай коротко і впевнено!

Мовчання.

– Не чую!..

Підкорившись нарешті його волі, Пауль твердо відповів:

– Так, Ваша милосте.

– Добре. Молодець.

Юнак полегшено зітхнув, немовби школяр, що вірно вгадав відповідь на каверзне запитання вчителя.

Хоча, по суті, так воно й було...

– Нічого, не засмучуйся, – заспокоїв Пауля Великий Магістр. – Коли я був приблизно твого віку... Навіть трохи молодший за тебе... – Магістр зробив ледь помітну паузу, потім додав: – У молоді роки я також не розумів цього. Зовсім інші речі цікавили мене.

Принц розпрявив спину, витягнувся у кріслі, потім якнайпильніше запахнув клітчастий шотландський плед і повторив:

– Зовсім іншим я переймався, хробачок. Зовсім іншим...

Літо 1707 року від Р. Х., Прилуки

– Диви, Йване, диви! Ой яка ж то гарна паняночка! Ой яка гарна!..

Роззявивши рота й заломивши шапку на потилицю так, що вона ледь не впала на землю, Степан проводжав очима багату вбрану дівчину років п'ятнадцяти чи шістнадцяти, що повільно прямувала вулицею у супроводі старенької зморшкуватої служниці й навіть не позирнула у бік двох босоногих спудеїв у поношених, притрушених дорожньою курявою свитках та місцями подраних штанях. Від несподіваного припливу почуттів юнак подавився словами. Іван бачив, що товариш хотів іще щось додати, проте не зміг вимовити більше ані слова. Лише нерозбірливо мугикнувши в кулак, Іван похнюпився й відповів:

– Не муляй очі, Степане! Не дивись таким дівчатам услід, бо все це дарма!

– Чом же дарма?! – миттю образився перший спудей, гарячкувато сіпнувшись.

– Бо красна панна не для бідного Івана, – сумно відповів другий, знов мугикнув і додав: – Немовби спеціально про мене люди приказку вигадали.

– Е-е-ет, дурниці верзеш! – усміхнувся Степан. – Може, ти й бідний, а от за мене батько будь-яку красуню висватає. Тільки слово варто мовити...

– Степане!.. – із докором мовив товариш.

– Що?

– Знов ти за своє?!

– Та що ж се ти такий недовірливий, га?! – юнак різко зсунув шапку з потилиці майже на брови.

– Бо й сам можу брехати не гірш від тебе!

– А я й не брешу зовсім!

– А от і брешеш!

– Собака твій бреше!

– Так нема ж у мене собаки...

– Тьху!..

Декілька хвилин хлопці дивились один на одного з відвертою неприязню, бо весь час сперечалися про одне й те саме. Степан доводив товаришеві, що належить до роду козацьких старшин Раковичів, котрі міцно угніздилися в Прилуках. Переконавав, що має заможного батька-сотника і що майбутнє його забезпечене.

Іван же і нишком, й відкрито насміхався над ним, мотивуючи свою недовірливість тим, що Степан відбув на літні вакансії пішки – як-от він, приміром. А якби мав заможну рідню, то батько неодмінно прислав за ним воза зі служниками або принаймні грошей на дорогу. Одного разу, як Іван кепкував над товаришем аж надто задирливо, вони ледь не почубились, та в останню мить утрималися. І хоча потім цілий день не розмовляли, лише курили маленькі глиняні люльки та смикали рідкі, м'якенькі ще вусики, але все ж поступово відновили не надто приязні, проте все-таки доволі дружні стосунки: справді, шлях із Києва до Прилук неблизький, тож краще долати його з приятелем, ніж самому...

Іван навіть погодився йти із Степаном до кінця – тобто до самих Прилук, де, за запевненнями товариша, жив його овдовілий батько, козацький сотник, старший із трьох братів Раковичів. Щоправда, подумки Іван продовжував насміхатися над Степановими побрехеньками: ні, справді, це ж, мабуть, треба самому щиро повірити у власні вигадки, щоб раз у раз «згадувати» (насправді ж, певна річ, вигадувати!) все нові й нові подробиці з дитячих років, нібито проведених у батьковому маєтку, покійну матір, челядників...

Іван знав, чого варті подібні побрехеньки, бо й сам часто уявляв себе сином заможних батьків, а не вбогим сиротою, котрого суворий дядько навряд чи прийме нинішнього літа. Юнак просто хотів дочекатись моменту, коли вони досягнуть примарного «маєтку», Степан зніяковіло потупцює біля закритих воріт, потім плюне на дорогу й, ховаючи брехливі очі, зізнається товаришеві в усьому. Тоді Іван крекне, тусоне його у плече, скаже: «Степане, Степане, нещасний ти брехун! Твоїми б вустами тільки медовуху пити, борща з пампушками їсти». І тоді...

Ні, тоді підуть вони не в Лубни до Йванового дядька – нехай би старий чорт удавився! – а подадуться разом на Січ. Неспокш дедалі більше поширюється Україною, велика біда зріє у повітрі. Так буває перед грозою, коли блакитним небом пробігають лише перші табунці легеньких білосніжних хмаринок, що поступово змінюються юрбою важких, напоєних зеленувато-свинцевою вологою хмар – і от вже на землю, на жовті від жита лани, на ліси й луки падають потоки води, сліпучі блискавки або навіть град...

Так, щось назріває зараз в Україні – либонь, щось таке, як за часів Хмельницького чи Сагайдачного. А у періоди неспокою місце юнаків не у тихих академічних класах і не вдома, а на островах посеред Дніпра. Тим паче, справжнього дому в них немає – тож нехай стане їхньою

домівкою, їхньою ласкавою матінкою славна Запорозька Січ, що споконвіку приймає таких-от безбатченків, дозволяє їм в люди вийти!

Момент істини наближався невідворотно: після ночівлі під розкидистим дубом, що стояв обабіч дороги, юнаки рушили на світанку в недалеку вже путь і години за чотири побачили на небокраї контури містечка. Це й були Прилуки, де нібито знаходився вигаданий маєток вигаданого Степанового батька-сотника. Хоча майбутнє розвінчання, здається, аніскільки не бентежило зухвальця. Навпаки, юнак почав фантазувати з новою силою, розвиваючи відносно нову тему, що її вони поки не встигли обговорити як слід. Набрівши позавчора на черговий хутір і цілих півтори години проспівавши псалми, юнаки залишились там на обід. І тоді почули від господаря, що сам гетьман набирає нових сердюків.

Потрапити у гетьманський почет! Поряд із такою перспективою блідла навіть ідея податися на Січ... Звісно, бідні хлопці могли тільки заздрити щасливчикам, котрі невдовзі присягатимуть на вірність Яну Мазепі й відтоді супроводжуватимуть його скрізь і всюди, готові накласти головами за ясновельможного господаря. Але Іван заздрив їм рівно до вечора того дня, коли хутір залишився далеко позаду. А от Степан, навпаки, затаївся, глибоко замислився й лише сьогодні зранку, вже на самій околиці Прилук почав неприховано хизуватися: мовляв, варто йому лише слово батькові шепнути – і бути йому сердюком на службі в гетьмана! Отоді всі побачать... І так далі.

Бідолашний Іван мало зубами не скреготав, вислуховуючи Степанові фантазії про те, яким красенем виглядатиме він на баскому конику у розшитому жупані, коли разом з іншими сердюками супроводжуватиме володаря Гетьманщини. І кажучи відверто, навіть потайки сподівався, що несподівана зустріч з прекрасною незнайомкою спрямує товаришеві думки в інше русло.

Та де там! Гарні волошкові очі, туга пшенична коса й гордовита постать панянки тільки підстебнули палку юначу уяву. Степан солов'єм розливався, мріючи, як усе вивідає про гарненьку незнайомку, а потім проскаче – знов-таки на баскому конику і в розшитому жупані! – під її вікнами... Ой, вона ж нізащо не відмовить юному сердюкові, не піднесе йому гарбуза! Не бути такій ганьбі, і край!!! Тільки б дізнатися, хто вона, чия дочка й де живе...

Чим далі слухав Іван товариша, тим більше сумнівався, чи справді варто пропонувати йому похід на Січ. Цілком можливо, Степан здатен тільки язиком молоти, а не шаблею ворожі голови рубати?! Тоді від нього одна лиш морока буде, а навіщо це Іванові здалося... Ні, якщо вже товаришувати, то не з краснобаєм і брехуном, а з тверезо мислячим вірним друзякою, котрий реально дивиться на речі, а не витає десь у піднебессі. Звісно, краще!

За цими думками Іван навіть не помітив, як вони підійшли до високого охайного будинку, обнесеного по периметру широкого двору кам'яним муром.

– Ну от і дійшли! – радісно вигукнув Степан. І перш ніж товариш встиг схопити його за руку, почав стукати у хвіртку, прорізану поруч з міцними воротами, й голосно гукати на всю вулицю: – Гей, ви там, відчиніть негайно!

– Степане, Степане!.. – намагався вгамувати його Іван.

– Га?! Що?.. – не зрозумів той.

«Ти явно забрехався, облиш!» – хотів сказати Іван і вже потягнув нерозумного юнака за край свитки, щоб разом із ним втекти звідси якнайдалі. Ні, занадто пізно: у дворі загавкали пси, хвіртка прочинилась, на вулицю визирнув невдоволений літній челядник, на зморшкуватому обличчі якого читалося палке бажання віддубасити незнайомого жартівника (а разом з ним і його товариша!) важким ціпком, міцно стиснутим у правиці. Та варто було челядникові побачити Степана, як він тіпнувся всім тілом, вронив ціпок, а потім побіг у двір, вигукуючи:

– Панич повернувся! Молодий панич з Києва прийшов! Сам прийшов!..

Не встиг Іван второпати, що й до чого, як із двору висипали ще з півдюжини челядників, підхопили обох спудеїв під руки й затягли у двір. А назустріч їм з будинку виходив уже поважний пан років сорока, вдягнений просто, по-домашньому. Старий челядник, що першим прочинив хвіртку, поспішав за ним.

– Синку, звідкіля ти тут узявся?! – мовив здивований пан потому, коли тричі обійнявся й розцілувався із Степаном. Оскільки той забарився з відповіддю, чоловік кивнув у бік Степанового товариша й запитав не надто приязно:

– А це хто з тобою?

– Доброго вам здоров'я, тату. Я із самого Києва, з академії. А це товариш мій, Іван Богданович. Він теж спудей, а сам із Лубен, тож погодився супроводжувати мене додому, бо удвох у дальній дорозі й веселіше, і спокійніше.

Не знаючи, як поводитись у несподіваній ситуації (бо він і досі не надто вірив, що всі Степанові побрехеньки виявилися чистою правдою), бідолашний Іван тупцював у трьох кроках позаду товариша й позирав спідлоба то на нього, то на сердитого батька. Коли ж його представили сотникові, скинув капелюха та вклонився тому в пояс.

– З Лубен, кажеш?..

Старший Ракович замовк, повільно взявся за довгого лівого вуса і так само повільно пропустив його крізь кулак – жест, за Івановими спостереженнями, також характерний у хвилини глибокої замисленості для Степана. Тільки вуса в юнака були не такими довгими, як у батька, тож він лише посмикував їхні пухнасті кінчики...

– Лубни ж не зовсім по дорозі від Києва до Прилук, – мовив нарешті сотник.

– То що, хіба не можна товаришеві завернути до мене у гості?! – Степана настільки відверто спантеличили батькові слова, що він навіть відсторонився од старшого Раковича. А Іван загалом почувався ніяково, тож почав потроху задкувати. Та зробивши над собою зусилля, сотник приязно посміхнувся йому, обійняв за плечі сина і якомога бадьоріше відповів:

– Ну що ти, синку, гість – це завжди гість! Гостю завжди радіють.

Степан полегшено зітхнув.

– Просто я дуже розгубився, бо не очікував на твою появу, – мовив далі сотник. Чим іще більше спантеличив юнаків: дійсно, навчання у Києво-Могилянській академії скінчилось, розпочалися літні вакансії – то що ж спудеям у Києві робити?! І чом тоді сотник не очікував на приїзд (точніше, на піший приїзд) сина додому?..

Відчувши, що сказав зайве (а може, побоюючись наговорити інших зайвих речей), сотник знов посміхнувся до Івана й мовив:

– Гаразд, гостю, почувайся як удома. Невдовзі ми відобідаємо... До речі, ви, хлопці, бодай щось їли зранку?

– Їли те, що із позавчора лишилося, – хліба пожували, цибулею закусили, водою зі струмка запили, – Степан дивився на батька все ще трішечки здивовано, не в змозі розгадати причини різкої зміни його настрою: адже наскільки він пам'ятав, у веселому настрої чи не в гуморі, але батько виявляв бодай трішечки гостинності до будь-кого – до старого й молодого, до знатної персони чи до останнього злидаря. А тут раптом...

– Ну, це ми виправимо, – кивнув сотник і знов звернувся до Івана: – Я би запросив тебе у дім, та в нас іще не прибрано. Сам розумієш: удовець я, нема кому за цим стежити... Тому вибачай, хлопче, – Степан свій, а от тебе запрошувати до неприбраної хати негоже.

І знов здивувався Степан: надворі день давно, то який же розгардіяш мав залишитися з вечора, щоб у домі й досі було не прибрано?! Але тільки-но хотів спитати про це, як батько обернувся до нього й кинув з-під насуплених кошлатих брів такий дивний, просто вбивчої сили погляд, що слова одразу ж застрягли у горлі. Батько же знов перемінівся в обличчі, повернувся

до гостя і продовжив:

– Тож побудь поки що надворі. Сідай он до на лаву попід яблунею, відпочинь з дороги. Я велю тебе нагодувати трохи, щоб кишки не бурчали невдоволено...

Іван знову мовчки вклонився, тепер уже не так глибоко. Сотник посміхнувся у вуса й гукнув до челядників:

– Гей, винесіть-но нашому гостеві чарку горілки і чогось там попоїсти! А ми із сином поки що підемо в дім: з минулого літа все ж не бачились, є про що поговорити.

І знов Степан здивувався: чом це батько... Але тієї ж миті, немовби схаменувшись, сотник обернувся й суворим тоном наказав:

– І давайте-но, приберіть і подавайте на стіл усе, що є у хаті! Син додому на вакансії повернувся... Гей, Охріме! Не спи, тетеря!..

Миттю старий челядник, що впустив хлопців у двір, кинувся всередину будинку, мало не збивши з ніг здивованого Степана. Але, наскільки міг бачити юнак, побіг служник зовсім не до світлиці, а до невеличкої бічної кімнатки поряд з нею. І поки, обійнявши сина за плечі, сотник повільно вів його у покої, челядник поквапився вивести з тієї кімнатки худорлявого довготелесого чоловіка, вдягненого в чорне. У передпокої було темно, проте Степан майже одразу здогадався, хто то був. Однак висловити здивування знов не встиг: батькова рука владно стиснула його плече, і, підкоряючись цьому жесту, юнак знов промовчав.

Доки старий челядник виводив довготелесого чорним ходом на задній двір, сотник із сином у повному мовчанні увійшли до світлиці. Тут Степан побачив, що його потаємні підозри справдилися повною мірою – в кімнаті був повний і зразковий порядок, ніде ні зайвої порошокинки, ані павутилки. Схрещені шаблі як і раніше висіли по стінах, на полицях акуратно вишикувався розмаїтий посуд. Що ж це таке?! І доки батько перевіряв, чи щільно причинені двері, юнак нарешті дав волю обуренню:

– Тату, скажіть, що це все означає?! Чом ви не впустили у дім мого товариша, навіщо збрехали... – Степану було все-таки ніяково казати батькові подібні речі, тож продовжив він уже не так задиркуватого: – Навіщо казали, буцімто у хаті не прибрано, коли тут...

– Бо є на те причина.

Сотник заклав руки за спину, пройшовся декілька разів туди-сюди, зупинився, крутонувся настільки рвучко, що, здавалось, мало не вгвинтився у надраєну до блиску підлогу, і повторив мов заклинання:

– На все у цім світі є причина, синку...

– Не розумію, батьку... – почав було Степан, та сотник перервав його несподівано різко:

– Навіщо ти приїхав додому?! Чом не лишився на літо в академії, як я наказав?!

– Ви-и-и?! Наказали?! – вирячив очі Степан.

– А що, хіба ти не отримав мого листа? – здивувався сотник.

– Ні-і-і...

– Вже місяць, як я відрядив до тебе посланця з листом і грішми.

– Ніякого посланця від вас, тату, не було.

– Ти не обманюєш мене?

– Як можна!..

– Присягнися!

– Що?!

– Присягнися, кажу!!! – У голосі сотника було щось таке незвичайне, що син злякався і проказав скоромовкою:

– Христом Богом присягаюсь...

– Та-а-ак.

Сотник знов пройшовся кімнатою і знов зупинився, сумно потупившись.

– Та-а-ак...

– Що відбувається, тату?

– А втім, він і про це знав, – обронив батько, немовби звертаючись до самого себе. Потім підвів очі на сина й мовив різко: – Ну, гаразд. З'явиться Петро... якщо тільки з'явиться, хай йому грець!.. Шкуру з нього спуцу, гречаною половою наб'ю й на тин повішу! Нехай усі бачать, що таке мої накази і як їх треба виконувати!..

– Але ж, батьку!.. – Степан губився у здогадках.

– Стривай, синку, спочатку я про дещо спитаю. Скажи, хто цей хлопець?

– Я ж казав: Іван Богданович, теж в академії навчається – красній словесності.

– Богданович, Богданович... – сотник на мить замислився, потім продовжив: – З Лубен, кажеш?

– З Лубен.

– І давно ти знаєш цього Івана Богдановича?

– Ну, познайомились в академії.

– Давно?

– Ну, не пам'ятаю... – Степан знизав плечима. – А що?

– Так, нічого... А навіщо він тобі у подорожні нав'язався?

– Чому «нав'язався»?! Як вакансії наблизились, а від вас жодної звістки не було...

Сотник скрегонував зубами, але промовчав.

– Тоді я сам став шукати подорожнього, а Іван згодився йти зі мною. Мандрували попутниками, по хуторах псалми співали, нас за це годували...

– Зрозуміло, – відрубав сотник. – Але ж із Києва на Лубни шлях інший, чом же Іван пішов до твого дому, а не до свого?

Степан почухав потилицю.

– Та-а-а... Він насправді сирота, а в Лубнах мешкає його дядько.

– А-а-а, он воно що! – кивнув сотник. – Ото ж я й гадаю, звідкіля в Михайла Богдановича з Лубен син узявся.

– То ти Йванового дядька знаєш?

– Не надто близько... Але стикалися.

– І що?..

– Не надто він заможний порівняно з нами, Раковичами. Та й загалом, той ще скнара. А от батько його покійний...

І хоча Степан ні про що не питав, лише мовчки слухав, сотник різко мовив:

– Утім, мої міркування тебе не стосуються.

– Тоді що ж означають ваші слова, батьку?

Сотник знов кинув на сина якийсь незвичайний погляд:

– Зрештою, Іван не син Михайла Богдановича, а лише бідний небіж. Але ж я не очікував, що він колись таки з'явиться у моєму домі!.. Що ж, либонь, така наша доля.

Юнак хотів щось запитати, та батько не дав цього зробити.

– А тепер скажи-но мені, синку, от що: чи не хотів би ти зараз же, негайно повернутись до Києва і провести нинішні вакансії в академії?

– Що-о-о?! – відверто кажучи, після всіх непорозумінь сьогоднішнього ранку Степан приготувався до несподіванок. Але ж не до такого!..

– Не вдома – в академії. Я все беру на себе: і листа ректорові відпишу, і за твоє перебування там щедро заплачу. Тільки повернись до Києва, синку...

– Навіщо, батьку?! – щиро обурився Степан. – Чом женете мене з рідної домівки, немов

приблудного пса?!

– Не жену, синку, що ти!..

– Тоді навіщо...

– Бо так спокійніше.

– Але кому?!

– Мені. І тобі теж.

– Та мені зовсім!..

– Не гарячкуй, синку. Тільки не гарячкуй.

– Як же...

– Ти не розумієш!!! – раптом скрикнув сотник, і цей крик душі подівав на Степана, немов цебро колодязної води на мандрівника, котрий весь день брів пішки розпеченим від сонця степом. – Ти не розумієш, синку, – повторив сотник менш схвильовано, – проте це для твого ж блага. Якщо мій син... мій єдиний син уникне смертельної небезпеки, то й мені буде спокійніше. І тобі краще.

Батько підійшов до вікна, сів на невеличкий ослін і сумно мовив:

– Ти зовсім, зовсім не знаєш і не розумієш, що на нас насувається... Та й я теж, якщо чесно, не надто розумію, але...

Мовчанка.

– Але ж небезпеку відчуваю.

Раптом у Степановій голові немовби вдарив грім: він зрозумів, хто саме посіяв зерна смутку у батькову душу! Ах ти ж, клятий паскудник, дідько тебе забирай у самісіньке пекло...

Юнак подумав, що у такій делікатній справі варто діяти не насकोком, а поступово: якщо христопродавець насмілився так явно занепащувати козацьку душу (і не просто чинюсь чужу, а душу рідної людини!), то справа ця непроста. Але запальна юна натура негайно взяла гору, тож назвати його запитання делікатним при всьому бажанні було неможливо:

– Батьку, скажіть чесно: що Мошка робить у вашому домі?

– Мошка? – сотникові очі блиснули, немов у хижого вовка з лісових хащів. – Яке тобі діло до цього юдея?..

Зрозумівши, що повернув розмову не надто вдало, але не в змозі щось змінити, Степан продовжив у тому ж задиркуватому тоні:

– Це ви тому Івана надворі залишили, щоб він із Мошком у домі не зіткнувся, так?

– Ні, – відповів сотник твердо, дивлячись синові просто у вічі, – не тому. Просто чужа людина в домі...

– Раніше ви б так не повелися.

– То раніше, синку.

– Що ж сталося тепер?

– Багато чого. І ще більше станеться невдовзі.

Деякий час вони мовчали, схрестивши погляди. Потім сотник додав:

– А з Мошком у мене справи щодо грошей. Настане час, і ти про все дізнаєшся.

– Правда?

Якась іскорка спалахнула у глибині батькових очей, але навіть не помітивши (чи не помічаючи навмисно) нахабства сина, який насмілився не вірити батьковим словам, сотник повільно перехрестився і мовив:

– Істинна правда, синку.

«Антихрист не може осенити себе хресним знаменням, тож із батьковою душею все гаразд», – заспокоївся Степан. А вголос спитав:

– То що ж таке коїться, батьку? Чом ви так сторожко до гостей ставитесь?

– Не просто до гостей, а до незнайомих, незваних гостей, – уточнив сотник.

– Так ви ж дядька Йванового знаєте...

– Знаю.

– Тоді...

– Синку! – сотник підвівся з ослона, стрімко наблизився до Степана, схопив його за плечі та заговорив тихо, майже пошепки: – Синочку мій єдиний, запам'ятай мої слова. Добре запам'ятай...

У його голосі забриніли гарячкуваті нотки:

– Невдовзі, зовсім-зовсім скоро всю Гетьманщину охопить полум'я війни. Не рясні дощі, а кров, козацька кров литиметься скрізь і всюди, напуватиме родючу нашу землю й породжуватиме лихо, біль і сльози. А де спалахує битва, там обов'язково з'являються зграї воронів, що харчуються стервом і прагнуть пожитися за рахунок полеглих.

Зрозумій мене, синку: я не зможу спати спокійно, якщо тільки підозрюватиму, – тільки підозрюватиму, синку!.. – що поруч зі мною або з тобою живе отакий стерв'ятник, котрий вже зараз, ще не під час війни, а у мирну добу замислив зле проти мене або мого нащадка. Тож вибач, але я просто змушений ставитись підозріло до всіх без винятку. А найбільше – до нових несподіваних знайомих або незваних гостей, котрі раптом входять у наш дім. Мені зовсім не байдуже майбутнє твоє та всього нашого роду. Тож я й хочу... зрозумій – найщиріше за все у світі хочу, щоби твоє молоде життя не обірвалось у цій кривавій бойні, щоб рід мій не згас. А тому молю тебе, сину мій...

Грізний і потужний за інших обставин, голос сотника зробився благальним:

– Поїжджай звідси! Завтра ж відряджу челядників, і тебе відвезуть назад до Києва! Ну, будь ласка...

– Ви про що, батьку?! – Степан скинув з плечей татові руки, відсторонився і здивовано поглянув на нього. – Як може говорити подібні речі прилуцький сотник?! І чом я маю вислуховувати...

– Схаменися, синку! – батько знов наблизився упритул до Степана. – Схаменися і подумай. Добре помізкуй... Московити зчепилися зі шведами не на життя, а на смерть. Ні Саксонія, ні Данія, ані Польща не зацікавлені у цій війні так, як Московська імперія. Імператор Петро захопив Нотебург і Нієншанц, Дерпт, Нарву – невже ти вважаєш, що король Карл змириться із цими поразками?! Та нізащо у світі!!!

– Але ж Гетьманщина перебуває поза цією війною. І навіть якщо ви побоюєтесь, що нас зіштовхнуть з Підляшшям, то це даремно. Адже Московія й Річ Посполита є союзниками... – спробував заперечити Степан, та батько не сприйняв таких аргументів:

– А Гетьманщина, синку, буде старанно виконувати те, що продиктує їй імператор Московський! Зіткнення з Річчю Посполитою нам не загрожує, так. Проте виборюючи корону, Август Другий і Станіслав Лещинський втягнулись у міжусобицю – а це надто небезпечно, бо Лещинський є союзником Карла Шведського! От і виникає розклад, коли Гетьманщина зіштовхнеться з Підляшшям, і тоді Україна, бідолашна наша Україна, знищуватиме сама себе!

– Це лише ваші припущення, батьку, – переконано заперечив Степан. – Припущення, здогадки. А ви одразу ж повірили самі собі, тоді як гетьман...

Та при згадці про нього сотник загарчав, мов дикий звір, стиснув кулаки й процідив крізь зуби:

– Гетьман! Гетьман! Мудрий наш гетьман Ян Мазепа – ось зараз найбільша наша небезпека, синку!

– Та що ви таке кажете, тату?! – Степан навіть обурення не приховував, бо надто поважав правителя України, котрий осипав їхню академію всіма можливими благами. І завдяки якому,

до речі, тут мали змогу навчатися навіть небагаті козацькі діти та сироти – як от, наприклад, нинішній його подорожній Іван Богданович.

– Знаю, що кажу, сину мій єдиний. Повір мені – знаю!

– Та скільки добра гетьман робить землі нашій багатостраждальній, скільки блага...

– Блага щедро розсипає, та й себе при цьому не забуває, аякже! От скажи, синку: навіщо Мазепі потрібно було свого часу плести інтриги проти гетьмана Самойловича?! Та тільки щоб самому всістись на його місце! А навіщо було потім лизати чоботи цареві Петру?..

– Не кажіть так, тату!

– Навіщо Мазепа підписав Коломацькі статті?! Навіщо, синку?! – і позаяк Степан забарився з підходящою відповіддю, сотник відповів сам: – Так от, Мазепа зробив це заради прав своїх та старшини найвищого рангу, а не заради України! Ні, звісно, гетьман наш досвідчений, мудрий і хитрий, і недооцінювати його аж ніяк не можна. Але й бути у захваті від нього...

Сотник лише плечима знизав і припечатав коротко:

– Вибач, синку.

– Але ж тепер...

– Так, тепер ясновельможний гетьман нібито навмисно розлючує Петра проявами самостійності, котрі стають дедалі більш неприхованими. Тепер навіть подекують, нібито він загалом зійшовся з Карлом і їздить на зустрічі з ним частіше, ніж до новітньої імперської столиці – Санкт-Петербурга!

– Але ж... – ще раз спробував заперечити Степан.

– Синку, зрозумій вірно: якщо Гетьманщина повстане проти влади Московії – хто піде слідом за ясновельможним гетьманом, що кидається на всі боки, немов загнаний у пастку старий лис?! Одні не вірять Мазепі тому, що він готовий ось-ось зрадити Петра, – а вони бачать своє майбутнє лише під пильною й надійною опікою Московії. Інші ж не вірять у щирість союзу, що тільки-но намітився між Мазепою та Карлом, вважаючи ясновельможного нашого гетьмана не гетьманом зовсім, а таким собі засланим козачком, котрий ладен буде кинути шведського короля напризволяще у найвідповідальнішу мить. По-своєму праві й перші, і другі. Хто ж тоді лишиться зі світлішим Яном Мазепою? Скажи мені, синку: хто?!

– Не підписавши Коломацькі статті, Мазепа не став би гетьманом. А не вболіваючи за руські землі, не міг би називатися гетьманом України! – спробував заперечити Степан. – Він просто змушений був піти на це.

– Я не про те кажу, що змушений був робити гетьман, а чого робити не мусив нізащо, – трохи стомлено відповів сотник. – Я питаю, хто повірить старому лису після біганини від імператора Петра до короля Карла й назад?.. Чекаю на твоє розумне слово, синку.

У глибокому замисленні Степан наморщив чоло, почухав потилицю.

– З гетьманом залишаться ті, хто присягне на вірність особисто йому й Україні-матінці, – мовив нарешті.

Невідомо, на яку відповідь розраховував сотник, проте слова сина стали для нього явною несподіванкою. І не встиг він оговтатись від здивування, як Степанове лице засяяло від щастя, і юнак палко мовив:

– Тату, слухайте! Не далі як позавчора почув я, нібито ясновельможний гетьман набирає до себе на службу нових сердюків. Благаю вас, тату: благословіть свого сина на цю доблесну службу! Я не знаю, на чий бік пристане зрештою Мазепа. Але знаю єдине – він справжній русин, тож ніколи не зрадить інтересів землі руської! І в майбутній битві – якщо ви свято впевнені у її невідворотності, – я хочу бути поряд з ним і тільки з ним.

– Синку!.. – голос сотника бринів від обурення.

– Тату, зачекайте! Ви знаєте, що робити, – але я знаю теж. Інакше б не просив вас про

благословення. Ну, будь ласка, тату – ви ж це влаштуєте! Знаю, у вас є знайомі серед наближених до гетьмана персон. Вам же потрібно лиш одне-єдине словечко за єдиного свого сина замовити, і я стану гетьманським сердюком! Обіцяю уславити наш рід, додавши свою лепту до діянь предків...

– Синку, стривай! – тепер сотник уже не обурювався, а благав. І знов-таки, вкотре вже за сьогодні, Степан замовк, вражений незвичайною поведінкою суворого батька.

– Що таке, тату? Що вас непокоїть?

– Але ж тобі ще рік лишилося спудеювати в академії...

– Байдуже! Нині не час для навчання – час для боротьби за святу землю Руську! І хто виявиться обабіч цієї боротьби...

– Ти занадто гарячкуєш, синку, – мовив сотник, але вже не настільки так впевнено, як перед цим обстоював власні думки. – Я можу тільки повторити: недооцінювати гетьмана не можна, але надмірно захоплюватись ним!.. Тим паче – йти за ним і разом з ним!..

– Я не гарячкую, тату. Я довго думав над цим.

– Ну і скільки ж ти це обмізковував?

– Та з позавчора, тільки-но почув про набір сердюків.

– Що ж, коли так...

Здавалося, сотник одразу постарішав, зсутулився, обличчя його миттю змарніло, відкрилося зморшками, немов висушені ягоди горобини. Зовсім по-старечому шаркаючи ногами, він повернувся на свій ослін і вже звідти спитав:

– А приятель твій новий, оцей Іван Богданович – він хіба ж не причетний до твого безумства?

– Ви називаєте безумством моє прагнення прислужитися Україні?!

– Не Україні, синку, а гетьману. Це все-таки не одне й те саме.

– Але ж гетьман править Україною...

– Не всією Україною, а лише Гетьманщиною. А є ще Підляшшя.

– Мазепа починав саме звідти. Гадаю, що Підляшшя теж підніметься, і тоді руські землі нарешті поєднаються, – не здавався Степан. Він очікував, що батько заперечуватиме й надалі, тож готувався до диспуту за всіма правилами. Проте сталося те, чого юнак аж ніяк не очікував: сотник несподівано припинив опір.

– Ну, коли так, синку... – мовив він, не встаючи з ослона, – якщо ти вже все твердо вирішив сам для себе, нехай так і станеться. Гетьман справді набирає на службу молодих хлопців – на війні зайві шаблі не завадять. Підеш ти до гетьмана в сердюки, підеш...

– Чесно?!

– Моє слово непорушне, ти ж знаєш.

– Тату!.. – сповнений щирої радості, Степан кинувся перед ним на коліна.

– Ні-ні, не думай, що я благословлю єдиного свого сина на подібну авантюру, – доволі прохолодно мовив сотник, намагаючись не дивитися юнакові у вічі, – я просто не стану заперечувати. Бо він про це теж казав...

– Хто – «він»? – одразу перепитав Степан, оскільки в його душі знов відродились попередні підозри.

– Ну, це вже моє діло, хто казав, – якимось туманно й дуже холодно мовив сотник, – і ти, сину мій єдиний, надія моя й опора, облиш, будь ласка, цей допит. Я все-таки твій батько, не забувайся.

Їхні погляди знов схрестилися, й обидва відчули, як між ними утворюється стіна відчуження. Зовсім тоненька, але все-таки стіна...

– А позаяк я першим тебе спитав, тож відповідай мені як син батькові. Як старшому

відповідай... – голос сотника знов набув утраченої твердості: – Це часом не Івана Богдановича ідея – піти до гетьмана у сердюки?

І хоча Степан трохи образився на батька, та все ж відповів:

– Ні, це тільки мій задум, і більше нічий.

– Точно?

– Так. Навіть більше скажу: здається мені, Іван би з більшою охотою подався не в сердюки, а на Січ козакувати. Та й справді, що йому у гетьманському почті робити?! Він не такого знатного роду, як ми, – от нехай і рідниться у бою зі всякою голотою...

Немовби схлипнув хтось на дворі під вікном, і в тому схлипуванні відчувались і біль образи, й розчарування. Сотник миттю кинувся до віконця, прочинив його навстіж і висунувся у двір. Та дарма: нікого там не було.

– Нумо, синку, ходімо знов на двір. Провідаємо, хто з челяді там є... а разом і на товариша твого подивимось.

Сотник витримав коротеньку паузу й додав, якимсь недобре скривившись:

– Я от розберуся, хто це у моєму домі наважується підслуховувати попід вікнами панської світлиці.

– Тату, а ви певні... – почав було Степан, та сотник обірвав його єдиним суворим словом:

– Певен!

Утім, нічого цікавого у дворі вони не побачили. Лиш всюди носилися, мов навіжені, заклопотані челядники, зайняті приготуванням святкового обіду. Іван же спокійно дрімав на лаві попід яблунею, підклавши під голову драну шапку. Поруч із ним на траві стояли кухоль і порожня глиняна миска.

– Не знаєш, чи давно він там лежить? – спитав сотник одного зі служників, що ніс із льоху до хати полумисок квашених огірків.

– Та Бог його зна! Мабуть, що давненько... Як випив та закусив, так і спати завалився, здається... Я можу йти, або пан сотник чогось іще від мене хоче?

– Йди собі.

– Дякую.

Так і стояли батько та син Раковичі на ганку, майже однаковими жестами смикаючи вуса й пильно придивляючись до безтурботної фігури спудея, котрий дрімав собі спокійнесенько в тінючку під яблунею. І поступово переймаючись батьковим занепокоєнням, Степан і собі гадав: а чи добре він зробив, обравши Івана собі за попутника?..

Глава 2

Ой ти, дівчино!..

– Але ж Ваша милосте! Не можна порівнювати досвід такої людини, як Ваша милість... а тим паче, людини... м-м-м...

Пауль аж зніяковів, не наважуючись подивитися у вічі Великому Магістрові. Звісно, кажуть про принца всяке... але щоб таке було правдою!..

Ні, це надто вже неймовірно.

– Чом же ж ти замовк, хробачок?

Утім, у голосі Великого Магістра не відчувалось ніякого здивування, лише весела насмішкватість, що межувала з відвертим блюзнірством.

– Бо не наважуюсь навіть помислити про речі, котрі можуть образити Вашу милість.

– Ти певен?

– Так!

– Певен, що не можеш навіть подумати про те, що давно вже крутиться у твоїй голові? – І принц весело всміхнувся.

Пауль одразу засмутився, почав нервово соватись на своєму стільці. Але мовчав, уперто набурмосившись.

– Ну-ну, давай, кажи вже, не томися, – підбадьорив учня Великий Магістр.

– Та таке вже кажуть...

Але нарешті набравшись хоробрості, Пауль мовив:

– Подейкують, нібито Ваша милість живуть не просто довго, а загалом...

Знов важка, тужлива пауза під пильним поглядом графа.

– Ну?!

Ще один глибокий вдих – і ось вона, страшна істина:

– А загалом... вічно!

Пауль замовк, кидаючи короткі перелякані погляди на Великого Магістра й гадаючи, чи дуже той образився. Проте принца, здається, аніскільки не скривдило таке неймовірне припущення. Він лише спитав учня якомога лагідніше, проте не зводячи з нього пильного погляду:

– Оце й усе, що про мене пліткують?

– Ні, Ваша милосте, звісно, що ні... – Пауль знов засмутився. Цього разу причина зніяковіння полягала в тому, що цілковито логічне продовження вже висловленої думки належало не безликому поголоску, а йому самому.

– Що ж іще незвичайного ти чув про мене, маленький мій хробачок?

Під пильним поглядом Великого Магістра бідолашний юнак зблід, зіщулився, але все ніяк не міг вирішити, чи варто зізнаватися графу щодо справжнього авторства наступної здогадки, чи списати її знов-таки на чутки безіменного авторства.

– Не бійся, хробачок, не бійся.

– Боюся, Ваша милосте...

– Нумо, сміливіше!

– Не можу.

– Можеш. Кажи. Отже?..

– А ви пообіцяєте дещо, Ваша милосте?

– Що саме? – мовив принц тоном всезнаючого провидця.

Пауль проковтнув невидимий клубок, що застряг у горлянці:

– Одну просту річ...

– Щоб я не прогнівався на тебе?

– Так...

Пауль потупився, бо, здається, Великий Магістр читав у його душі з легкістю та впевненістю досвідченої ворожки, котра вдивляється в розкладені перед нею карти.

– І щоб я не покарав тебе за твої слова?

– Так, Ваша милосте.

– Гаразд. Але...

Пауль підвів погляд. В очах принца скакали крихітні іскорки веселого торжества. Юнак знов проковтнув клубок: що там іще замислив граф?..

– За однієї умови.

– Якої?

– Що ти скажеш мені всю правду, якою б несподіваною вона не була та якою тяжкою не здавалась би тобі.

– І тоді?..

– Тоді я пробачу тобі будь-що. Навіть найбезглуздішу дурню.

– Ви серйозно, Ваша милосте?

– Абсолютно серйозно.

– І можете заприсягтися в цьому?

– Можу, – очі Великого Магістра на мить сяйнули холодною сталлю, – якщо для тебе, маленький мій хробачок, слово Великого Магістра саме по собі нічого не варте без додаткової присяги.

Пауль засмутився, потім промимрив:

– Ні, чому ж не варте...

– Тому, що ти, маленький жалюгідний хробачок, насмілюєшся вимагати додаткову клятву на підтвердження моїх слів.

– Ні, Ваша милосте.

– Що «ні»?

– Нічого я не вимагаю. З мене вистачить і простого слова Вашої милості.

– Точно?

– Так.

– Тоді кажи. І негайно.

Пуль вагався ще мить, потім випалив:

– Кажуть, що Ваша милість безсмертні тому, що... Коротше, що Ваша світлість є Вічним Жидом.

І враз замовк.

– Тобто я – той самий апостол Юда, який продав Христа за три десятки срібних шекелів, а згодом намагався удавитись від сорому?

– Так, Ваша милосте.

– Що саме я купив у проїжджого цигана за оті тридцять шекелів три цвяхи, якими пробрили Ісусові руки й ноги?

– Так, Ваша милосте.

– І що цей мій гріх в очах Господніх настільки тяжкий, що земля не приймає моє тіло, а небо – душу?

– Так, Ваша милосте. Вибачте...

– Більше того, гріх мій такий тяжкий, що навіть усе пекло не вмістить його? Тож я і

змушений довіку вештатись від краю до краю землі, мучаючись вічним життям? Така моя нескінченна кара?

Пауль приголомшено мовчав.

– А чи всю правду сказав ти мені, хробачок?..

Відчувши в голосі графа суворі нотки, Пауль знов поглянув на нього. Та краще б він не робив цього: очі Великого Магістра готові були спопелити недостойного учня! Довелось терміново втупитись у кінчики своїх нечищених чобіт.

– Пам'ятай, хробачок: я не покараю тебе лише в тому разі, якщо ти скажеш мені правду, одну лише правду й нічого окрім правди.

«Ми ж не в суді», – ледь не ляпнув Пауль з переляку, проте спробував опанувати себе й, затремтівши всім тілом, зізнався:

– Ні, о Ваша милосте...

– То що ж ти насмілився приховати від мене?

І Пауль відчайдушно видихнув:

– Я не сказав Вашій милості, що це не чутки, не плітки... а що я сам дійшов такого висновку – от!

Кров ударила юнакові в голову. Він подумав навіть, що зараз же збожеволіє або ж його хватить грець. Та нічого подібного не сталося. Навпаки, у кімнаті пролунали якісь незрозумілі звуки. І коли Пауль насмілився підвести очі на графа, то із здивуванням побачив, що той... ледь чутно сміється.

– Ви не гніваєтесь, Ваша милосте?

– Ні, нікчемний мій хробачок, анітрохи.

– О Ваша милосте!..

– Дурниці, дурниці... До того ж, я обіцяв. А давши обіцянку, її слід дотримуватись. Тому якби я навіть образився на тебе бодай на отаку крапельку...

Принц показав двома пальцями усю мізерність гіпотетичної образи, як раптом знов посерйознішав і продовжив:

– Спочатку трішечки потішу тебе: ти, хробачок, далеко не перший, хто додумався до того, що я – Вічний Жид.

– Не перший?! Тобто?.. – в голосі Пауля відчувалось навіть певне розчарування.

– Втім, маленький мій хробачок, мушу тебе також розчарувати: твої здогадки абсолютно не відповідають істині.

– Ні?!

– А що в цьому дивного?..

– Та нічого, просто...

– Просто на сім світі нічого не буває, – повчально мовив Великий Магістр.

– Просто я радію, Ваша милосте, що ви не продавали Христа за тридцять срібників, не купували в цигана цвяхів...

– А-а-а, он ти про що... Звісно, не продавав. Хоча й намагався попередити Ісуса про небезпеку.

Сказано це було таким буденним тоном, а сам зміст слів графа так суперечив і його безтурботному вигляду, й могильному спокою мерзлякуватої дармштадтської ночі, що Пауль укотився холодним липким потом від маківки до самісіньких п'ят.

Загалом-то подібні речі про Великого Магістра він колись чув: нібито принц свого часу розповів цю історію якійсь знаменитості – нібито це була улюблена фаворитка французького короля Луї XV маркіза де Помпадур... А вже від неї про це дізналась уся Європа.

Але ж то тільки чутки, чужі пересуди... Вони й насправді могли бути вигадкою, оскільки

про графа ходило ну дуже багато пліток – не надто незвичайна дивина, враховуючи покров таємниці, що оповивав його постать від самого моменту появи в Європі.

Але ж тепер Великий Магістр сам (тільки подумати – сам!!!) заговорив про зустріч із Сином Божим. Отже, це все ж таки не вигадки нудьгуючих пліткарів?! Таке відбувалось насправді?! Пауль очікував на продовження розмови, проте принц поринув у мовчанку.

– Ваше милосте... Розкажіть, як це було? – нарешті не витримав юнак.

– Що саме? – стрепенувся Великий Магістр.

– Ну-у-у, це саме...

– Що?

– Зустріч із нашим Богом!

– З яким Богом?! – здивування Великого Магістра виглядало таким щирим, що юнак розгубився: невже йому просто почулося?.. Та за мить граф ляснув себе долонею по чолю й радісно уточнив: – А-а-а, з Ісусом Христом?

– Так... – полегшено зітхнув Пауль.

– Тоді так і кажи, юначе.

– Але ж я сказав: «З Богом!»

Пауль нічого не розумів. Розгубленість його була надто щирою, аби принц і далі тримав його у неведенні.

– Чи маєш ти Біблію, юний мій хробачок? – нарешті звернувся до ошелешеного Пауля Великий Магістр.

– Звісно, маю.

– А чи регулярно читаєш її? – вів далі граф.

– Аякже! Читаю...

– Добре. Ще одне питання: чи достатньою мірою орієнтуєшся ти у Новому Заповіті?

– Так! – вигукнув Пауль доволі самовпевнено. Проте одразу ж перелякався: адже у словах Великого Магістра запросто міг ховатися якийсь підступ... Тож поспішив уточнити: – Принаймні, так кажуть.

– Хто саме каже?

– Ті, хто дискутував зі мною на релігійні теми.

– Гаразд. Але в такому разі, прошу, зроби мені таку маленьку ласку: принеси-но сюди свою Біблію і будь таким люб'язним – покажи-но те місце, де Ісус Христос називає Себе Богом?

– Це що, наказ?.. – здивувався Пауль.

– Ні, – Великий Магістр несподівано щиро всміхнувся і промуркотів, немов ситий самовдоволений кіт, – це гра така, юначе. Пустощі. Дитячі забавки. Я з тобою іграшками бавлюся, бо мені нема чим іще себе зайняти.

І стільки сарказму було в його голосі, що Пауль приголомшено мовив:

– Не сердьтеся, Ваша милосте! Я все зрозумів. Зараз принесу, але...

– Що таке?..

– Але ж у мене лютеранська Біблія, а не католицька.

Великий Магістр мовчки, але так красномовно поглянув на юнака, що той нарешті зашарівся до кінчиків вух і тільки кинув:

– Гаразд, гаразд! Я чудово зрозумів, що Вашій милості байдуже, лютеранська в мене Біблія чи католицька, чи ще якась. Несу, несу...

– А знаєш, чому мені це байдуже й чому має бути байдужим і тобі? – несподівано запитав граф. І оскільки розгублений Пауль немов прикипів до стільця, сам же й відповів: – Бо нам – братам масонам, вільним каменярам, – байдужі жалюгідні вигородки, що ними розділене сучасне християнство. На те ми й каменярі, щоб розібрати, зламати будь-які вигородки, а на

розчищеному місці звести нову будівлю – Світлого Храму Істини. Зрозумів?

– Авжеж... – пробурмотів розгублений юнак.

– Ну, то принесеш ти нарешті Біблію чи ні?!

– Миттю, Ваша милосте!

Пауль вибіг до сусідньої кімнати, звідкіля почулося рипіння дверцят шафи, потім грюкнула кришка його скриньки. За деякий час юнак повернувся, притискаючи до грудей величезний фоліант.

– Ось. Родинна реліквія, що вже півтора століття передається у спадок найстаршому синові чи онукові... хоча, як не дивно, від матері чи бабусі відповідно.

– У цім світі існує надто багато незбагнених речей, значення яких мало хто розуміє. Що там Гамлет казав Горацію, не пригадуєш?..

– Пригадую, Ваша милосте.

– Отож. А тепер, маленький мій хробачок, ось тобі завдання: відкрий Новий Заповіт та знайди те місце, де Ісус Христос каже: «Я є Бог». Чекаю з нетерпінням.

Наступна година пролетіла непомітно, прошелестіла сторінками Біблії, протріщала гнітами свічок на столі. Пауль читав мовчки, зосереджено. Йому здавалося, що потрібне місце буде ось-ось знайдено. Та отут воно було, на сусідній сторінці! Ба ні – у наступній главі, ось у цьому вірші!.. Але всі сподівання виявились марними.

Нарешті юнак підняв стомлені очі на принца. І побачив, що той... посміхається?!

– Що, не знайшов?

– Ні-і-і...

Тепер Великий Магістр засміявся із щирою відкритістю:

– А міг би й не шукати, не марнувати час. Бо Ісус жодного (жодного!!!) разу не назвав Себе Богом.

– Але ж...

– Він називав Себе тільки й виключно Сином Божим. Не інакше! І від інших теж домагався, щоб вони звали Його саме так.

– Як-от від Петра?

– Вірно, як вимагав од апостола Петра. Тому під час нашої зустрічі я й не ризикнув називати Христа інакше, як Сином Божим.

Від здивування у Пауля відпала нижня щелепа, Великий же Магістр спокійненько, буденним тоном продовжував:

– Отже, у ті часи, коли береги Йордану буяли зеленню, а сама річка була потужною і повноводною, його берегами прогулювався Ісус Христос, а апостоли та молодші учні слухняною отарою слідували за Великим Вчителем, шанобливо прислуховуючись до кожного Його слова.

– Ваша милосте! – Пауль миттю задихнувся, оскільки наважився перервати самого Великого Магістра. І юнакові знадобилось докласти великих зусиль, щоби продовжити: – А де тоді були Ваша милість?..

– Поруч із Христом, ясна річ. Настільки ж близько, як от від тебе, – не моргнувши оком, відповів принц.

І Пауль здригнувся, зрозумівши, що той... не бреше. Говорити так гладко і впевнено можна в одному-єдиному разі: якщо кажеш правду, чисту правду й нічого окрім правди...

– Це до нашої розмови прислуховувались учні та апостоли, юначе. А говорили ми про приязнь і неприязнь, про любов і зраду. Я стверджував, що коли любиш когось, то не можеш зрадити, позаяк зрада – це ознака ненависті, котра з любов'ю несумісна. Якщо ж зрадник стверджує, що зрадив «з великої любові», то або любов та не була великою, або ж перед

обличчям зради вона була вбита у самісінькому серці, придушена самим зрадником.

Христос же лагідно, ненав'язливо заперечував на це, що подібна картина надто логічна, аби бути істинною. Мовляв, моя свідомість надмірно просякнута грецьким світосприйняттям, в основі якого – грецька ж логіка. Але суперечливу людську натуру неможливо втиснути у рамки формальних логічних конструкцій штибу «теза – антитеза – синтез». Тому цілковито можливі й навіть закономірні випадки, коли зрадник продовжує любити жертву власної зради. Крім того, схильні до перебільшень натури приймають іноді за зраду те, що насправді зрадою не є. Тільки якщо до справи підходити з подібних позицій, можна отримати бодай якесь уявлення про таємниці людського серця...

На язика у Пауля так і вертілося запитання, проте безмежна повага до Великого Магістра змушувала юнака мовчати. Але наступної ж миті граф вимовив саме те, про що Пауль не наважувався спитати:

– Тоді я мовив: «Вчителю, а чи знаєш Ти, що Тебе Самого зрадять?! Що зрадником стане Твій учень, якого Ти милостиво ввів до кола апостолів? Мало того – довірив йому носити скриньку з грішми...»

– І що?.. – не стерпів-таки юнак.

– На це Христос відповів дуже просто: «Так, знаю».

Почувши це, Пауль не зміг утримати нерозбірливого придушеного вигуку. Великий же Магістр завершив розповідь словами:

– Після тривалої мовчанки осягнувши сказане Самим Христом, я перелякано запитав: «О Великий Вчителю, невже, знаючи все наперед, Ти не попередиш спрямованого проти Тебе злочину?» І знаєш, що Христос відповів мені на це?

– Ні-і-і... – юнак затамував подих.

– Ісус спокійно мовив: «У твоєму запитанні міститься й відповідь. Ти відповів сам собі, не Я: отже, після цього матимеш бодай якесь уявлення про глибину любові Сина Божого і до всіх без винятку Своїх учнів, і до решти людей. Бо у Моїх очах навіть твоє серце анітрохи не чистіше й не відданіше Мені, ніж серце апостола-зрадника...»

– Так і сказав?!

– Саме так, хробачок!

– Але ж тоді виходить... – Пауль нерішуче замовк.

– Що?.. Нумо сміливіше! – підбадьорив юнака Великий Магістр.

– Отже, нічиє серце не є чистим?

– Нічиє.

– І навіть... серце Вашої милості?..

– Навіть моє, – з легкою посмішкою підтвердив граф.

Пауль здригнувся.

– Отже, Ваша милість колись і когось... – він знов замовк.

– Ну-ну, кажи!

– Зраджували?..

На декілька хвилин у кімнаті зависла крижана тиша, така ж огидно-липка й холодна, як нічний морок за вікном. Потім Великий Магістр спокійно підтвердив:

– Ніхто з нас не без гріха. Так, юний мій хробачок, я зраджував...

Визнання було зроблене відсторонено-буденним тоном, який жодним чином не личив Великому Магістру. На одну-єдину мить Пауль уявив, якою ж глибокою має бути прірва, що поглинула всі душевні пориви його співбесідника, жажнувся й тільки скрикнув:

– О Ваша милосте!..

– Втім, мене також зраджували, – так само буденно повторив мудрий граф. – Зрада – це

чума, окаянна віспа. На неї хворіють усі люди без винятку. В усі часи. Звісно, крім Сина Божого Ісуса Христа...

Літо 1707 року від Р. Х., Прилуки

Яка чудова літня ніч! Не задушливо-розжарена, а лагідна-лагідна, не огидно-холодна, а тепла-тепла, не темна, а наскрізь просякнута місячним сяйвом! Як щедро розсипані у небі діаманти зірок, як гордовито пливе серед прекрасних самоцвітних розсипів срібний човник місяця!

Ще ближче підкрався Іван (але з-за тіні дерев, що росли довкола самого тину, про всяк випадок не вийшов) – і заляк від несподіванки!

А серце – чом воно так калатає у грудях, немовби впіймана та зачинена у клітку пташка?! Вгамуйся, серденько, заспокойся! Пташка билась об клітку, билась, доки до смерті не вбилась – навіщо ж молодому козакові вмирати, так і не звідавши земного щастя?! Заспокойся ж, серденько, не підведи завчасно, не розірвись до відпущеного Богом строку!

Та марні оті вмовляння... Заспокоїться козацьке серце, лише коли кохана до грудей пригорнеться, лише коли з її вустами, пухкими і п'янкими, коралово-червоними, духмяними, зустрінуться молодецькі вуста, завбачливо прикриють перший поцілунок божественного кохання тонесенькими пухнастими вусиками...

Господи! За що Ти так полюбив Своє творіння, за які заслуги нагородив його цим прекрасним почуттям – коханням?! За що така милість нам, дрібнюсеньким людиськам?!

Яке ж прекрасне життя!

Який прекрасний світ!

Боже!..

Та раптом...

Іван замер на одній нозі, прислухаючись: десь попереду лунали тихі голоси. Обережно, щоб і гілочка найменша під ногою не хруснула, та навіть щоби травичка не зашелестіла, поставив він підняту ногу на землю, а далі просувався тихіше від лисички, що крадеться до курника.

Чий це голос тонесенький? Нібито її, Гелени... Але чом вона тут, у садочку? Чом не спиться прекрасній, милій серцю дівчині чарівної літньої ночі? І головне: навіщо вона розмовляє сама із собою?!

Якби не вийшла дівчина гуляти, усю коротку літню нічку Іван простояв би попід тиню дому Каплі, споглядаючи на крайні праворуч вікна, – бо там спала би мила його серцю козацька дочка Гелена...

Але не спить вона, ні, не спить! У садочку гуляє.

Та ще й не одна гуляє, очевидно, – бо до когось лагідно так промовляє. Дуже лагідно...

А от до кого? Може, до подружок, таких же молодих та гарненьких, як сама вона...

А раптом як!..

Іще ближче підкрався Іван (але з-за тіні дерев, що росли довкола самого тину, про всяк випадок не вийшов) – і заляк від несподіванки!

Бо прогулювалась Гелена по садочку справді не одна.

А під руку з молодим статним парубком.

І не просто з якимось незнайомцем, а...

Так!!! Гуляла Гелена з товаришем його – зі Степаном Раковичем!

В очах у Івана запаморочилося, потемніло так, немовби на літню ясну місячну нічку хтось вилив гігантський, повний чорнил каламар. Дивно було, як парубок устояв на ногах, як не впав і не видав своєї присутності зайвим шумом.

Але таки встояв, задерев'янівши.

А отямившись, прислухався уважно до дівочого щебетання.

І от що почув:

– Коханий мій Степане! Скільки ж ото мені ще чекати лишилося? Коли ж ми нарешті одружимося?..

Просто помертвіло серце Іванове від дівочих слів! Он як далеко, виявляється, в них справи просунулись!.. Отже, вони давно вже освідчились одне одному в коханні і тепер тільки про весілля й домовляються...

Господи, Боже всесильний! Навіщо, ну навіщо створив Ти світ таким паскудним, навіщо допустив таку несправедливість, як нерозділене кохання?! Краще одразу ж утопитися у казані з киплячою смолою та сіркою, живцем згоріти у пекучому пекельному вогні, захлинутись у вирі посеред річки, ніж цю муку терпіти!..

Втім, тепер Іван почувався саме так, ніби вогонь уже обійняв його від п'ят до самої маківки, ніби легені вже розривали зливи крижаної води, а серце його немовби шкворчало на пекучій сковороді, смолою гарячою полите, сіркою приправлене...

Серце, серце! Тільки-но ти тріпотіло у грудях полоненою пташкою, а тепер німієш від несамовитої люті й образи! Серце, серденько! Ну, будь ласка, не розірвися на тисячу шматків від туги й болю! Кріпись, серце, кріпись, бо тепер не вмирати від щастя – тепер жити

потрібно!..

Жити?! Боже ж Ти мій: навіщо?!

Адже його зрадили! А зрада лягає на серце незносним тягарем!

Зрадила дівчина – бо замість надії на вічне щастя гарбуза піднесла! Причому не на людях піднесла, а тишком-нишком підсунула, з легесенькою посмішкою ніжкою своєю стрункою підступно підштовхнула... Так, саме так: видовбаного гарбуза, сповненого всередині отрути і гною...

Зрадив товариш, який спочатку прикидався справжнім другом, – бо з-під носа підло вкрав серце коханої дівчини! Тепер він пригорне красуню Гелену до грудей, поцілує у коралові уста – він, сотників син Степан...

Панянка пригорнеться до панича, панич до панянки – і що їм якийсь безрідний сирота!..

Ні, колишній товариш його Степан Ракович – зовсім він ніякий не панич! Син плішивої безпородної суки, сволота і паскуда, якого голими руками придушити мало, – от хто він такий!!!

Смерть йому, смерть клятому байстрюкові!!!

Ось зараз витягти б шаблюку – і!..

Похитнувся Іван, немовби у груди, у самісіньке його серце і справді влучила зрадницька куля. Похитнувся – але на ногах усе ж утримався, тільки щосили стиснув кулаками скроні. До срібних дзвіночків стиснув і тримав, доки тонесеньке дзеленчання не змінилося ревінням водограю. А тоді відпустив і слухав далі уважно, намагаючись не пропустити жодного слова:

– ...Тому зачекаємо ще рік – до наступної осені. Зачекаймо, люба моя Гелено! Один рік – ну хіба ж це так уже багато?..

Всміхнувся при цих словах Іван. Недобре всміхнувся у тоненький м'якенький вусик: отже, ще принаймні рік! Цілий рік попереду – а за такий тривалий час багато чого статися може...

Ой ви ж, голубоньки! Давайте, воркуйте: що іще цікавого почує він цієї нелагідної вже літньої ночі?..

– Небагато, Степане. Небагато – якщо ти поруч. Але ж ти...

– А я, сонечко моє ясне, негайно поступлю до гетьмана Мазепа на службу. Я вже вмовляв батька, і так вмовляв, і сяк. Він довго не поступався, не хотів чомусь, щоби син його єдиний у гетьманському почті служив, але ж зрештою змушений був погодитись.

– Ой, невже?! – скрикнула Гелена, і в голосі її Іван відчув суміш найрізноманітніших почуттів: і радість та гордість за любого її серцю Степана – й відверте занепокоєння за нього.

– Так, моя зоренько ясна! – при цих словах парубок аж просяяв: – Батько вже заготував листа до гетьмана, і наступного ж тижня я від'їжджаю до нього. От побачиш, яким красенем стану, коли серед інших сердюків мчатиму на баскому конику за славетним нашим ватажком! А невдовзі ім'я моє почує вся Україна – так, я неодмінно прославлю ім'я своє вірною службою самому гетьману. Нагородить він мене щедро – от тоді й побратися можна буде.

– Степане, соколе мій хоробрий...

– Що, серденько?

– Але навіщо...

– Що?..

– Навіщо тобі славу на службі в гетьмана заробляти, коли я з тобою і без слави...

Вона зніяковіло замовкла.

– Без слави?! Що ти таке кажеш, серденько моє?!

– Та ні, не зрозумій мене невірно... Але ж і ти славного роду, і я. Обоє ми з небідних сімей...

– Ну то й що?

– Тоді навіщо тобі славу на службі в Мазепи заробляти?!

Тільки розсміявся Степан цьому питанню, від якого за версту віяло дівочою лагідністю, сумірністю та нерішучістю.

– Але ж, Гелено, серденько моє, хіба ж багатство та слава мого роду, мого батька – то моя слава?!

– Не твоя, Степане, так – лише твого роду...

– Ну, от бачиш! А я хочу не просто батьківську славу та багатство успадкувати, а й собі бодай трохи нажити! І підтвердити, що я сам аж ніяк не гірший від славетних моїх предків. А де можна найкращу та найбільшу славу заробити, як не в самого гетьмана на службі?!

– Встигнеш, орлику мій сизокрилий, все іще встигнеш – і слави нажити, й багатства здобути!

– Встигну, так. Але ж хочеться якнайшвидше... Ми й без того поспішаємо занадто: ще й двох місяців не минуло відтоді, як побачились уперше. Пам'ятаєш?..

– Ти знаєш, Степаночку, – ні!

– А от я ніколи не забуду, як перестрів тебе на околиці Прилук у перший же день по приїзді додому!

– А я ж тебе навіть не помітила тоді. Ой, Степаночку!.. – збентежена Гелена відвернулася від парубка й зітхнула.

– Зате я тебе помітив, – Степан розвернув дівчину до себе й потягнувся жадібними вустами до її вуст. Проте Гелена відсторонилася й схвильовано вигукнула:

– Але ж, Степане!..

– Що?..

– А як же я?!

– Що – ти?!

Іван при цих словах весь здригнувся: якби зараз був на місці Степана – показав би, як і чим гідно відповісти дівчині! Не те що цей бовдур...

– Як же я без тебе?.. – мовила Гелена.

– Але ж, ластівко моя! Я ж не кидаю тебе напризволяще, не відмовляюсь від твого щирого кохання. Я всього лише прошу зачекати із нашим весіллям один рік. Ось побачиш – рік пролетить непомітно...

– Степане!

– Присягаюся, що за рік цей або здобуду на службі в гетьмана славу, або героєм загину...

– Степане!!! – схоже, Гелена перелякалась не на жарт.

– ...або нічого з моєї затії не вийде, і тоді кину я ту службу, повернусь до тебе, голубонько моя, щоб зажити тихим мирним життям.

Поки Гелена охкала та виснула на шиї в юнака, до болю вражена перспективою загибелі коханого на гетьманській службі, а Іван намагався прикинути, які вигоди відкриває перед ним річна відстрочка весілля цих «голубків», Степан щиро й гучно розсміявся, далі мовив:

– Облиш, Гелено, облиш, любя! Нема чого плакати по мені, доки я живий та здоровий. Не помру я, не загину – можеш не хвилюватися! Піду я служити сердюком до гетьмана, вкриюся славою – ось побачиш! Присягаюся чим завгодно! Собою, тобою, нашим коханням, Пресвятою Богородицею!.. Та хоч би всім світом білим!!! Ну хочеш – кину тобі білий світ під ноги?!

«Ах ти ж паскудник! Вилупок! Байстрюк негідний! І оце такий-от нікчема збирається світом білим розпоряджатися?!» – подумав Іван, стискаючи від гашу кулаки. Адже всі ці красиві клятви зовсім непотрібні – ні Гелені, нікому в світі.

Якщо тільки!..

Так – якщо...

А справді – чом би й ні?!

Треба подумати...

Між тим Гелена почала благати:

– Степане, Степаночку мій любий, – не треба мені світа білого попід ногами!

– Чого ж ти тоді жадаєш?..

– Тебе, соколику! Лише тебе...

– Гелено!..

– Степане!..

Дівчина обвила шию парубка руками, як хміль оповиває кремезний дуб. І обійнявшись міцно, вони злилися у довгому поцілунку, вважаючи, що бачать їхнє кохання й радіють йому тільки дерева саду, високе небо, діамантові зорі, срібний місяць та Господь Бог.

Не знали клятї паскудники, що поруч з ними, у густій тіні старих вишень причаївся Степанів товариш... тобто колишній товариш його Іван, у котрого знов запаморочилось у голові. І ладен був би утекти звідси, та не міг – бо не тямив себе від розчарування й несамовитої люті.

А коли оговтався, Степан та Гелена займалися тим, чим зазвичай займаються всі закохані від початку світу, – будували надхмарні палаци на майбутнє. Точніше, змальовував прекрасні й майже зовсім нездійсненні перспективи Степан, Гелена ж слухала його мовчки та вже покїрно, не заперечуючи жодним словом. Закїнчивши фантазувати щодо віддалених часів, у яких Степан бачив себе мало не гетьманом всієї України, юнак перейшов до більш наближених і реальних перспектив. Зокрема, добрався й до майбутнього весїлля.

І тут нещасний Іван почув своє ім'я... Знов прислухався уважно...

– Іван? Так, звісно – і його позвемо на весїлля, аякже!

– Здається мені, Степаночку, він також закоханий у мене, – цілковито серйозно мовила Гелена. Івана аж пересмикнуло: знала б дівчина, що він усе це чує, кожне її слово!..

– У тебе всі закохані, моє серденько, – відповів на те Степан і міцно пригорнув до грудей дівчину, – бо в тебе неможливо не бути закоханим.

– Вважаєш, я така гарна?..

– Авжеж!

– Ну, то диви, не забудь цього ніколи!

– Ніколи не забуду, рибонько! Ніколи, серденько моє...

– Знов ти за своє! Ой, Степане, Степане!..

– Так!

– І весь світ біля моїх ніг, кинутий туди тобою?!

– Так!..

– Весь світ?! Весь-весь?..

– Присягаюся!!!

– Але ж уяви, що разом із кинутим до моїх ніг світом там опиниться і серце твого товариша...

– І навіть серце ладен вирвати з його грудей та й кинути до ніжок твоїх струнких!

Бїдолашний Іван весь помертвів. Навіть серце його, про яке так недбало базїкали нерозважливі закохані, завмерло у грудях.

– Ой, Степане! Добре, що Іванко твоїх речей не чує, – бо не сподобались би йому слова твої! Він незлий, сумирний... особливо у моїй присутності...

Гелена всміхнулась безтурботно, а Іван мало не помер на місці від посмішки тієї дівочої, яка здалась йому гіршою за розпечений жар, щойно витягнутий з вогнища.

– Та якби почув таке Іванко – ой, мабуть, і розсердився б, і накоїв би біди!

Схований за деревами хлопець знов недобре посміхнувся: недарма ж бо Гелена побоюється, як би він цих слів зрадницьких не почув! От і маєш товариша вірного: до дівочих ніжок чуже серце ладен кинути! Серце товариша.

Колишнього товариша тобто...

А він кине – негідник!!!

Бо Іван і сам би ладен був кинути власне серце до струнких ніжок Гелени. Але ж їй то непотрібно – бо вистачить з неї серця Степанового, яке вже лежить і б'ється там, немов викинута на берег риба...

А з серцем разом – увесь білий світ...

Та Степан розійшовся не на жарт, намагаючись довести дівчині незмірність глибини свого почуття:

– Я захищу тебе від будь-якої небезпеки, люба моя Геленонько! Відведу біду, вір мені! Захищу від будь-кого і будь-чого: від тварини, від людини й навіть од виходця з того світу!!!

– Ой, Степаночку, твоїми б вустами тільки мед пити!

– Вважаєш, я марно хизуюся перед тобою?!

– Ні, що ти!..

– Тоді як тебе розуміти, любонько моя?!

– Дивись, ще нещастя на нас накличеш...

– Ми будемо щасливі!!!

– Степане!..

Розсміявся юнак, майже дослівно повторивши нещодавні Йванові думки:

– Серце моє давно вже на сирій землі перед тобою лежить, тож скажи тільки – й увесь світ там же опиниться! Жити буду – не відступлюсь від сказаного нізащо! А схочеш вбити мене – то це зробити легко: варто тобі тільки наступити й ніжкою своєю гарненькою розчавити бідолашне моє серце! Схочеш, щоби я вбив будь-кого, – вб'ю не замислюючись! От як кохаю тебе, квітонько моя! Бери, бери життя моє... та все, що хочеш, бери!!!

– А славу служби в гетьмана?.. – хитро спитала Гелена.

– І слава – теж тобі! Тому й хочу її заслужити, щоби поруч із серцем своїм до ніжок твоїх білих теж покласти.

– Разом з усім світом?

– З усім світом білим...

І знов почали вони милуватися й пестити одне одного, не помічаючи нічого довкола. Скориставшись цим, бідолашний Іванко повільно опустився на землю, де стояв – у густій тіні під старими вишнями, біля самого тину. Приліг, заплющив очі й лежав довго-довго, час від часу дослухаючись, про що воркували закохані. Проте нічого нового більш не почув, а оскільки кожне ніжне слово, сказане Степаном або Геленою, лише сповнювало серце парубоче гіркою отрутою, зрештою спробував змусити себе нічого не чути, затуливши вуха долонями.

Катування тривало ще довго (Іванові здавалось – майже вічно). Проте рано чи пізно усе суцце спливає у небуття... Скінчилися й Іванові тортури: усім тілом юнак відчув, як по битому шляху, що вів від дому, зацокотіли кінські підкови. Тоді парубок розплющив очі й побачив, що ясна ніч поволі спливла, змінилася лагідним літнім світанком. Доки Іван лежав із затуленими вухами, вже й півні проспівали, і пташки потроху почали цвірінькати. Нікого не було вже ні на дворі, ані в садочку. Тільки він на траві попід тином...

І у крайніх вікнах дому (там, де кімната Гелени, ще недавно коханої до нестями!) не видно жодного вогнику. Всі у домі поки що сплять, але невдовзі всі прокинуться. Отже, краще хлопцеві забратися звідси подалі, доки ніхто його не помітив.

Іван зібрався з силами, підвівся й, похитуючись, немов п'яний, побрів геть. Йшов, особливо

не вибираючи напругу, не розбираючи дороги. Плентався, аж поки під ногами не захлюпала вода. Тільки тоді відчув: ступням холодно і мокро. Подивився вниз: виявляється, він забрів по щиколотку просто в ручай, що дзюрчав довкола невеличкого березового гаю. Цікаво, куди ж оце його занесло?..

Несподівано на думку спав початок тужливої пісні:

Там, де Ятрань круто в'ється,
З-під каменя б'є вода —
Там дівчина воду брала,
Чорнобрива, молода...

Звісно, струмочок цей – не річка Ятрань. Проте про дівчину – оце вже точно!

Дівчина справді гарна, молода. Блакитноока, з тугою пшеничною косою. Красуня така, що й у самому Києві подібної не знайдеш, – Гелена Капля. Дочка заможного козака Семена Каплі.

Між іншим, їй не треба навіть по воду самотужки ходити – на те в батьковому домі служниці є. А Гелені б лише біля вікна у світлиці сидіти, юнацькі серця бентежити, вільну волю у вільних людей красти, собі під ніжки точені кидати...

От і він зовсім нещодавно – тільки вчора ввечері вільним був, а зараз...

Ой лишенько! Ніколи Іван навіть уявити не міг, яка правдива ота проста народна пісня, складена, мабуть, таким самим невдахою, безнадійно закоханим парубком, як от він:

Ти, дівчино, ти щаслива:
В тебе батько, матір є,
Рід великий, хата біла,
Все, що в хаті, – все твоє!

Так, так – все має красуня Гелена: заможних батьків, величезну білу хату, приставлену до себе служницю, багатий посаг у скринях.

А тепер, виявляється, має ще й нареченого завидного – товариша Іванового... тобто колишнього Іванового товариша Степана, сина козацького сотника Раковича.

А Степан-то, Степан!.. Спочатку Іван щиро сподівався, що його товариш (колишній!) такий самий безрідний сирота, як він сам. Проте у Степана швиденько відшукався і заможний батько, і маєток. А тепер він ще й кохану Іваном дівчину в уміло розставлені тенета заманив...

Усе їм – багатим, заможним! Степану Раковичу та Гелені Каплі – миру та щастя, багатства та слави, дітей та многая літа...

Все їм!!!

А бідному сироті Іванові – нічого!

Ні-чо-го...

І знов як у пісні:

А я бідний, безталанний;
Степ широкий – то ж мій сват,
Шабля, люлька – вся родина,
Сивий коник – то мій брат...

Мало того: ці багатії ще й насмілюються знущатися з тих, кого доля підло ошукала. Степан же казав: ось тобі, кохана моя Геленонько, серце Йванове, кинуте під ніжки, – роби з ним, що хочеш! Зрадник підлий – хіба товаришеве серце варте того, щоб кидати його під ноги дівчині?!

Але хіба ж і сам Іван із задоволенням не кинув би Степанове серце красуні Гелені під ноги?! Кинув би, ой кинув!..

Тільки не візьме вона від нього нічого – ні його серця, ані Степанового.

Бо має вже під ногами все!

Отакі вони підлі, сатанинські створіння – дівчата...

І хоча струмок аж ніяк не нагадував бурхливу Ятрань, впав Іван на коліна на його бережку, занурив розпечене гнівом та соромом лице у чисту крижану воду – і стояв так, доки не оговтався.

А коли випростався та звівся на ноги, то відчув, що образ красуні Гелени змінився іншим – якоюсь жахливою примарою із зовнішністю, що лише віддалено нагадувала колись милий серцю, а тепер ненависний образ. Це була не дівчина й не жінка – якесь страхіття у лахмітті, вкрите жахливими рубцями та кривавими ранами.

Бридкого видіння все-таки не вистачило, щоб загасити у серці відчайдушну жагу помсти. Тоді Іван уявив, як колишнього його товариша Степана страчують сотнями різних способів водночас. На серці ще трішечки полегшало. Іван відійшов від потока, впав на залиту літнім сонечком галявину й замислився.

Отже, якщо складена безвісним невдахою (як от він!) пісня так точно описує усі його невдачі, то може, у пісні ж міститься також відповідь щодо його подальшої долі?! Мабуть, що так!

Степ широкий...

Шабля...

Люлька...

Сивий коник...

Так, відтепер його шлях лежить на Запорізьку Січ і тільки туди – на дніпровський острів, де збираються такі ж сіромахи, як от він! Колись Іван мріяв потрапити туди разом зі Степаном, проте тут, очевидно, їхні шляхи розходяться: багатим та заможним личить служити у почті самого гетьмана – це не для бідних; незаможній же голоті місце на Хортиці – це не для багатих!

Більш того, раніше Іван якось не надавав великого значення спробам гетьмана Яна Мазепи закріпити голоту. Не він перший намагався зігнути шиї вільних козаків ярмом кріпості, не він і останній. Нічого з того не вийшло – ну що ж!.. Але тепер Іван раптом усією сутністю своєю відчув небезпеку власного становища: а що, як гетьманський указ раптом набере чинності... і він, вільний від народження юнак, опиниться нікчемним рабом або в Степана Раковича, або в його батька, або найгірше – на подвір'ї в самої Гелени?!

Та ніколи, нізащо в житті не стерпіти подібної ганьби!!!

Та й навіщо терпіти?!

На Січ, на Січ – тільки там зберігається острівець жаданої волі!..

Отже, йшли вони разом із Степаном, ішли, а тепер розбіглись у різні боки.

І все. І край.

Втім, хто сказав, що запорізький козак не здобуде собі слави власною шабелькою?! Ким були предки Гелени Каплі та Степана Раковича – либонь, такими ж безрідними незаможними відчайдухами, як недоук Іван Богданович. І що, хіба ж не змогли вони звеличити себе і рід свій?!

Господи Боже правий! Ти ж створив усіх людей однаковими, отже, всім дав однаковий шанс – з низів здійнятися до самих вершин!!! Або ж навпаки: впасти на дно найглибшої прірви

життя, щоб уже остаточно загинути там у безвісті. А якщо так, то він, сирота Іван Богданович, негайно ж візьметься за виправлення свого життєвого шляху... і шляхів цих двох підлотних зрадників – Гелени Каплі та Степана Раковича.

Нічого, нічого! Негідник Степан вирішив відкласти весілля з Геленою на цілий рік... Навіть більш ніж на рік – адже зараз літо, а чесні християни грають весілля восени. Отже, попереду цілий рік і три-чотири місяці. Строк довгий! Степан цього не розуміє – але ж за рік і три місяці багато чого може статися. Ой багато...

Тому – на Січ, на Січ! Нехай Степан записується у сердюки, нехай служить у гетьмана – ще побачимо, де служити краще! Тим паче...

Іван потягнувся, хруснув усіма суглобами й нарешті посміхнувся із справжнім задоволенням – уперше за сьогодні. Як добре, що він підслухав дещо цікаве у перший же день перебування в маєтку Раковичів! Сотник – цей старий хрін – було запідозрив його, мало на гарячому не спіймав, та він вчасно од вікна відскочив подалі й удав, що давно вже спить. Але ж дещо почув!!! І колись використає почуте.

Е-е-е-ет...

Іван навіть присів від несподіванки. Очі його хижо звузились, ніздрі ж, навпаки, роздулися. Здається, придумав! Нарешті доля всміхається і йому, безталанному...

Отже, Степан має рід багатий і славетний, батька з маєтком і достаток? І на службу до гетьмана поступити збирається? Ну що ж... Якщо дуже-дуже схотіти, можна Степана всього цього позбавити.

А може, й не тільки всього цього, а разом з усім – і коханої Гелени...

Саме так!!! От тоді вони будуть на рівних: дівчина або Іванові дістанеться – або ж нікому з них. У будь-якому разі, не в змозі втамувати пекучу жагу кохання, Степан звідає таких самих пекельних мук, яких звідав сьогодні вночі Іван.

Тут одне потрібно – терпляче почекати. Півроку, рік, два – немає великої різниці. За стінами академії спудеї не відчували духу небезпеки, яким сповнилося повітря тут, у провінції. Між тим, діставшись із Києва сюди, Іван майже одразу переконався: це ж саме відчувають всі тутешні жителі! Останні навіть гостріше – недарма ж бо старий сотник мав занадто відверту розмову з сином... І немає значення, хто на кого нападе і хто з ким воюватиме – українці Гетьманщини з українцями Підляшшя, Август Другий і Станіслав Лещинський, імператор Петро і король Карл. Головне, що війна станеться обов'язково! А під час війни...

Та хтозна, як там усе повернеться! Війна пожирає одних і звеличує інших. Треба лише вловити момент, щоб схопити перемогу за руку, – і тоді весь світ точно опиниться у твоєму кулаці! Отоді й побачимо, хто пустопорожній хвалько, а хто справжній герой! І хто чие серце до чиїх ніг кине! І загалом, до чиїх ніг варто кидати серце й весь білий світ...

Іван підвівся, вже впевнено, не хитнувшись жодного разу, повернувся до струмка, нахилився, вмився студеною водою. Мовив, недобре посміхаючись:

– Ну що ж, дякую тобі... річенько моя Ятрань! Течи собі, течи. Я ще повернуся... Повернуся переможцем!..

Підвів очі до неба, спробував зорієнтуватися й визначити, де знаходиться дім Семена Каплі, а прикинувши приблизний напрям – широким розмашистим кроком попрямував у протилежний бік.

Ще декілька годин тому він був найщасливішим у світі закоханим юнаком, упевненим, що має найкращого у світі товариша. За ці ж години звідав нестерпного болю та пекельних мук – бо кохана дівчина жорстоко насміялась над ним (хоча й довела, що водночас побоюється його – і небезпідставно!!!), а найкращий друг виявив бажання кинути його серце під ноги цій недостойній дівці.

Поганий день: бідолашний сирота Іван втратив одразу і кохану, й товариша. Зате винайшов дещо взамін – чітку мету у житті та розуміння, як діяти надалі. Й головне: ні Гелена, ні Степан, ані Степанів батько не знали того, що Іван бодай щось підозрює! Це давало юнакові безперечну перевагу. Тож він був би найжалюгіднішим невдахою у світі, якби не використав цю свою перевагу – обізнаність щодо думок і дій затятих своїх ворогів.

Лишилось єдине – трішечки почекати.

А потім діяти...

Глава 3

Рецепт від сердечного болю

Паулю здалося, що до кімнати на деякий час проникла іззовні крижана вогка тиша дармштадтської ночі. Навіть дровини у каміні перестали потріскувати, хоча малесенькі язички полум'я продовжували лизати їхню обвуглену поверхню.

– Ваша милосте... – нарешті нашілювся подати голос юнак.

– Чого тобі?..

– Ваша милосте... Чи не зробите мені ласку, сказавши...

Дуже кортіло спитати: «Кого Ваша милість зраджували протягом життя?» – проте з безмірної поваги до графа (а його повага все ж таки лишилась безмірною, попри почуте зізнання) Пауль мовив трохи інше:

– ...хто саме зраджував Вашу милість?

Рипнуло крісло, Великий Магістр трохи повернув голову у бік юнака, скосив око і пробурмотів крізь стиснуті зуби:

– Ну вже точно не ти, хробачок...

– Ваша милосте!!! – Пауль кинувся на коліна, припав до руки Великого Магістра, що покоїлась на підлокітнику крісла, і палко припав щокою до його тонких пальців, холодних та надзвичайно білих, немовби уся кров у жилах принца давно перетворилась на молоко. – Ваша милосте! Ну, як Ви могли таке тільки...

– Н-ну!.. – плавним рухом граф прибрав руку подалі від юнака. – Сідай на місце, хробачок, і не бійся: нічого подібного я навіть не думав – бо в іншому разі ти не перебував би зараз при моїй персоні. Заспокойся, кажу, і сідай...

У безбарвному голосі Великого Магістра раптом брязкнули нотки роздратування, тому Пауль поквапився повернутись на своє місце, але спитав наполегливо:

– Тоді хто?

– А ти як гадаєш? Саме від тебе я хотів би почути, хто, на твою думку, міг зрадити мене? Відповідай-но.

Пауль заплющив на мить очі, уявив милі серцю, проте давно (аж цілий рік!) недоступні обриси, й відповів, здригаючись при кожному слові:

– Мабуть, то була дівчина, Ваша милосте. Дівчина, яку Ваша милість щиро покохали, проте вона виявилась недостойною чистого світлого почуття, оскільки...

– Отже, ти вступив до братства вільних каменярів через поразку в коханні? – Великий Магістр немов крижаним ножом різонував палкі слововиливи Пауля, і той миттю замовк. – Бідолашний мій хробачок...

– Так, Ваша милосте, ви вгадали, – у голосі юнака забриніли сльози. – А Ваша милість хіба так не вважають?

– Ну чому ж... Я тебе добре розумію. Тим паче, од самого початку віків і донині історії розбитого кохання схожі одна на одну, мов брати-близнюки. Кому ж іще знати про це, як не мені!..

– Звісно, Ваша милосте! Адже Ваша милість живуть вічно...

– Скажімо так: я бачив різні часи й народи, – прошепотів граф.

Проте не звернувши уваги на уточнення, Пауль вів своє:

– Такі історії почали коїтися з бідними хлопцями, відколи Бог створив цей несправедливий світ!

– Обов'язково незаможний парубок зустрів вродливу дочку заможних батьків, – підхопив Великий Магістр, – обов'язково закохувався в неї, а дівчина, звісно, відповідала взаємністю. Проте батьки давно вже пригледіли іншого нареченого. Для їхньої доньки шлюб цей був вигідний у всіх відношеннях, крім одного – дівчина все-таки кохала бідного студента... та зрештою слухняно мирилась із батьківським вибором й вінчалася з нелюбом.

– А я лишився ні з чим, – сумно констатував Пауль.

– Ну, припустимо, не зовсім так, – заперечив граф. – Бідний студент – себто ти – вступив до братства «вільних каменярів», сподіваючись оволодіти таємними науками та отримати надзнання, за допомогою якого розраховує повернути ситуацію на свою користь. Хіба ж не так, хробачок?..

Великий Магістр промовив це з кам'яною впевненістю, причому обернувшись не до Пауля, а до палаючого каміна. Юнак навіть не відразу второпав, що граф все-таки звертається до нього, а не просто розмірковує вголос. А зрозумівши, так і затремтів на своєму стільці: адже здогадка принца виявилась чистою правдою!

– Звідки Ваша милість знають...

Великий Магістр лише зітхнув:

– Облиш, хробачок. Відколи існує світ, – а утворений він дуже-дуже давно, повір мені на слово, – в ньому нічого принципово не змінилося. Краще скажи, як звуть твою пасію?

– Гретхен, – бідолашний Пауль аж схлипнув, не зумівши стримати пристрасних почуттів.

Здавалось, вони давно вже вщухли й назавжди поховані у найвіддаленіших куточках душі... Та варто було графові здмухнути з них легенький сірий попіл, як почуття ці знов зашарілися й розжарили невтамовану колись спрагу нерозділеного кохання. Це було дуже й дуже болісно, проте юнак раптом зрозумів, що навряд чи у цілому світі є щось... щось цінніше за такий от душевний біль... І за її світлий образ, такий недоступний тепер...

– Ну що ж, хробачок, не стану приховувати: і я теж колись був закоханий, – прорипів Великий Магістр, – і вважав, що у цілому світі ніколи не було та й не буде вже дівчини, прекраснішої, вродливішої й милішої від моєї коханої. Принаймні, мені так здавалось... Тільки було це не тут і не зараз, а давно-давно. І за тридев'ять земель...

Граф повільно простягнув мармурово-білі руки до вогню, подивився на виблиски полум'я, що просвічували через напівпрозору шкіру пальців, долоней та зап'ясть.

– Отже, Вашу милість теж зрадили, як і мене? – юнак спробував вкласти у свої слова якнайбільше співчуття. – Ваша... Ваша Гретхен теж вийшла заміж за іншого?

– Ні, все склалося зовсім не так. По-перше, звали її не Гретхен: у цих землях, де перебуваємо ми з тобою зараз, її назвали б Хеленою.

– О! Хелена – зовсім як троянська царівна, з-за якої розпочалась велика війна!.. А може, це була саме вона – легендарна цариця Трої?!

– Єлена Троянська? Хм-м-м... – Великий Магістр на мить повернувся до Пауля, зміряв його оцінюючим поглядом. – Вітаю, хробачок: таке порівняння – причому доволі точне – не спадало мені на думку впродовж усього мого довгого життя! Щиро вітаю...

– То що, війна з-за неї...

– Ні-ні, хробачок, не з-за неї і не Троянська війна, оспівана сліпим Гомером, – заперечив принц. – Проте війна справді розгорілася. І в її полум'ї чарівна моя Хелена... – Його рівний голос на мить здригнувся: – Вона зникла.

Пауль хотів щось спитати, та Великий Магістр перервав його:

– Ну от, бачиш – між нами вже виявилась різниця: я втратив кохання раз і назавжди – а ти поки що ні.

– Але ж вона заміжня!..

– Ніколи не втрачай надію, доки вас не розділяє небуття смерті! Запамятай це, хробачок.

– Так, Ваша милосте.

– Гаразд. Втім, між нашими історіями є й інші відмінності.

– Які?

– Приміром, з відчаю ти сам, своєю волею потягнувся до потаємних знань, котрі сподіваєшся отримати у нашому братстві. А скажи-но мені, які ще виходи з ситуації ти міг би винайти?

– Ну-у-у, Ваша милосте... – юнак ніяково похнюпився. – Я... Я просто не знаю!

– Отакої!..

– Але ж я обрав те, що обрав.

– Але ж це було не вчора й не позавчора?

– Так – ціла вічність вже минула.

– Вічність – по-твоєму, це скільки?

– Якщо чесно... Трохи більше року.

– Рік... – Граф чи то зітхнув зневажливо, чи позіхнув від розчарування. – Отже, рік, по-твоєму – це вічність?

– Але ж, Ваша милосте!..

– Господи, до чого ж молодь нетерпляча! Причому в усі віки!..

– Так, я розумію: адже Ваша милість прожили, мабуть, не одну сотню... а може, й не одну тисячу років! І весь цей час – із давньою незагоєною раною на серці... Що Вашій милості один мій рік!.. Так, так, я розумію...

Пауль закусив губу. Немовби перейнявшись його смутком, принц поспішив мовити втішно:

– Втім, не зважай на останні мої слова, хробачок: старше покоління завжди не вдоволене молодшим. Так було й буде, доки стоятиме цей світ. Коли ти підростеш, змужнієш, а потім посивієш – либонь, згадаєш слова старого Магістра.

– Мабуть, що так, – погодився Пауль, зітхнувши.

– А тепер скажи-но... після вічності очікування довжиною в цілий рік скажи: який ще вихід з вашої безвихідної ситуації міг би ти знайти?

– Не знаю, Ваша милосте, – щиро зізнався юнак.

– Так, нещирості у твоєму голосі не відчувається, – кивнув граф, – і це означає, що ти, слава Богу, кращий за одного мого давнього знайомого, котрий своєю безглуздою поведінкою, щирим бажанням зробити кар'єру, прислужившись недостойному володарю, загнав у повну безвихідь і кохану мою Хелену, і мене... – Великий Магістр помовчав, потім закінчив фразу: – Та й себе самого, зрештою, теж. Бо після його негідного вчинку всі ми, всі троє – і він, і я, і Хелена – змушені були діяти так, як діяли. Змушені були жити... і вмирати також!

Осінь 1708 року від Р. Х., неподалік Батурина

Холодний листопадовий вітер так і намагається зірвати лахміття, яке й без того ледь прикриває дівоче тіло. А може, це хваткі руки безсоромних московських солдатів?! Богородице, заступнице наша, за що такий ганебний сором?!

За що?!

Мовчить небо, не відповідає, тільки тихесенько огризається далеким громом.

Громом?! Гроза – у листопаді?! Воістину, змішалися пори року, і навіть небо готове впасти на грішну землю, щоб поховати цей божевільний світ...

І її, нещасну, разом зі світом...

А може, це і є відповідь?.. От якби зараз та й вибухнула справжня гроза – така, немовби

знов повернулась середина літа! І впали б із неба могутні Божі блискавки, і спопелили б її, нещасну, разом з цими клятими катами!!!

– Ого! Ермилов, слыхал? Наши пушки бьют!

– А как же, знамо дело, не глухой... Во сейчас зададут они им жару!

– Попомнят, как супротив нас соваться.

І слідом за чужинською мовою – регіт, ненависний регіт мучителів, що переходить у самовдоволене п'яне гикання.

Ні, то не грім серед похмурого осіннього неба – то артилерія московитів. А їхній безсоромний сміх – вірна ознака, що ніхто не прийде визволити її, нещасну. Бо нема кому: якщо загін сміливців і поспішав на допомогу, то потрапив у ворожу засідку й зараз, мабуть, накиває п'ятами, розбитий наголову, розстріляний гарматами, рушницями та пістолями.

І знову – біль, рани, смерть...

Пресвята Діво, за що?!

– Ну что, казак?

– Та чого там... Та хоч би і тут – яка, зрештою, різниця...

– Эй, казак! Ты б это... по-нашему бы гуторил, что ли!..

– А ви що – хіба по-моєму не розумієте?

– Ты мне смотри, разумом в харю не тыкай! Я те!..

– Ну добре, добре... Буду по-вашому, по-московскому. Я умею.

– Вот хотя бы так. А то, понимаешь – «хиба» да хлеба... Чего хлебало разинул?! Ворона!..

І знов – ненависний регіт.

І цокотіння копит позаду. Там троє вершників – це окрім чотирьох піших солдатів, що безпосередньо охороняють її. На конях позаду їдуть двоє московитів. А третій – козак-запорожець.

І не просто незнайомиць якийсь – це ж Іван Богданович, з котрим вона познайомилась іще торік! Вона тоді з двома хлопцями познайомилась: і з Іваном Богдановичем, і зі своїм судженням – Степаном Раковичем.

Але то давно вже було – в якомусь іншому житті, мирному та щасливому. Бо зараз Іван зробився, бач, запорожцем, а хоче він...

Богородице, заступнице наша Небесна!!! За що?! Кожного року святкуємо Покрова святої Богородиці – кажуть, це козацьке свято. То невже ж ти прикрила від усіх напастей святою своєю покровою цього негідного байстрюка, цього сучого вилупка?! Де ж твоя справедливість, Богородице, заступнице?..

– Сто-о-ой...

Солдати зупиняються, цокотіння копит позаду теж змовкає... майже: один кінь продовжує насуватись на неї... Об'їжджає повільно...

Гелена вперто втупилась у землю, так і в'їлася очима у свої босі, збиті до крові ноги. Не звикла вона, молода заможна козачка, ходити босоніж, тим паче восени по полю та лісу. От і збила ноги.

Але це байдуже. Бо відчуває вона: смерть її вже поблизу. Та перед смертю...

Богородице, заступнице!!! Чом ти забарилася?! Спаси і збережи...

Козацький кінь зупинився перед нею.

– Гелено!

Вона вперто дивиться на брудні скривавлені ступні – аби тільки не підводити голови, тільки б не зустрітися очима із цим покидьком...

– Гелено! Одне твоє слово – і все одразу скінчиться.

Порив мокрого вітру кидає в обличчя жмуток зів'ялого листя. Восени життя лісів, полів та

луків згасає. Саме час згаснути і її життю...

Вона уперто зціпила губи. Нема про що їм розмовляти. Нема...

– Скажи тільки, де нам шукати твого нареченого – Степана Раковича?

А звідкіля ж їй знати...

– Не впирайся – тобі ж гірше!

«...твого нареченого – Степана...»

Так. Лише минулого літа він просив: «Зачекаємо трохи – наступної осені одружимося!» От і настала нарешті осінь – але так вони й не одружились.

Не встигли...

Шкода.

– Іване, навіщо ти це питаєш?.. – Гелена нарешті не витримала, розліпила губи й заговорила, проте все ще не зводячи очей на головного свого мучителя.

– Одне твоє слово... бодай один натяк, люба моя Гелено, – і ти вільна! Навіщо тобі впиратися?! Скажи, де Степан? Скажи, Гелено! Я ж насамперед про тебе піклуюся, про твоє життя, яке мені дорожче...

– Эй, вы! Чего вы там гугорите промеж собою, а?!

– Обожди, не бойся – мы против вас ничего лихого не помышляем!

– Еще б вы попробовали что худое против нас задумать – я бы вас!..

– Та зачекай!..

– Слушай, казак! Я должен слышать и понимать все, что вы там промеж собою гугорите!

Слышать и понимать все – не то испробуешь вот этого!!!

За спиною лунає залізний брязкіт.

– Не грозися саблею – зря ты так. Да и если даже я буду по-вашому говорить, с ней-то что поделать?! Не умеет она вообще по-московскому...

– А у меня вот небось да сумеет!!!

Вдарили за спиною кінські копита, але Іван теж пришпорив коника і став на шляху невидимого вершника, загородив собою полонянку. Заіржали коні, вдарившись боками, а далі почулися слова:

– Не суетися, я у ней все сам распытаю.

– Ой гляди, казак! Не выпытаешь, куды гетманский посланец запропастился, – не миновать тебе дыбы да щипчиков каленых! Плачут по тебе щипчики, ой плачут – как по последнему каторжнику...

– Не горячися...

– Да одно мое слово – и тебя!..

– Дарма ты так.

– Вот уж будет тебе тогда и «дарма», и тюрьма!

На тому роз'їхались: тихенько лаючи «упрямца-казака», москвит позадкував, Іван же повернувся до полонянки. Але тепер не лишився у сідлі, а спішився, зробив конвойним знак відійти геть. Коли ж ті позадкували, уприутул наблизився до Гелени, і хоча вона як і раніше не піднімала очей від землі, мовив якнайлагідніше:

– Вислухай мене, благаю! Вислухай уважно, бо від того залежить багато що... й навіть саме життя твоє!

– Життя?.. Ой не бреши, Іване, – нікому це не потрібно, ні мені, ані тобі.

– Що ти таке кажеш?..

– Життя! – дівчина сумно всміхнулася. – Ти, клятий негіднику, давно вже забрав його у мене.

– Але ж ти жива! Гріх таке говорити.

– Гріх?! – тут Гелена уперше з того часу, як прийшла на це сумне місце, повільно здійняла погляд на головного свого мучителя. – Це ти, сатано, грішне говориш, гріх і робиш! Ти – не я. Я ж тримаюся на останній ниточці, яку ти готовий перерізати.

– Хто?! Я?.. – здавалось, його образа була цілковито щирою. – Що я зробив тобі поганого? Та нічого! Тільки єдине – порятував у Батурині... просто з обіймів того московського підпоручника – не забула?..

Порив вітру ледь не валить її з ніг.

Встояти! Тільки б не впасти на коліна перед негідниками!..

Гелена затремтіла усім тілом, а з-за спини пролунав роздратований вигук:

– Н-но, казак, не забувайся! Что это ты там про нашего подпоручика в Батурине...

– Я прошу: потерпи и не мешайся!..

– Чего-чего?..

Іван підбіг до московитів, терпець в яких майже урвався, і про щось люто сперечався з ними хвилин десять. Потім повернувся до Гелени, яка під час паузи обдумала свою відповідь до єдиного слова:

– Краще б ти, Йванчику, не рятував мене! Краще дозволив би загинути там, разом з усіма, у наглих обіймах московита, з яких...

– О-о-о, ти згадала нарешті, що колись лагідно називала мене Йванчиком!..

– Язык би мій тоді краще відсох, якби знала, що розмовляю із підступним змієм-сатаною!..

– Це я сатана?!

– Ти! Ти!!!

– Гелено, благаю тебе: думай, що кажеш...

– А хто полює на мене й на сокола мого ясного Степана?! Та ще й не один – бо ти повів за собою цілу зграю хортів! Чого мовчиш – либонь, языка проковтнув і подавився ним?..

Погляд Гелени пік немов розжарене залізо. Іван не зміг витримати цей погляд, тож у свою чергу потупився.

– Сльшъ, казак! Я уж вижу, ничего ты у ней не выпытаешь. Плохой из тебя пытошник – дай-ка я со своими молодцами поспрошаю...

– Ось!!! Ось хто на тебе полює! Вони – не я!!!

Металевою хваткою вчепився Іван дівчині у плече, і як вона не пручалася, розвернув обличчям до двох московитів, що примостилися на сухому місці на невеличкому пагорку й звідтіля спостерігали за «переговорами».

– Згадала підпоручника, з обіймів якого я ледь вирвав тебе у Батурині? – шепотів Іван Гелені у самісіньке вухо. – Поглянь на цих двох, поглянь на солдатів, що стережуть тебе: ці старшини нічим не кращі за того московита, а солдати навпаки значно гірші! І якщо зараз же не зізнаєшся, де переховується порученець гетьмана Степан Ракович... Тоді ніщо... чуєш, Гелено?! Ніщо й ніхто не врятує тебе від них!!!

Якби руки в Гелени не були скручені за спиною сирцевим ременем, вона б затулила вуха, аби через них не затікала з Іванових вуст словесна мерзота. Проте руки надійно зв'язані, тож вона безсила... А він продовжує нашіптувати своє:

– До того ж, їх шестеро – це тобі не один підпоручник! Це вшестеро більша катівня, вшестеро більша наруга.

– Як смієш казати мені таке?! – обурилась нарешті дівчина. – А ще ж козак... Козаки одвіку захищали слабких, берегли старих, жінок, дівчат і дітей, а ти!.. Ти!..

– Не я...

– Кажеш, вони, московити?

– Так.

– Брешеш! Брешеш, собацюро!

– Гелено!..

– А хто відшукав мене в Батурині посеред різанини?! Може, теж московити?!

Відсіч виявилась такою несподіваною, що Іван розгубився.

– От, мовчиш! Бо у тій кривавій різанині мене знайшов саме ти, упізнав навіть у цьому лахмітті...

– А навіщо ти перевдяглась?! Навіщо проміняла свої строї на це дрантя...

– Бо намагалася схватись від тебе.

– Від мене?

– Так – сподівалася, у лахмітті не впізнаєш.

– Та я б тебе де завгодно й у чому завгодно пізнав...

– Бачу.

– Але навіщо тобі ховатись?!

– Бо ти переслідуєш мене. От і у стікаючому кров'ю місті, у самому вирі кривавої різанини знайшов! Іване, навіщо це?! Краще б дозволив померти одразу... А так... Навіщо було тягти сюди? Навіщо, Йванчику?..

Почувши давнє ласкаве звертання, він потроху отямився й, сумно наморщивши чоло, мовив якомога лагідніше:

– Щоб ти трохи охолонула, відійшла від пережитого і спокійно зізналася: де переховується Степан?

Болісна посмішка скривила гарненькі коралові вуста. Гелена покивала головою, зітхнула:

– Іванчику, ну подумай добре: де б іще бути Степанові, як не поряд зі своїм господарем – гетьманом Яном Мазепою?! Він же у йогой почті служить...

– Правду кажеш. Але ж Степан залишив почет за гетьманським наказом.

– Звідкіля ти знаєш?

– Бо коли я покидав табір Яна Мазепи, то сам бачив...

– А-а-а, ти покидав гетьмана? То ти – зрадник, Іванчику!..

– Цить, дурепа!!! Не смій таке мені говорити!!!

– О-о-о, як ти розхвилювався, – Гелена знов криво всміхнулася. – Отже, я вгадала: ти навмисно зрадив гетьмана...

– Нікого я не зраджував! – крізь зуби процідив Іван. – Я полишив його табір разом з іншими запорожцями, бо нам не видали обумовлену платню. Це гетьман Мазепа в усьому винен: обіцяв заплатити – як раптом виявилось, у нього грошей нема...

– Знаєш, Іванчику... – дівчина зробилася дуже серйозною. – Колись запорожці боронили рідну Україну не заради дзвінкої монети, а заради самої України, заради народу нашого. Заради козацької честі, зрештою.

– То побрехеньки, Гелено. То лише красиві легенди, що zostалися в думках, які сліпі мандрівні кобзарі співають темним селякам.

– Але ж у думках тих – правда! Правда, Іванчику!

– Якщо навіть так, то правда ця давно вже мертва.

– Коли мені судилося побачити смерть цієї правди!.. – Гелена схлипнула від напруження й закінчила: – Коли мені таке судилося, то краще після цього померти, бо лихі часи настали. Тож нехай віднині на нашій розореній землі живуть самі лише лихварі та зрадники, очі яких не бачать нічого, окрім золота.

– Нічого окрім золота, кажеш? – Іван аж скривився. – Тобі легко казати. Ти ж багачка, і Степан Ракович – єдиний син батька-сотника. Тож вам ніколи не зрозуміти неможливого безбатченка, який змушений...

– А-а-а, то ти усе це з-за грошей затіяв?! – Гелена зневажливо відвернулася, уп'ялася поглядом у вкрите низькими сірими хмарами небо, до якого дерева простягали обідрані від листя віти.

– Не з-за грошей, а тому, що ненавиджу всіх вас, зарозумілих заможників...

– То це, по-твоєму, я зарозуміла?!

Бідолашний Іван лише очі відвів та пробурмотів:

– Ні, все перемінилося. Ти навіть вдяглась у це дроне лахміття... Тепер ти стала такою самою, як я – незаможною. Тепер ми рівні у бідності нашій... кохана моя Гелено!

– Що-о-о?! «Кохана», кажеш?!

– Так, пані мого серця, – продовжував Іван, тим не менш не насмілюючись поглянути на дівчину, – я кохаю тебе. І саме тому не насмілюся б учинити будь-що зле проти тебе. Це зайвий раз підтверджує, що полюють на тебе московити, не я...

– Йване!..

Стільки ненависті було в цьому короткому вигуку, що він нарешті наважився підвести очі на дівчину.

– А от ти, немилосердна – ти не кохаєш мене.

– Я тебе ненавиджу, – крізь зуби процідила Гелена. – А кохання... Їдь собі у Московію, яка тобі рідніша за рідну землю, знайди там рівну собі та й милуйся, кохайся з нею досхочу!!!

– Але ж колись ти розмовляла зі мною зовсім по-іншому – мило й лагідно. І я мав надію...

– Я розмовляла з тобою так, бо не знала, що замість серця в тебе – купка гною. А кохала і кохаю одного лише Степана, ясного мого сокола, за якого ладна померти.

– Померти ти завжди встигнеш, – «заспокоїв» її Іван. Гелена здригнулася, зіщулилась. – Але спочатку скажеш, де його шукати.

– Та чом се ти впився у мене, ніби той кліщ?! Кажу ж тобі, шукай його біля господаря, якому він служить віддано... на відміну від тебе, жалюгідний найманець.

– Віддано?! Кому – гетьманові?! Пхе!..

В голосі Івана було стільки зневаги та презирства, що Гелена мимоволі здивувалася і пробелькотала неслухняними губами:

– Так, віддано...

– Дурний він, Степанчик твій, ой і дурний же! Бо якби розумним був, то віддано служив би тобі, а не якомусь там Яну Мазепі, припадав би до ніжок твоїх струнких, а не возив би бознакуди гетьманські листи. От який він дурень! І підлабузник – бо вислужується перед гетьманом. А про тебе й не думає подбати. Листи... Та пху!!!

– Ти такий впевнений щодо листів?..

– Кажу тобі, що, полишаючи табір гетьмана разом з іншими запорожцями, на власні очі бачив, як Ян Мазепа підкликав до себе Степана Раковича і передав якогось важливого листа. Степан же вклонився низько і почав уважно вислуховувати гетьманський наказ...

– Ти був там, чув сказане Степанові...

– Ні, не чув! Тільки бачив здалеку.

– А ж я не була й не бачила зовсім!..

– Але ж коли тебе знайшли у Батурині, в тебе було послання від нього...

При цих словах Гелена зашарілася: адже тримала Степанового листа попід серцем – на грудях, і коли клятий підпоручник розірвав її лахміття, лист впав на землю. На її нещастя, гвалтівник помітив це і хоча прочитати листа не зміг, проте побачив Степанів підпис, а тоді закричав, що знайдено слід небезпечного злочинця Раковича, за голову якого призначена винагорода – п'ятсот червінців.

От тоді їх і помітив Іван: налетів на підпоручника, збив його з ніг дужим ударом у скроню,

і в ту саму мить, коли Гелена вже радісно молила Небеса, сподіваючись на скоре визволення, намотав на кулак пшеничну дівочу косу, притягнув її просто до штабу московитів і кинув під ноги ясновельможного князя Меншикова разом зі Степановим листом. Так і притягнув – без плахти, в одній розідраній зверху донизу спідній сорочці, зовсім не давши прикритися...

Потім був цілий тиждень у холодній, постійні допити... Й нарешті цей безглуздий похід під конвоєм далеко за межі міста. Але ж тоді, у Батурині, він навіть не дав їй ані хвильки на те, щоби прикрити сором... і всі це бачили...

Пресвята Діво, за що?!

– Ну, чого мовчиш? Хіба це неправда?

– Що?..

– Степан написав тобі листа. Хіба це неправда, питаю?

– Правда. Але ж ти сам читав його – там немає жодного слова про те, куди він збирався їхати.

– А на словах тобі хіба нічого не передавав?

– Ні. Писав лише, що, виконавши гетьманське доручення, на зворотному шляху заверне до Батурина. От я й чекала там...

– Але ж ти перевдяглася! То може, ти зовсім не від мене у такий спосіб ховалась, а Степанові знак якийсь подавала?!

– Кажу ж: не хотіла вирізнятися з юрби інших нещасних, яких твої товариші-московити різали, немов отару безсловесних овець.

– Навіщо?

– Бо краще лягти у сиру землю разом з усіма, ніж жити з ганьбою. Якби я не вбралась у лахміття, мене б убили не так скоро, як інших.

– Тобі й без того подарували цілий тиждень життя.

– Бо мене угледів ти, шуліко.

– Ні – бо ти Степанового листа зберегла! А треба було знищити.

– Зі словами коханого на серці й помирати легше.

– А я тобі хіба не любий?

– Ні.

– Зовсім?

Гелена з презирством відвернулася.

– Диви не прогадай! Одне твоє слово – і врятуєшся.

– Яке це слово: про те, куди подався мій любий Степан, – або про те, що ти мені все-таки любий?

Іван поглянув на дівчину з надією, що несподівано спалахнула у серці, й невиразно промимрив:

– Я щось неодмінно придумаю – одне твоє слово!..

Та в очах Гелени не було нічого, крім презирства:

– Ні, Йване, навіть не сподівайся. Я кохаю лише свого Степана і не зраджу ні його, ані себе. Де його знайти, не скажу. Бо не знаю. А якби навіть знала, то нізащо б у світі не сказала! А так кажу: шукай вітру в полі – таке моє слово! Тебе ж зневажаю як останнього пацюка. Що ж до московитів, то це вовки люті: вони не випускають свою здобич. Мене не випустять, тебе не випустять теж. Смерть твоя недалечка, ти це знай, Іванчику, – просто знай... і живи з цим далі... якщо тільки зможеш жити!

– Гелено!..

– Коли зараз мені судилося вмерти – помру: мабуть, така моя нещаслива доля. І краще померти, аніж хоч би слово ще мовити...

Відвернулася Гелена, міцно замружившись. І хтозна, які картини проносились перед її внутрішнім поглядом. Іван же очікував, що вона порушить мовчанку, – але марно!

Тут нарешті й московити з пагорка озвалися:

– Ну что, казак, призналась она, где искать гетманского посланца? Аль полтыщи червонцев тебе и не нужны вовсе?..

Похнюпився Іван і сказав лише:

– Нет, не созналась... Делайте с нею, что хотите, бо со мною и говорить больше не собирается.

– Эх, казак, казак, – один з московитів хвацько підкрутив вуса, – да знаешь ли ты... да и она знает ли, что мои солдатики сей же час с ней сделают, ежели она языка своего поганого не развяжет?! Да я прикажу токмо...

– От и наказывай солдатам своим, бо мне с нею не сладить, – сумовито зітхнув Іван.

– Потому не казак ты, а баба! По всему видать, баба! Га-га-га-а!..

Обидва московити заіржали немов огирі, засміялися й солдати-охоронці. Іван же повісив голову, немов побитий собака, та відійшов подалі – до одинокої осики, що стояла далеко від лісу, немов розвідник, що випередив основний загін. Там опустився на коліна, потім на землю і заляк, заткнувши руками вуха, щоб не чути жахливих зойків та волань...

* * *

– Эй, казак, подымайся – едем назад, что ль!..

Він ошелешено позирнув на кінного московита, перевів погляд на солдатів, що всміхалися якось сито й задоволено, і далі – на непритомну Гелену, яка лежала горілиць на тому самому пагорку. Мовчки підійшов, зупинився біля дівчини, роздивляючись «роботу» солдатиків: дуже бліда, тіло вкрите величезними синцями та саднами, розбиті губи, колись коралово-червоні, а тепер коричнево-сизі, міцно зціплені зуби, широко відкриті очі, колись волошково-сині, а тепер блякло-скляні, в очах назавжди застигли біль та безумство... І – кров, що тече по ногах, стікає на сиру землю...

Господи Боже святой, як же Ти допустив, щоб таке сталося?!

І як це допустив сам Іван?! Ні: як він наважився улаштувати весь цей ганебний вертеп?! Адже краще за будь-кого Іван знав, що його колишній товариш по навчанню, а нині гетьманський сердюк Степан Ракович не виконує ніякого особливого доручення Яна Мазепи! А послання, яке він везе бозна-куди і про важливість якого Іван стільки усього набрехав московитам, – то, мабуть, якась малозначуща цідулка.

Але ж він навмисно роздував чутки про «особливого гетьманського посланця», щоб хорти московського імператора розпочали полювання на Степана і на всіх, з ким він був пов'язаний по життю... Вже відряджені надійні люди, щоб схопити прилуцького сотника Раковича – дуже обережного та поміркованого чоловіка, який, втім, прорахувався, не зумівши відмовити сина від служби у гетьманському почті. А з Геленою розправилися просто зараз, у його присутності.

І хіба ж не цього він прагнув – побачити розтерзаною і приниженою гордовиту красуню, що насмілилась віддати своє серце іншому юнакові, сину заможного батька, насміявшись над бідним Іваном?!

А чого прагнув – те нарешті й отримав!

Але ж, Господи Боже всемогутній, – що ж це він накоїв?..

– Ну поехали, казак! Хватит на спорченну девку пялиться – про нашу душу на Украине и неиспорченных хватит. Да еще вам останется.

І знов – ситий задоволений регіт.

А він усе стояв над тілом дівчини, повісивши голову.

Здавалось, Гелена вже не дихала, та перевірити це Іван не наважувався. Мабуть, все-таки вмерла, сердешна...

Втім, варто було Іванові повернутися й поплентатись до спутаного коня, як страшна болісна судома скорчила понівечене тіло. Гелена відірвала голову від землі та прошипіла крізь зціплені зуби:

– Будь ти проклятий, юдо!.. І діти твої, й онуки... а далі онуків рід твій не піде!!! Бо я тебе!.. Я тебе!..

Іван озирнувся, та один із солдатів вже встиг з розмаху вдарити її по голові прикладом рушниці. Юшка так і полетіла на всі боки.

– Живучая, курва, что твой угорь! – всміхнувся один з московитів. – Сльшь, Ермилов, видал ты еще таких живучих?

– А-а-а, все девки такие! Пока не приложешься хорошенечко чем-нибудь... – махнув рукою інший московит і негайно напустився на солдата, що добив дівчину: – А ты чего ружьем махаешь, как дубиной?! А ежли бы промахнулся да оземь прикладом, да сломал бы – тогда как?! Сверху вниз бить надобно аль штыком колоть. Дяр-рев-ня...

– Ладно, будет те, поехали!

Все скінчилося, навіть розкаяння та сердечний біль трохи вгамувались. Мабуть, далі буде ще легше. І поступово все забудеться.

Не озираючись більше на розпростерте на пагорку мертве тіло, Іван розплутав ноги коня, скочив у сідло й потрусив слідом за московитами.

Глава 4

Мрії здійснюються не завжди

– І що Ви зробили?

– Прошу?..

– Що вчинили Ваша милість з негідником, котрий насмілювався робити капості Вашій милості та коханій дівчині Вашої милості?

– Капості?! Ти сказав – ка-по-сті?..

Відчувши у голосі Великого Магістра просто безмежне здивування, Пауль миттю підвів на нього очі, водночас намагаючись вгадати, чим це невдоволений граф.

– Певно, що так...

Більш нічого юнак вимовити не встиг, бо побачив, що принц... всміхається!!! Пауль не вірив власним очам. Спочатку він вирішив, що то не усмішка, а лише гра тіней від мерехтливого світла каміна. Коли ж плечі принца почали ледь помітно смикатись – вирішив, що Його милість змерзла і що це дрижання спричинене надмірно холодним для літнього чоловіка повітрям кімнати. Й лише коли до вух юнака долинули дивні звуки, що віддалено нагадували хрип загнаного коня, остаточно збагнув: Великий Магістр таки сміється!..

Але над чим?!

– Не суши собі мізки, маленький мій хробачок, – все одно не зрозумієш! Не раджу... – мовив нарешті граф, коли пауза у розмові затягнулась понад межу пристойності.

– Але ж, Ваша милосте!..

– Хробачок ти мій дороженький, ти ж так і сказав: «Капості»! Sancta simplicitas! [\[1\]](#) «Ка-по-сті»!.. – Принц ще посміявся, потім пояснив серйозно: – Висновок простий і очевидний: ти навіть уявити не можеш, на що виявився здатним він... ну, коротше, той чоловік. І заради чого?! Аби лише прислужитися вельможному володареві! «Капості»... Ти називаєш наймерзенніші вчинки таким простим словом – «капості»...

– Але хіба не вірність господареві та священна присяга...

Пауль одразу ж пошкодував, що сказав це, бо на обличчя Великого Магістра немовби темна хмара насунулась, а з грудей вирвався такий болісно-проникливий стогін, що юнак відверто злякався.

– Втім, і я був не набагато кращим від свого ворога. Бо не тільки він – я теж намагався вірою і правдою служити своєму господареві. Іноді трапляється так, мій юний хробачок, що коли прагнеш в усьому перевершити свого ворога, стати кращим там, де він став гіршим, якимось непомітно перетворюєшся на його двійника. На такого самого негідника...

– Як це, Ваша милосте?!

– А так, що, не помічаючи власних вад, а приписуючи ворогові своєму істинні та уявні недоліки, ти тільки те й робиш, що вдосконалюєш самого себе – разом із усіма недоліками. А відтак нарощуєш бревно у власному оці... Так буває, мій хробачок. На жаль, буває!

– І ви...

– Ми обидва служили володарям, які зчепились у смертельному двобої, обидва мріяли вислужитися – тому теж заворогували, хоча раніше певною мірою приятелювали. І навіть не розуміли, що ціною наших кар'єрних зусиль є дівчина, котру ми обидва кохали до нестями... але яку зрештою вбили нещадним своїм змаганням!! Така ціна!!! Господи, така непомірна ціна!..

Останні слова Великий Магістр прокричав так голосно, що Пауль зрозумів: давня душевна

рана остаточно не загоїлась навіть упродовж багатьох століть. Що ж за трагедія схована у серці старого мов світ графа?..

– Але ж, мабуть, нічого не можна було вдіяти, – попри те, що насправді Пауль не розумів анічогісінько, він спробував удати розуміння.

– Ну-у-у... Тоді я теж так вважав, – кивнув Великий Магістр.

– А тепер?

– Що – тепер?

– Тепер теж вважаєте, що нічого не можна було вдіяти?

– Тепер!.. – Великий Магістр знов посміхнувся. – Тепер я став зовсім іншою людиною. Я давно вже не самонадіяний, самозакоханий юнак, яким був колись. Тепер я, звісно, діяв би удесятеро обережніше й розсудливіше. А тоді...

Принц тільки зітхнув і замовк, та оскільки Пауль не наважився заговорити, закінчив сам:

– А тоді ми з колишнім моїм другом вгрузли у нещадну бійку. В таку нещадну криваву війну, з якої майже не мали шансів вийти живими обидва або ж поодинці. Зрозумій, хробачок: хтось із нас просто мусив загинути!

– І він загинув? Ну-у-у, ворог Вашої милості, мається на увазі...

– А звідкіля ти взяв? – здивування графа здавалося таким природним, що Пауль мимоволі упіймався на гачок.

– Бо Ваша милість живі, отже, ворог Вашої світлості...

– Тоді, під час війни, мій ворог теж лишився серед живих.

– А хто ж тоді...

– Хелена. Кохана моя Хелена... і його кохана теж. Ні він, ні я не померли – загинула вона.

Отак, мій хробачок.

– Ваша милосте!..

– Так, безперечно, так: тепер би я двічі, тричі подумав, перш ніж вчиняти те, що вчинив у ті буремні роки. Але тоді життя здавалось мені простим і зрозумілим, немов голий стіл, навіть скатертиною не покритий. Ми грали один проти одного – і програли обидва. Бо наше кохання, кохана наша дівчина... моя Хелена померла страшною наглою смертю через нас обох. Ця смерть навіки випалила мою душу, немов безжальне сонце, що випалює піски й каміння пустелі.

– І що ж тоді зробили Ваша милість?

– Тобто?..

– Що саме Ваша милість зробили з тим ворогом? Невже не спробували розшукати його і вбити? Відібрати життя так само, як він відібрав життя у коханої дівчини Вашої милості?

– Життя в Хелени він не відбирав. Не відбирав і я – ніхто з нас безпосередньо не вбивав її.

От бач, ти й досі не розумієш...

Пауль зібрався було заперечити (мовляв, чого там – усе ясніше сонця ясного), та його зупинив суворий погляд Великого Магістра.

– Ми змагалися один з одним, юначе. Змагались заради неї – доки замість законного призу переможцеві вона не перетворилась на безпомічну заручницю нашого змагання – так само, як перетворилась на заручників решта наших близьких. Обидві наші сім'ї. А безчесні люди не церемоняться. Безчесні люди безжально знищують заручників. Сталося так, що насамперед вони відібрали дорогоцінне життя в Хелени. І не тільки життя, а й дівочу цноту.

Почувши таке, Пауль мимоволі здригнувся, граф же ніби почав розмірковувати вголос сам із собою:

– А розшукати і будь-що вбити ворога?.. Так, це був вихід... – Та раптом всміхнувся знов-таки сухо й ледь чутно, потім докінчив: – Єдиний вихід, який тоді здавався мені достойним.

Твоя правда, хробачок: я справді намагався зробити це. Так само, як і той негідник шукав зустрічі зі мною...

27 червня 1709 року від Р. Х., неподалік Полтави

Он він!!! Он там – на невеличкому пагорку окрай поля, що перетворилося сьогодні на поле кривавої битви...

– Ракович – куди?! Нумо стій, скажений!!!

– Ні! Там він!.. Ах ти ж!..

– Хто?!

– Він!.. Він!.. Стривай-но, байстрюче, я тобі!..

– Хто??? Де???

– Він!!! Йди-но до мене, зраднику!..

Але за три кроки від них у тучний чорнозем лягнулось ядро, гніт якого майже догорів. Не маючи найменшої змоги пояснювати щось далі, Степан миттю скочив у сідло, пришпоривши коня, й хижим птахом понісся у саму гущу битви, разом витягаючи з піхов шаблю. За мить ядро вибухнуло, але вже десь далеко позаду – та він навіть не озирнувся подивитись, що ж сталося з іншими сердюками.

Це вже аніскільки не хвилювало Степана: адже там, на пагорку край поля, він побачив свого колишнього товариша, а з деяких пір кривого ворога – Івана Богдановича! Нібито той сидів на коні, вдягнений у московитський драгунський мундир, дивився у бік шведського обозу, вперши обидві руки у боки... й зухвало насміхався над невдахою-сердюком. Степанові навіть здалося, що Іван зверхньо, з огидою промовляв до нього:

– Гей, ти, собацюро паршивий, підлабузник гетьманський! Що, примостився вози з оскуднілим королівським скарбом стерегти – ото й уся твоя доблесть?! А у битву кинутись боїшся?! А може, шабля твоя затупилась чи порох у пістолі відсирів? Ах ти ж!.. А ще козаком колись називався!

От тоді Степан і крикнув: «Стривай-но, байстрюче...» – а вже за мить не мчав – яструбом летів до того пагорка, де стояв...

Тобто де за мить до того стояв його найлютіший у світі ворог...

...а тепер не було вже нікого!!!

Де ж подівся цей нікчемний жалюгідний боягуз Іван Богданович, який тільки і вмів, що мститися безпомічним, підступно захопленим у полон дівчатам, разом з їхньою чесною відбираючи саме життя?!

– Іване, Йване!!! Де ти, сучий сину?! – гукнув Степан, підводячись на стременах. – Йди-но сюди, мерзотнику, – я вб'ю тебе! Розрубаю навпіл, від маківки й до самого сидельця!!!

Зненацька на Степана налетів зовсім інший вершник – уже літній чоловік у заляпаному чи то чужою, чи, може, своєю кров'ю багатому мундирі. Та за мить до того Ракович відчув небезпеку, тому встиг розвернутися праворуч, пригнутися до гривни свого коня і тим самим ухилитись від неминучої загибелі – бо ворожа шабля розсікла повітря біля самого вуха. Тут же Степан рубанув у відповідь так, що кров фонтаном бризнула з розпоротого боку ворожого вершника.

Той почав падати з коня на землю, та юний сердюк вже відвернувся, знов підвівся у сідлі й озирнувся довкола, шукаючи того, з ким мріяв зійтись у справжньому смертельному двобої. Але Івана Богдановича ніде не було видно: ні на пагорку, ані на півдорозі від пагорку до того місця, де стояв Степан, ані на чверті дороги...

Ніде!..

– Йване, де ти?! Я йду до тебе – готуйся зустріти лиху смерть!!!

Та замість Івана Богдановича на Степана налетіли вже три вершники – такі ж молоді завзяті рубаки, як він сам. Одного Ракович звалив пострілом з пістоля, з двома іншими довелося рубатися хвилин п'ять. І от обидва вороги покотилися на витоптану кіньми та людьми землю... Щоправда, тепер Степан був поранений у ліву руку, але не надто серйозно: рухати нею сяк-так міг... А шаблю ж тримав правою!

Та й болю від рани майже зовсім не помічав. Бо найбільшим, найстрашнішим для нього був біль сердечний: адже Іван Богданович усе не з'являвся – немов крізь землю провалився!

– Що, пацюче, злякався?! Не бажаєш зі мною битися?!

Ніхто не відповів на розлючені Степанові вигуки. А може, то зовсім не Іван стояв на пагорку?! Може, був це хтось інший, лише віддалено схожий на нього. Просто Степан стомився, марно чекаючи нагоди взяти участь у жорстокій бійці, разом з іншими сердюками охороняючи шведський обоз і свого повелителя Яна Мазепу... Стомився настільки, що уражене самолюбство та роз'ятрена уява намалювали на пагорку образ смертельного ворога, і він кинувся у битву, забувши про клятву вірності, про обов'язок перед гетьманом і товаришами-сердюками...

Або то була загалом не людина, а примара?! Може, Іван вже загинув у цій самій битві, й на пагорку означилась лише його зрадницька грішна душа, яку за величезні гріхи не бажало приймати ні небо, ані навіть саме пекло?!

А може, Іван загалом не брав участі в сьогоднішній битві, у якій московське військо надійно ховало воєнну славу шведів та українців...

Ні – це точно був Іван, хай йому грець! Небо чи пекло, сей світ або той – яка, зрештою, різниця?! Де б він не був...

Про це Степан і поспішив заявити уявному супротивникові:

– Ну стривай, стривай – ховаєшся від мене, байстрюче, то я сам прийду по твою нікчемну душу! Я знайду тебе, і з неба скину, і з-під землі дістану! От тоді й побачимо...

Останні слова Ракович вимовив, нахилившись із сідла, аби взяти жменьку землі та прикласти до рани. І добре, що так – бо наступної ж миті кінь під ним сіпнувся й почав повільно осідати: призначена вершникові куля влучила у шию скакуна. Падати було низько, тож Степан встиг відкотитися убік, завдяки чому вбитий кінь не притиснув своєю вагою ногу вершника.

Тільки-но Ракович скочив із землі, як побачив московського драгуна, що нісся просто на нього. Іншого виходу не було: різко викинувши руки вгору й загорлавши щодуху, Степан кинувся назустріч смертельній загрозі. Переляканий буланій кінь здибився, шарахнувся убік. Драгун не зміг утриматися в сідлі й відлетів назад, вдарився потилицею та й лишився лежати нерухомим: мабуть, звернув в'язи. Степан швиденько упіймав переляканого коника й тільки-но скочив у сідло, як десь ліворуч пролунав віддалений сигнал ріжка, потім ще і ще...

– Що-о-о?! Відступ?!

Разом із пекучою хвилиною сорому у скроні миттю вдарила думка: якщо їхнє військо відступає – як же його поєдинок з Богдановичем?! Вони ж так і не зустрілись, так і не схрестили шабель у двобої...

Але шведи відходять, отже, відступають і сердюки. Отже, він теж мусить відступити! Бо повинен захищати свого господаря гетьмана, якому присягався служити вірою і правдою!!!

Та хіба ж він вже не зрадив Яна Мазепу, самовільно кинувшись у бій з примарою?! Е-е-ет, нехай вже буде, як є...

Знов підвівся Степан на стременах, знов почав озиратись у пошуках ворога. І побачив, що на нього несеться мало не з десятків вершників! Боже, та звідки вони тільки беруться?! А в нього ж пістоль не заряджений, ліва рука так і лишилась не перев'язаною...

Та вибору вже не було: він мав або померти на місці, або якнайдорожче продати своє життя, забравши на той світ принаймні трьох... ну, хоч би і двох... а може, навіть одного-єдиного ворога!

Степан не надто усвідомлював, чим завершився останній у його житті бій, скількох драгунів він звалив на землю, перш ніж сам опинився під кінськими копитами, й криваво-чорна пітьма застелила все довкола...

Усе застелила пітьма – окрім одного-єдиного, найненависнішого і на цьому, й на тому світі обличчя: колишній його товариш по академії, а нині смертельний ворог кривився від глузливого сміху.

Бо лишившись живим, він все-таки переміг!

А наречена Степана Раковича, бідолашна збезчещена Гелена, єдина у недовгому його житті по-справжньому кохана дівчина, з якою він так і не встиг повінчатися, – вона, її кров, її спаплюжена чеснота лишилась невідомщеною...

І головне, хто кого знайшов на сім чи на тім світі: він – цього байстрюка Івана... чи, навпаки, клятий вилупок усе-таки сам відшукав його?! Причому відшукав, коли Степан вже не міг поворухнути ні рукою, ані ногою. Коли пальці розгинаються самі собою, не втримуючи зламану шаблю...

Господи Боже всемогутній, де ж Твоя найвища справедливість?!

За що така ганьба?!

За що?..

* * *

Від самого початку битви Івана Богдановича охопило розчарування, оскільки його найбільшій, найпотаємнішій мрії, схоже, так і не судилося здійснитись: адже проти війська московського імператора стояли самі шведи, а сердюків Івана Мазепи щось ніде не було видно.

Але ж гетьман Мазепа, цей старий лис, безумовно вступив у бій разом зі своїм союзником Карлом Шведським. Тоді де ж його люди?

Де?!

Де він – гетьманський сердюк Степан Ракович?!

Що шведський король ганебно програє, було зрозуміло ще навіть до початку безглуздої, з усіх точок зору, бійні. Насамперед, московське військо було удвічі чисельнішим від шведського та значно краще озброєним. А що вже говорити про припаси московитів!.. Тож шведи могли виграти лише в одному-єдиному випадку: якщо король Карл докладе неймовірних зусиль та виявить весь свій стратегічний геній – оце справді було можливим...

...якби не поранена нога! Отак завжди трапляється у паскудному земному житті: через якусь дрібничку все йде вітром.

Як от зараз: мінливий хід битви вимагав присутності головнокомандувача то в одному місці, то в іншому – а він лишався прикутим до своєї польової ставки, не міг особисто підбадьорювати хоробрих шведських вояків! Не дивно, що вони здригнулися і поступово почали здавати позиції одну за одною...

Але все це не надто турбувало Івана. Його мало непокоїла смерть, що розкошествовала на полі неподалік Полтави. Богданович свято вірив у те, що не загине сьогодні ні від кулі, ні від шаблі, ні від багнета, ані від протазана: це уявлялося просто неможливим! Бо не битва як така його цікавила, а один-єдиний двобій...

Значно більше, ніж долею двох імперій – Шведської та Російської, – більше, ніж долею

рідної землі, за яку вкотре вже тягались чергові імперії, більше, ніж поразкою одного війська та виграшем іншого, більше, ніж славою та престижем Карла Шведського або Петра Великого, переймався Іван Богданович власною помстою, яку давно омріяв, давно затіяв, давно почав утілювати у життя і яка зараз мала досягти кульмінації: Іван саме підготував Степанові невеличкий «сюрприз» – новину про арешт його батька.

Саме так! Звісно, у непростій ситуації, що склалася, прилуцький сотник Ракович поведився дуже й дуже розумно та обережно – тобто будь-що утримував нейтралітет, не пристаючи на бік жодної з конфлікуючих сторін, жодним чином не виявляючи своїх симпатій чи антипатій. Але ж... Але хіба ж він не був батьком Степана Раковича – того самого «особистого порученця з особливо таємних справ» гетьмана Яна Мазепи, на якого зараз полювала щонайменше дюжина шпигунів московського імператора?!

А якщо сотник не пристає відкрито на бік московитів, то чи не свідчить це про щось більше – про добре приховані стосунки зі шведами?! Міг же він таємно спізнатися зі зрадником – підданим анафемі гетьманом Яном Мазепою – через непутящого свого сина, гетьманського сердюка Степана Раковича...

Ой, пане сотнику, пане сотнику! Зважували ви, зважували, рахували, рахували – і насамкінець прорахувалися!.. Бо минулого тижня вас тишком-нишком заарештували, а зараз без зайвого шуму везуть подалі від рідних Прилук. Ні, мабуть, уже привезли куди слід, і в напівтемному підвалі кат уже витягає з вас увесь підспідок.

Разом із жилами.

Ну, то нічого: сотник Ракович – людина здорова, не один допит із пристрасною витримає, перш ніж життя полишить його понівечене тіло! А що там кати дізнаються від нього (або чого не дізнаються), це Івана не хвилювало. Він мріяв лише про одне-єдине: зустрітися на полі бою зі своїм смертельним ворогом Степаном, збити його з коня, притиснути до сирії полтавської землі й виплюнути просто в його зрадницькі очі: «Ну от і все! Наречену твою збезчестили московити, батька твого вони закатують на смерть – а твоє життя зараз відберу я власноруч!» І з цими словами випустити з нього кров, немов із борова: нехай цей негідник, цей пихатий самозакоханий гусак подохне в Івана на очах!

А вже потім можна буде покликати товаришів-московитів і гордо заявити: ось він – особистий порученець з особливо таємних справ гетьмана Яна Мазепи, якого наздогнав та позбавив життя на полі бою особисто я! Ну, під час битви іншого виходу, ніж убити порученця, не було... але про всі порученські таємниці можна довідатись у його батька, це вже справа вмілого ката!..

Богданович мріяв саме про це: побачити на власні очі, відчутти під своїми руками негідну Степанову смерть! Мріяв так палко, що навіть уві сні не раз бачив цю сцену, таку солодку його серцю...

І ось лише за один-єдиний крок до торжества все зривалося: на полі бою сердюків Яна Мазепи не було! Тож як він тепер зійдеться у смертельному двобої зі Степаном Раковичем, зіб'є його з коня, притисне до землі й «потішить» останньою новиною про старого батька, перш ніж зарізати?..

А може, гетьман Мазепа зі своїми сердюками десь-таки неподалік?! Зараз би тільки роздивитись...

Пришпоривши коня, Іван вивалився з битви, виїхав на невеличкий горбочок обабіч поля... і звідти, через сивий серпанок порохового диму вгледів-таки нарешті гетьманський почет. Його смертельний ворог може бути там і тільки там! Тож уперед!!!

Але дістатись до сердюків було, звісно, не так вже й легко. Прорубатися в напрямку шведського обозу Іванові довелось не прямо, а забираючи все більше ліворуч. Коли ж майже

дістався того місця, то зачув заклик одного, потім декількох сигнальних різків: шведи відступали.

– Степане, Степане! Де ти?! – загорлав Іван, майже втративши здоровий глузд від несамовитого розчарування. – Біжиш разом зі своїм боягузом-господарем?! Ні-і-і, не вийде!!! Виходь зі мною битися, негіднику! Я тут – чуєш?! Я і ти!!!

І з подвоєною силою запрацював шаблею, немовби весь сьогоднішній день зовсім не бився, а тільки-но підвівся з ліжка, вмився крижаною колодязною водою і був свіжим та бадьорим. Та де там!.. Шведські вояки здавали займані позиції, проте самовіддано боронили обоз, ціною власного життя даючи можливість відійти насамперед своєму пораненому королеві та його вірному союзникові – старому гетьману Яну Мазепі.

А отже, і його сердюкам...

Дідько б забрав їх усіх – тих, хто зараз заважав Івану Богдановичу здійснити найпалкішу за все його життя мрію: зійтися в поєдинку з його особистим ворогом – зі Степаном Раковичем!!!

Утім, як не кляв він упертість шведів, справі це жодним чином не допомогло: до сердюків він так і не дістався. Скориставшись прикриттям, ті відійшли першими, виводячи своїх ватажків з-під потужного удару московитів. Ні, не судилось йому відібрати Степанове життя, насолодившись розгубленістю та безсилою люття цього хвалька! Дарма Іван задалегідь торжествував, дарма бачив віщі сни про своє торжество...

Так думав Богданович по завершенні битви, коли пустив стомленого коня неспішною ходою у напрямку табору московитів. Коли побачив щось дивне: між чотирьох мертвих російських драгунів спиною до нього лежав загиблий чоловік у сердюцькому мундирі. А що, як раптом!..

Похмурих думок як не було. Зіскочивши на землю, Іван підбіг до трупів, що привернули його увагу, впав на коліна й різким рухом розвернув мертвого сердюка обличчям до себе.

Так і є: між порубаних драгунів лежав мертвим заклятий його ворог – Степан Ракович!!! Як же вийшло, що шукав він його, шукав – і не зустрів?! Чом не він, а інші обагрили шаблі кров'ю негідника?! І чому Степан здох, так і не дізнавшись про долю свого старого батька?!

О Господи, чом же Ти такий несправедливий, що не даєш нам, простим смертним, насолодитися витонченою, ретельно підготовленою помстою!!! Ось і йому, Іванові Богдановичу, лишилось одне-єдине задоволення – стояти навколішках біля бездиханного Степанового тіла й нагло, але безсило всміхатися в його широко розплющені, проте вже мертві зіниці!..

Ну, нічого, нічого... Він мертвий – а мертві, подекують, відають усе, що коїться на нашій грішній землі. Либонь, нікчемна Степанова душа, якою зараз опікуються відьми, чорти та інші пекельні завідники, бачить муки свого старого батька, якого катують у далекій імперській в'язниці. Тож нехай мука ця додається до опіків од вічного полум'я, в якому його нечистий дух смажитиметься довіку!!!

Богданович сумно зітхнув (шкода все ж таки, що не він відібрав життя в Степана!), підвівся, обтрусив пил та бруд з колін, плюнув на холодний труп свого затятого ворога – а далі скочив на коня й поїхав своєю дорогою. Тепер лишалось привести завтра на це місце одного зі шпигунів імператора Петра і сказати: «Ось він – особистий порученець з особливо таємних справ гетьмана Яна Мазепи! Як бачите, він мертвий – тож про гетьманські таємниці нехай розповість його старий батько: він не міг не бути посвяченим у справи зрадника-синка...»

Не виключено, московити чимось нагородять Івана за вірність: адже обіцяли за голову Степана Раковича п'ять сотень червінців! От і буде бодай ська-така компенсація за пережите нині розчарування... Нічого: хай краще так, ніж зовсім ніяк!

Глава 5

Стрілою через степ

– Ваша милосте...

– Що?

Звісно, Паулю було дуже й дуже незручно звертатися з подібним запитанням до самого Великого Магістра... але й утриматись він теж не міг:

– Ваша милосте, скажіть, будь ласка, от що. Ви тільки-но обмовились, що вбивство свого ворога вважали колись єдиним достойним виходом з ситуації. Мабуть, я не надто добре зрозумів усю глибину думки Вашої милості...

Але тут юнак все-таки замовк. Бо відчув, як невидима, але дужа рука залізною хваткою стискає його горло. Справді, коли взяти до уваги, що його запитання звернуто не до якоїсь пересічної людини, а до самого Великого Магістра, тоді, звісно...

– Чом же ти замовк, мій маленький хробачок?

Паулю здалось, що пильний погляд принца зараз пробуравить його чоло у самісінькому центрі. Він весь зіщулився, але промовчав.

– Отакої! Бачу, ти вже зрозумів, що відібрати у ворога життя – то надто легко. А от забрати у ворога все, що для нього найдорожче, й лишити при цьому серед живих, аби він, ошуканий, мучився цим щодня, щогодини, щохвилини, – оце і є найжахливіша кара!

– Так, Ваша милосте, – на знак повної згоди юнак схилив голову.

– Ну-ну, хробачок, не сумуй! Згадай-но, що тоді, давно-давно й у зовсім іншій землі я мислив так само, як зараз мислиш ти. Шкода, звісно, що я обрав найлегший, а відтак і найменш дієвий шлях для помсти. Звісно, ворог мій був таким саме дурником, як і я тодішній, і ти нинішній. Тобто він прагнув убити мене – от і все. Ну, хіба що трішечки помучити перед смертю – але на більше його фантазія та ненависть були абсолютно неспроможні. Так, так, саме так... – Граф посміхнувся трохи голосніше і з несподіваною радістю додав: – От бачиш, наша бесіда біля каміна виявилась корисною навіть для мене нинішнього! Бо зараз я з особливою чіткістю усвідомив, що головною моєю вадою тоді було невміння ненавидіти – як не дивно це звучить.

Почувши таке і справді несподіване зізнання, Пауль не зміг утримати здивованого вигуку:

– Ваша милосте!..

– Саме так, хробачок, саме так, – губи принца скривилися в сухій презирливій посмішці, – адже ненавидів я не так... тобто не тією мірою, що слід було ненавидіти ворога. Та й, зрештою, абсолютно помилково обрав об'єкт для ненависті. Насправді ненавидіти слід було зовсім інших людей і за зовсім, зовсім інші речі! Бо усі біди йшли не від колишнього мого товариша по навчанню, як мені ввижалось на той час. І зовсім не він понівечив моє життя. Тобто він також був винен – але менше від інших! – І побачивши в очах Пауля німе запитання, граф уточнив: – Від тих, хробачок, кому безпосередньо або ж через посередників намагалися прислужитись ми обидва. Бо і він, і я, грішна душа, – коротше, ми намагалися знищити одне одного за будь-яку ціну. Як і тисячі інших маленьких людисьок – от що було найнебезпечнішим! Отакі-от невеселі думки, юний мій хробачок...

Цього разу Великий Магістр замовк надовго. Знадобилось нове обережне кахикання Пауля, щоб вивести його зі стану глибокої замисленості.

– Чого тобі?

– Ваша милосте...

– Ну-ну, я слухаю, слухаю.

– Скажіть мені, будь ласка... А як Ваша милість зрозуміли, хто це – отой справжній ворог Вашої милості?

Після цих слів принц не ворушився так довго, що Пауль вже почав непокоїтися станом його здоров'я: а що, як раптом граф забувся наяву?! Або ще гірше – якщо його шляк трафив?!

Та в останню мить перед тим, як юнак остаточно впав у відчай, Великий Магістр солодко потягнувся, поправив теплий шотландський плед і мовив тихесенько:

– Правда дуже проста, хробачок. Коли я гадав, що все скінчилося, насправді все лише розпочиналось. Так буває у житті, коли тобі ще й двадцяти не виповнилось, а все довкола зруйноване жахливою катастрофою, до якої ти сам устиг прикласти руку... хоча насамперед слід було прикладати думку! На жаль, я порозумнішав значно пізніше, а тоді...

Виникла нова напружена пауза – щоправда, цього разу нетривала.

– Коротше, сталося так, що у моєму житті несподівано з'явився Вчитель.

– Так само, як Ваша милість з'явилися у житті всіх нас – таємних «каменярів» та учнів Вашої милості? Нашої таємної ложі? – очі Пауля одразу ж спалахнули величезним ентузіазмом.

– Ні-ні, трішечки не так, – ледь помітно всміхнувся принц. – Ви всі поприходили до мене добровільно, за власним вибором. Та на відміну від вас, я якраз жодного вибору не мав.

– Чому, Ваша милосте?..

– Бо полонені долю не обирають – цей вибір роблять за них поневолювачі...

Ранок 28 червня 1709 року від Р. Х., неподалік Полтави

Ще півгодини тому над землею стелилися вологі пасма сивого туману, і добре роздивитись мертві тіла, якими було вкрите вчорашнє поле битви, було неможливо. Але нарешті промені вранішнього сонця розігнали навіть легкий серпанок, тож слід було розпочинати пошуки Степанового тіла.

І вони рушили на пошуки: Іван Богданович попереду, за ним двоє підпитих ще з вечора солдатів з ношами – щоб перетягнути труп зрадника до табору московитів, – і один зі шпигунів позаду всіх.

– Эй, казак, долго нам еще тут околачиваться?! – з погано прихованою нетерплячістю запитав останній.

– Нет, недолго: во-он за тем горбочком...

– Ну так давай пошевеливайся! – прикрикнув шпигун на солдатика, що посковзнувся на чийхось випущених кишках.

– Так я ж, вашш-блаародь...

– Ма-а-алча-а-ать!!!

– Слушаюсь!

Іван потайки всміхнувся, відвернувшись в інший бік. Не дивно, що шпигун рознервувався: ніч була теплою, тіл небіжчиків та кінських трупів вистачало, тож у вологому повітрі вже почало розливатися не надто приємне амбре. Та що поробиш: зарубаного особистого порученця з особливих питань потрібно було упізнати на місці, тому «мисливець за шпигунами» неохоче плентався за Іваном та солдатами, бридливо затуляючи ніс хусточкою. Така вже його паскудна робота!

Хоча це вонидло – ще с'як-так. Це ще тільки одна-єдина ніч минула, а от коли трупи пролежать ще пару діб – отоді смердіти почне!.. Лишається сподіватись, що вдень добре попрацюють слабосильні команди. Така вже штука – війна: спочатку небезпека, потім бруд і лайно, а слава... А що таке слава?! Хмарка гарматного диму, розпатлана легеньким вітерцем й

віднесена у небо, – от що вона таке!

Та ось четвірка шукачів оминула горбочок, і Богданович побачив ту саму картину, що й учора під вечір...

* * *

– Хто ж насмілювався полонити Вашу милість? – здивувався Пауль.

Принц лише зітхнув.

– Не забувай, хробачок, тоді я був ще зовсім молодим та зеленим, самовпевненим юнаком, не знав і сотої часточки з того, про що відаю зараз... і до того ж, тяжко поранений.

– І ніхто не став захищати Вашу милість?!

– Я навіть сам себе не міг захистити, що вже казати про інших!..

– І щоб якийсь покидьок... ворог Вашої милості!.. – Пауль ледь стримував гнів.

– Ну-ну, хробачок, побережи зайвий запал для більш корисних справ, аніж нікому непотрібний гнів, – холодно процідив граф. – До того ж, мені поталанило. Тобто тоді я думав так само, як і ти зараз, – що потрапив до рук затятого ворога.

– Але ж Вашу милість полонили!!!

– Та я навіть уявити не міг, що то робилось для мого ж блага!

– Тобто?..

– Тобто ця людина знаходилась поруч із моєю сім'єю багато років поспіль, але я не знав і знати не хотів, хто вона така насправді! А також яку роль ще відіграє у моєму житті...

Ранок 28 червня 1709 року від Р. Х., неподалік Полтави

– Ну от, ми й дійшли...

Тільки-но Іван сказав се, як одразу ж пошкодував про нестриманість свого язика. Бо побачив, що протягом сьогоднішньої ночі тут сталася дуже й дуже суттєва зміна...

Тобто картина була не зовсім такою, як вчора під вечір, а лише майже такою. І от у цьому «майже» проглядалась жахлива, незбагненна таємниця: тіла чотирьох вбитих драгунів та піхотинців лежали на землі, як і напередодні, тоді як труп Степана Раковича...

Так, саме його труп зник невідомо куди!!!

Дідько б його ухопив!..

А може, і справді тут дідько втрутився?! Бо хто ж іще, як не лихий...

– Ну и где ж тот предатель? – нетерпеливо спитав «мисливець за шпигунами».

Іван же завмер на місці, заломивши шапку набік і здивовано шкребуци потилицю. Він не знав, що відповісти імперському «мисливцю за шпигунами». Та й справді, що тут скажеш?!

Може, таки справді варто усе звалити на нечисту силу? Бо як іще викрутиться з несподіваної ситуації!..

Поза часом і простором

...Для бідолашного Степана Раковича ця запекла битва перетворилась на справжнісінький жах. Смертельний його ворог Іван Богданович сидів на коні на пагорку зовсім неподалік і нахабно, глузливо всміхався, хвацько вперши руки в боки. При цьому – подумати тільки!!! – навіть пальцем не поворухнув, щоб захищатися. Та й навіщо?! Адже захищали його незліченні орди кінних драгунів і піших солдатів, котрі неслися назустріч Степанові нестримним потоком,

здатним змести, безслідно злизати все, що тільки стане на їхньому шляху.

Степан бився, скільки вистачало сил. Під ним було вбито півдюжини коней, але маючи надію прорватися якнайближче до ненависного вилупка Богдановича, він таки зміг добути сьомого. Тепер і сьомого коня вбито! Швиденько виборсавшись з-під важкої туші, Степан скочив на ноги та перш за все оглянув поле битви: чи не летить на нього хоч один вершник, якого можна було б вибити з сідла?! Ні, на жаль, окрім недосяжного Івана Богдановича на пагорку, інших вершників щось не видно. Тільки піхотинці сунуть суцільною стіною, ворожі солдати у блідо-зелених мундирах, з перекошеними від люті пиками, з роззявленими ротами й завитими вусами...

– Іване, Йване, сучий сину!!! Я проб'юся до тебе! Проб'юся, так і знай!..

А піхотинці все сунуть, і кожен намагається ткнути Степанові під ребра багнетом. Ракович хвацько рубав на всі боки, махав шабелькою ліворуч і праворуч, але потоку солдатів, здавалось, не було кінця.

– Іване, Йване!!! Ти від мене не сховаєшся! Ніколи!!! Нізащо!!!

Вже гора трупів навкруг Степана досягла пояса, піднялась до грудей – а ворожі солдати все сунуть і сунуть, а він все продовжує відбивати удари багнетів закривавленим уламком шаблі...

А може, Богданович прагне зробити нечуване – завалити, задушити його трупами піхотинців?!

– Ах ти ж, зраднику паскудний, – що собі надумав!.. Стривай-но, зараз дістану тебе самого!

Не припиняючи бійки, Степан спробував вилізти з «вирви», що утворилась посеред гори трупів. Дертися нагору по слизьких від крові тілах – справа нелегка, та ще й вороги при цьому атаку не припиняють. Але Ракович борсався, борсався – і все ж поступово видерся з «вирви». Похитуючись, розпрямився, здійняв догори руки й заволав:

– Іване!!! Ось я! Зараз же йду до тебе! Готуйся, паскуднику, до наглої смерті!..

Та що це?! Не перестаючи огидно всміхатись, Богданович і собі звів руки догори – от тоді затрусилась, заходила на всі боки земля, переобтяжена вантажем мертвих людських тіл. А далі луснула вздовж і впоперек та й почала просідати, всмоктуючи в себе і мертвих, і конаючих, і ще живих...

І його – Степана Раковича, що всім серцем рвався вступити у двобій з Іваном Богдановичем... та чи встигне тепер?!

– Іване, Йване!!! Це тобі не допоможе!.. Я от зараз!..

Та все дужче трясеться земля, все швидше всмоктує тіла мертвих, конаючих і ще живих.

І йому теж не вибратися з жахливої трясучої пастки посеред поля...

А смертельний його ворог Іван Богданович сидить собі на конику на вершині пагорка – і хоч би що! Сидить, нагло, глузливо всміхається. Та ще й руки у боки впер...

Літо 1709 року від Р. Х., український степ

Трясіння землі несподівано перейшло у трясіння критої брички, що підскакувала на камінчиках та вибоях під колесами. Дзеленчала кінська упряж, і якийсь незнайомий хрипкий голос час від часу покрикував:

– Н-но!.. Н-но!..

Незнайомиць, що правив бричкою, сипав ще якимись малозрозумілими, лише віддалено знайомими словами, але в Степана не вистачало сил, аби напружитись і спробувати бодай присісти. Він почувався абсолютно знесиленим і розбитим, все тіло огидно скніло від самісінької маківки до кінчиків пальців на ногах... Ні, все ж треба спробувати підвестись і з'ясувати, що ж це відбувається.

Та як Ракович не напружувався, але бодай рукою поворухнути так і не зміг. Попри те, що біль та свербіння відчувалися по всьому тілу, воно, це кляте ослабле тіло, що від немічі перетворилось майже на труп, абсолютно не бажало підкорюватись ув'язненій у ньому душі! Що ж це коїться таке?!

І від безсилля та огиди до себе, такого безсило-безпомічного, Степан тужливо застогнав. Одразу ж іззовні, з місця візника почулося: «Тпру-у-у-у!...» Бричку добряче трусонуло, але її брязкітливе хитання вмить припинилося, Степанові очі різонуло яскраве сонячне проміння, і віддалено знайомий картатий голос спитав:

– Що, молодий панич нарешті отямився? О-о-о, то є добре, добре...

Незважаючи на знесиленість та гудіння у хворій голові, Ракович напружився, аж зубами скрипнув, аби пригадати, де чув той картатий голос. Але поступово звикнувши до яскравого світла, Степан просто перед собою розрізнув чіпкі сірі очі на худорлявому обличчі, кучеряву бороду та чорну ярмулку.

«Мошка?!» – намагався скрикнути він, та замість цього із заціпенілих губ злетіло лиш невиразне мугикання.

– Так, це я, Мошка. Якщо ж буде на те ласка молодого панича, то нехай він зватиме мене Моше... як тільки зможе говорити знов!

«Що це ти верзеш, свиняче вухо?! І що це з моїм язиком?!» – хотів крикнути Степан, але натомість лише застогнав.

– Вейз мір! ^[2]Нехай молодий панич не хвилюється, – всміхнувся єврей, зглянувшись на його зусилля, – так діє особливий трав'яний настій, що я давав пити молодому паничеві. Настоянка полегшує страждання пораненого, але в той же час не тільки дозволяє заснути, а й наводить на тіло заціпеніння. Це спеціальні такі ліки – о!

Почувши це, Степан напружився щосили, намагаючись гаркнути: «Ти що, отруїв мене, треклятий жидюго?!» – і покликати когось на допомогу. Та хто ж почує нерозбірливе слабеньке мугикання...

Що б там не замислив Мошка, але він дуже стурбувався, побачивши марні потуги молодого Раковича, одразу схопив його обома руками за голову, почав плескати долонями по щоках і примовляти:

– Нехай молодий панич не прогнівається на мене, та все це робиться задля його ж блага! Молодому паничеві краще спокійно полежати у возі на ряднині, доки Моше відвезе його куди слід. Прошу молодого панича змиритися з цим, бо здоров'я в ньому не лишилося навіть на ламаний шеляг, тому все, що робить Моше, – це все для його ж блага, тільки для його блага!..

Степан продовжив безпорадно мугикати. Він переривчасто дихав і закривав очі. Зваживши на таку поведінку, Мошка посунувся трохи убік, розкидав якесь ганчір'я, витягнув звідти ретельно заткнутий жбан, відкоркував його й налив у невеличкий кухлик трохи світло-брунатної рідини.

– Нехай молодий панич вип'є це – йому одразу полегшає.

Не зводячи з кухлика вирячених очей, Степан відчайдушно мугикнув.

– Це тільки й виключно для блага молодого панича, прошу, – наполягав Мошка.

Степан щосили зціпив зуби й відчайдушно засичав крізь них: мовляв, давай-но спробуй! Але він явно недооцінив єврея, бо той миттю затиснув і ніс, і рот безпомічного пораненого, а коли Ракович почав задихатися – відпустив руку. Степан одразу ж широко відкрив вуста, намагаючись ковтнути повітря, та клятий Мошка скористався цим і перекинув вміст кухлика йому до рота. Мало не захлинувшись, але все ж проковтнувши зілля, поранений відчайдушно хахикнув, та єврей рвучко підняв його тулуб, майже посадив у бричці.

Різкий рух полум'ям розкотився по всіх закутках тіла, і тільки-но Степан встиг здивуватися

кількості болючих ран, у яких відлунювало те внутрішнє полум'я, як раптом побачив, що вдягнений він не у звичні сердюцькі строї, а у чорний єврейський каптан. Хотів гнівно крикнути: «Ти що, пограбував мене, мародере клятий?!» – але знов-таки невиразно застогнав.

– Ну-ну, все гаразд, усе йде дуже-дуже добре, – заспокоїв його Мошка. – Вейз мір! Нехай молодий панич заспокоїться і трохи поспить, а Моше тим часом візьме віжки в руки. Вже час їхати, бо нас можуть наздогнати, тож молодому паничеві краще не заважати мені правити кіньми...

Останні слова Мошки розчинилися у ватяній пітьмі, що раптом почала звідусіль насуватися на Степана. Попри його побоювання, питво мало приємний м'ятно-солодкий присмак і справді подіяло заспокійливо.

– Нехай молодий панич не турбується ні про що. Молодому паничеві треба багато відпочивати і якнайбільше спати – бо це найкращі та найголовніші ліки для скаліченого панського тіла. Варто поглянути на жахливі рани, щоб уявити, якою жорстокою була та битва. Але молодий панич тримався добре. М-м-м, як він тримався! Просто як найсміливіший у світі герой – отак...

Останні слова єврея збурили у Степановій душі безліч запитань. Насамперед йому кортіло дізнатися, чим завершилась битва між шведами та московитами? Чим насправді був відхід шведів: панічною втечею з поля бою чи всього лише тактичним маневром? Що сталося з його господарем – з гетьманом Яном Мазепою? Що з його товаришами-сердюками? Куди усі вони поділися?

І нарешті: чому це єврей Мошка везе його у своїй бричці? І куди, власне, везе?!

Але чорна ватяна пітьма остаточно заволоділа його розумом, тож численні запитання лишилися (принаймні, поки що) без відповіді. Вони тільки матеріалізувалися в довгий в'язкий сон-мару...

* * *

...Куди не кинь оком від заходу до сходу, від півдня до півночі – всюди земля рівна-рівна, без єдиної гірочки чи пагорка. Ніде немає ані деревця, ані кущика – всюди тільки чорна земля, вкрита чорною, немовби погорілою стернею і травою. Вітер ганяє туди-сюди хмари сивого попелу та брудного пороху.

І посередині цього безрадісного чорно-горілого степу – невеличкий натовп із декількох десятків людських фігурок. У центрі натовпу стоїть, опустившись на коліна й низько схиливши сиву голову, сам ясновельможний гетьман Ян Мазепа, довкола нього збилися вірні сердюки, вони теж похмуро схилили голови, зім'явши в руках смушкові шапки. Далі за сердюками – якісь, у більшості своїй незнайомі люди. Втім, між ними трапляються і старі добрі знайомі: чи то сусіди з Прилук, чи колишні співучні з Києво-Могилянської академії. Але всі однаково похмурі та мовчазні.

Степан повільно, неквапом підходить то до одного, то до іншого й вітається, якщо чоловік знайомий. Але ніхто не відповідає на його привітання, всі – і знайомі, й незнайомці – поглядають на нього скося, немовби на чужинця якогось. Нарешті Степан опиняється поруч із гетьманом і вітається з ним:

– Доброго здоров'я, ясновельможний мій пане гетьмане!

– Здоров був, чоловіче, якщо не жартуєш, – відповідає Ян Мазепа, не відриваючи погляду від вкритої чорною стернею землі.

– Чи впізнали мене хоча б ви, мій пане? – питає далі юнак.

– Ні, не впізнав, – відповідає гетьман. – А чому це мушу впізнавати тебе?

– Бо то я – Степан Ракович, вірний ваш сердюк!

– Ні, – заперечно хитає головою Мазепа, – ти не мій сердюк. Його тіло вже прийняла чорна земля... Саме Степана Раковича ми тільки-но поховали і от зараз прощаємось із нашим товаришем.

– Що-о-о?! – від переляку бідолашний Степан здатен вимовити лиш оце єдине слово.

– А ондо він. Дивись-но сам...

Гетьман вказує рукою на землю перед собою, і впавши як підкошений, Степан бачить немовби з високої-високої дзвіниці, але ж глибоко під землею три відкриті домовини.

Дивиться на ліву домовину – і серце холоне від болю: бо лежить там Гелена Капля, нещасна його наречена, збезчещена і вбита ворожими солдатами. Лежить у такому ж вигляді, як її, подекують, знайшли – напівроздзягнена, у роздертому лахмітті, зі страшними синцями на синювато-білім тілі та з розкритою головою. Який сором, який жах!!!

Дивиться Степан на праву домовину – і аж дихання перехоплює: бо у тій домовині його батько, старий прилуцький сотник Ракович. Причому лежить він не горілиць, а чомусь долілиць. Шкіра на його ногах почервоніла й облупилася, замість п'ят – тільки чорні вуглики. Руки розкидані так, що за край труни позвішувались – бо всі суглоби вмілим катом вивернуті. Уздовж всієї спини вузькі смужки шкіри зідрані, на ранах кров запеклася. І голова теж якось дивно вивернута...

– А чому батько мій долілиць покладений? – питає Степан Ракович гетьмана.

– Бо інакше не можна. В нього і половина ребер видерта, й серце козацьке теж, – сумовито каже Ян Мазепа, – немає сил на те дивитись. Але чому ти кажеш, що це нібито твій батько?

– Як це – чому?! – дивується Степан. – Бо я син його єдиний.

– Тобто Степан Ракович?

– Так, то я! А хіба ж ваша світлість не впізнають вірного свого слугу?..

– Ні.

– Чому?!

– Бо Степан Ракович – он він!

При цьому вказує гетьман на середню домовину. А там!..

Господи Боже всемогутній!!!

Адже у домовині тій лежить він сам – гетьманський сердюк у повному вбранні й зі зламанною шабелькою в посинілих руках. А ще глибше під його домовиною – ворожі драгуни та солдати, життя яких він забрав в останньому своєму бою.

– Не може бути, не може бути!.. – немов зачарований, повторює Степан.

І тут його несподівано питає сам гетьман, що підводиться при цьому з колін:

– А ти хто такий, чоловіче? І чом розпитуєш мене про сердюка мого невірного, про зрадника, що покинув свого гетьмана на полі бою, – про Степана Раковича?!

І всі його товариші-сердюки питають:

– Хто ти такий, чоловіче?

І Гелена Капля, наречена його бідолашна, запитує зі своєї труни:

– Ти хто такий?

І навіть мертвий батько теж хрипить, щосили намагаючись повернути голову:

– Хто він такий?..

– Як це хто?! – перелякано белькоче Степан... та цієї миті нарешті оглядає себе, починає також вдивлятись у своє віддзеркалення у чорній-чорній глибині підземного озера, що сховало свої мертві води на незмірній глибині...

...І з подивом бачить, що він – то зовсім не він, а якийсь худючий кістяк, обтягнутий

блідюю шкірою та ще й одягнений у єврейський каптан, з ярмулкою на голові, з величезними пергаментними сувоями в руках!!!

– Це ж я, Степан Ракович!!! – перелякано кричить він, роняє пергаментні сувої й падає на коліна. Та цієї ж миті небіжчик у центральній домовині (себто він сам!!!) теж розплющує мертві очі, простягає до нього, до «земного», мертву руку й повільно промовляє:

– Ні, ти – це не я. Бо я загинув у славетній битві між шведами та московитами року тисяча сімсот дев'ятого від Різдва Христового. А ти – самозванець! Ти – бозна-що!! Ти – тінь моя!!! Зрадник!!! Зрадник!!! Зрадник!!!

Тут раптом з'являється Мошка зі своїми одноплемінниками, всі вони кривляються, підстрибують і, витанцьовуючи дивний танок, поступово оточують Степана. Потім хапають його попід руки та, попри шалений спротив юнака, примушують його теж танцювати, підстрибувати й кружляти разом із ними...

Й уводять все далі й далі від його господаря – гетьмана Яна Мазепи, все далі від товаришів-сердюків, від юрби інших знайомих та незнайомих людей, від трьох домовин, у яких лежать Гелена Капля, старий його батько... та й він сам у вигляді сердюка!

Ведуть до небокраю, уводять аж за небокрай...

* * *

...Бричку трусонуло так, що жахливе марення миттю відлетіло від Степана, і перед очима юнака знов з'явився невеличкий шматочок реальності – грубе, темно-сіре від пилуки рядно положу. На його тихий стогін Мошка відреагував миттєво:

– Молодий панич прокинувся? Ой, вейз мір, вейз мір!.. Краще б молодий панич спав собі та й спав, бо зараз нас дехто наздоганяє. Я гадав, нам вдасться утекти – та де там!.. Але то нічого, все минеться. Недарма ж кажуть: гам зе ле тойв... ^[3]Нехай тільки молодий панич лежить собі тихесенько, мовчки – і все буде добре, все буде добре...

Спросоння Ракович не второпав одразу, кому ж це може бути потрібно – єврейську бричку наздоганяти. Тим паче, він і досі не розумів, куди й навіщо везе його Мошка... І чому саме Мошка, а не хтось інший – адже в батька, здається, служників вистачає!.. Та недовго Степанові довелося мучитись цими запитаннями – бо спочатку здалеку й нерозбірливо, а потім все ближче почали долимати дедалі голосніші вигуки:

– Сто-о-о-ой!!! Сто-о-о-ой!!!

– Нехай молодий панич не хвилюється... – вже вкотре пробурмотів Мошка, як крики пролунали зовсім поруч:

– Сто-о-о-ой!!! Ста-а-ая-а-а-ать!!! Тпр-р-ру-у-у-у!!!

Заіржали коні, задзеленчала збруя. Бричку знов добряче трусонуло, і незнайомий голос гукнув до Мошки:

– Ах ты, жидюга проклятый! По какому праву ты, сатанинское отродье, посмел удирать от нас, точно заяц от лисицы?! А?! А-а-атвеча-а-а-ать!!!

Роздираючи повітря, свиснула нагайка, Мошка аж верескнув від болю й миттю заголосив:

– Ваша милость! Ваша милость! Да не прогневается ваша милость на недостойного его высочайшего внимания презренного жида...

Новий свист нагайки, знов жахливе верещання Мошки, знов суворий, тепер уже короткий рик:

– Н-н-на-а-а-а?!

– Ваша милость, ваша милость! Вейз мир, я не остановился лишь затем, чтобы не

причинять никакого возможного вреда вашей милости и его спутникам, а также...

Перелякані зойки бідолашного єврея зупинив голосний розкотистий регіт. А Степан із розчаруванням подумав: «І що це за супутника мені Бог послав?! Це ж боягуз, яких іще пошукати треба! Та такий продасть не те що за тридцять срібників – за три мідяки! О Господи, Господи, не дай лиш загинути козацькій душі від рук безжальних переслідувачів, що нас наздогнали!..»

Між тим наредотавшись досхочу, невидимий московит спитав насмішкувато:

– Ну и чем же ты, свинячье отродье, собрался навредить нам?!

– Я?! Я – и собирался навредить вашей милости?! Ой-вей, да что это такое ваша милость говорит изволит?! Я – и вдруг навредить!..

– Да как же так?! – здивувався другий голос, що належав, очевидно, іншому московиту. – Разве ж не сказал ты только что: «дабы не причинить вреда вашей милости и его спутникам»?! Сказал, а, свинья ты шелудивая?! А ну, сознавайся!..

І знов свист нагайки, знов верещання Мошки.

«Здасть, їй же богу – здасть!!! Пропала моя душа...» – і не в змозі втримати відчай, Степан слабо застогнав.

– А?! Что?! – миттю сполошилися невидимі з-за рядна московити. – А ну сказывай, харя ты порослячья, кто это там у тебя?!

– Так я ж, ваша милость!..

– Сказывай сей же час, черт рогатый!!!

– Сказывай, не то!..

– Вейз мир, дайте же презренному жиду поведать вашей милости!..

– Н-ну-у-у-у?!

– Там лежит Хаим – сын моего меньшого брата!

Якби Степан мав сили та здоров'я, то неодмінно плюнув би від розчарування та образи. Ще б пак: подумати тільки, назвати його сином молодшого брата Мошки! Його, гетьманського сердюка, єдиного сина прилуцького сотника Раковича!..

– Н-ну, и какого ж нечистого ты, дьявольское отродье, удирал от нас вместе с пархатым твоим племянником?! А?!

– Так я ж!..

– Н-ну-у?!

– Так я ж только заради вашей милости и его высокочтимых спутников!!!

– Как это – заради нас?!

– Ты, что ль, смеешься над нами, а?!

– Издеваешься?!

– Не извольте гневаться, ваша милость...

– А ну-ка покажь нам своего племянника! Ну?!

Чиясь тінь миттю виролла на рядні пологу брочки. Степан хоч і перебував під дією трав'яної настоянки, а відтак був зовсім безпомічним і безпорадним, подумки вирішив, що при першій-ліпшій нагоді, тільки-но скінчиться вплив дурману, треба буде накинутись на московитів... Звісно, якщо вони повезуть його із собою, а не вб'ють тут же, на місці!!! Але тільки-но юнак встиг це подумати, як вуха різонув страшенний крик Мошки, що одразу перейшов у нестерпний для людського вуха виск:

– Не-е-е-е-ет!!! Не-е-е-е-ет!!!

Судячи з передзвону кінської збруї, шаленого іржання та тупотіння, коні московитів дуже злякалися цього вищання. Одразу ж один з переслідувачів гаркнув на єврея:

– А ну заткни пасть, окаянный! Заткни пасть, не то я тя щас саблей!..

- Пусть ваша милость не изволит...
- Ма-а-а-ал-л-л-ча-а-а-а-ать!!!
- Слушаюсь, ваша милость!..
- Что визжишь, точно твой бороз под ножом?!
- Потому что вашей милости ни в коем разе нельзя туда заглядывать.
- Эт-то еще почему?!
- Так ведь для блага вашей милости!..
- Ты будешь наконец говорить или нет?!
- Буду, ваша милость, буду!..
- Н-ну-у?!
- То Хаим лежит...
- Н-ну-у?!
- Сын брата моего меньшого...
- Это мы уже слышали! А чего на него смотреть нельзя, ты, кобылячья голова?..
- Потому что он... Ой-вей!
- Н-ну-у?!
- Так у моего же Хаима проказа, ваша милость!..

«Я-а-а-ак?! Що це він верзе?!» – здивувався Степан. Затьмарений хворобою та трав'яною настоянкою розум не встиг оцінити хитрого виверту, до якого вдався Мошка. Та нове кінське іржання, дзеленчання збруї й перелякані голоси москвитів довели, що вони-то чудово зрозуміли слова єврея...

– Ах ты ж, напасть какая! Господи Иисусе, спаси и сохрани! Свят-свят-свят-свят!.. – долинуло іззовні. Втім, переслідувачі швидко отямилась, якщо судити за наступною брутальною лайкою та розлюченим вигуком одного з них:

- Так чего ж ты, свинья шелудивая, сразу не сказал нам всего?! Я вот те!..
- Так ваша милость мне ведь и сказать-то ничего толком не дали...
- Я т-те!..

– А ну погодь, – уже значно тихіше та спокійніше мовив інший москвит. – Давай-ка лучше уберемся от проклятого жидовина с прокаженным его племяшем подобру-поздорову.

– Я ему!.. – все не вгамовувався перший. А третій несподівано запропонував:

– А что, может статья, порубаем их обоих, свиней этих пархатых, сей же час вот на этом самом месте да и спалим вместе с проклятущей их бричкой? А?!

– Давай, давай!!! – схоже, першому москвиту така ідея сподобалась. Степан внутрішньо весь зіщулився від переляку, приготувавшись до найгіршого. Але другий переслідувач радісно вигукнув:

- Не-е-е-е, погодьте, погодьте! Я тут та-а-акое удумал...
- Что?..
- А вот что: отпустим этот шарабан – пущай себе едут!
- Ну?..
- А вот тебе и «ну» – баранки гну! Куды они едут, ты-то знаешь?
- Не-ет... – розгубився москвит.
- Вот то-то же, что «нет»! И я не знаю.

І з цими словами москвит суворо звернувся до Мошки:

– Жидовин, а, жидовин? Отвечай нам сей же час: ку-ды-ть вы путь держите-то?

Степан притамував дихання, намагаючись не пропустити ані слова.

– Так прямо ж и едем себе, ваша милость...

У відповідь москвити вибухнули презирливим реготом:

– Га-а-а-га-а-ага-а-а!!! Го-о-о-го-о-о-го-о-о!!! Вот уж насмешил, так насмешил!!! Ну, до чего же глуп этот жид!!! Мы видим, что прямо, – а вот куда это? А?!

– Да прямо во владения султана. Ой-вей, там есть наш лекарь, а он такой знаменитый, такой знаменитый – у-у-у-у, какой знаменитый!.. Да будет известно вашей милости, что только этот лекарь и может вылечить несчастного моего Хаима.

– Да плевать мне и на Хаима твоего, и на тебя вместе с ним, чертово отродье! – весело гукнув москвит і звернувся до товаришів: – Так вот, едут эти жида от нас подале к таким же нечестивым басурманам, как и они сами! И Хаима этого прокаженного к басурманам везут!

– Ну-у-у?..

– Ну вот, я ж не зря сказал: давайте отпустим пархатых! Пущай они прокажу свою басурманам проклятым в подарок привезут. А?! А?!

Ця ідея дуже сподобалась двом іншим москвитам, і вони заходилися повторювати:

– Ага, ага... Точно так: пущай везут прокажу басурманам! Вот так подарочек окаянним будет...

Як раптом один з них схаменувся:

– А ну пого-о-одь!

– Че-го-о-о?..

– Погодь, говорю! Это ж они скажут аккуратно туды, куды мятежник тот удрал – окаянный Мазепа!

– Ну и?..

– Вот те и ну!

– Чего?

– Баранки гну!!! А может статься, они с окаянным гетманом – да вдруг и заодно?! А?!

Вже вкотре за час ідіотичного цього допиту Ракович відчув повну свою безпорадність та огидну безпомічність. Якби ж тільки він не був поранений!.. Або ж якби клятий Мошка хоча б не напував його чаклунським своїм зіллям!..

Утім, все знов-таки вирішилось на їхню користь, бо котрийсь із переслідувачів просто розреготався:

– Ну и что, когда они с Мазепой тем заодно?! А пущай они прокажу свою не только султану в подарочек привезут, а и гетману тому, и его дружку-приятелю Карлу Шведскому!..

Така пропозиція вже остаточно розвеселила його товаришів. Нареготавшись досхочу, вони на прощання шмагнули нагайками і самого Мошку, і його коней, тож бричка полетіла немов стріла. Десь із півгодини їхали мовчки, нарешті єврей зупинив екіпаж, зазирнув під рядно і весело гукнув до Степана:

– Ну що? Як почувается молодий панич? Га?..

У відповідь Ракович лише тихенько мугикнув.

– От і добре, от і добре, – посміхнувся Мошка, хоча одразу ж скривився, почувавши спину: – Ой, вейз мір! І що то за люди, що за люди такі?! Тільки щось їм не до вподоби – одразу ж за нагайку хапаються. Гевулт! ^[4]Либонь, всю спину сполосували бідолашному Моше. Та то пусте – загойтсья. Тим паче, Моше навмисно одразу три каптани натягнув – тоді не так боляче, коли по спині лупцюють. Головне, щоб хорти ці молодого панича не побачили, бо тоді не тільки зі спини шкуру спустять, а й...

У Степановій голові одночасно вертілись десятки запитань, тож він пильно й водночас благально дивився на старого єврея. Либонь, Мошка щось відчув у його погляді, бо одразу ж замовк, немовби язика проковтнувши, і теж невідривно дивився в обличчя пораненого пильними сірими очима. Нарешті ж мовив:

– Ну, гаразд, гаразд! Моше все розповість молодому паничеві... тільки потім, потім – як

від'їдемо подалі од скажених тих московитів. Бо ще довго, ой-вей – дуже-дуже довго нам гнати коней! Бо кінця-краю цьому степу ще не видно... А тому нехай молодий панич вип'є ще трохи зілля і поспить. Бо молодому паничеві треба щонайбільше спати, щонайменше рухатись. Інакше молодий панич – вейз мір! – не одужає ніколи і помре. Ой-вей!..

Знов перед обличчям Степана з'явився кухлик із трав'яною настоянкою. Протестуючи, він замуликав, закотив очі під лоба.

– Що таке, ну що таке?.. – з м'яким докором, немовби до маленького неслуха, звернувся Мошка до юнака. – Ой-вей, хіба ж Моше бажає отруїти молодого панича?! Хіба молодий панич уже не пив неодноразово з рук Моше, що от зараз не хоче знов випити?!

Ракович уперто закотив очі.

– Вейз мір, вейз мір! Якщо Моше пообіцяв молодому паничеві розповісти все – отже, розповідь! Обов'язково! Тільки коли від'їдемо од московитів подалі... Тому нехай молодий панич п'є і спить, п'є і спить... Ну ж бо!

Кухлик прохально брязкнув об зуби Степана, і він нарешті здався, розціпив щелепи і слухняно проковтнув зілля.

– От і добре, от і добре, – зрадів єврей, – молодий панич може заспокоїтись, бо Моше подбає про нього. Добре подбає заради непорушного слова, даного батькові молодого панича...

Тільки-но Степан встиг подумати: «А з чого б це батькові брати непорушне слово з нечестивого жида?! Навіщо просити дбати про мене саме його?! Тут щось незрозуміле...» – як приємна розслаблююча втома пуховою периною огорнула його змучене зранене тіло і чорна ватяна пітьма знов заволоділа розумом...

Огидні чорти не просто сидять на своїх тронах, а грають в якусь дивакувату огидну

гру: беруть по черзі порожню діжку, трусять її щосили, перевертають – і звідти випадають... людські черепи!

* * *

...Як і минулого разу, з чорної пітьми проступила така сама чорна земля, від краю до краю неба вкрита чорною горілою стернею. Посеред цієї похмурої пустелі стоять три трони – два великі, третій зовсім малесенький.

Бачить Степан: на двох великих тронах сидять два здоровезних чорти – бридкі, огидні, кошлаті та настільки брудні, що навіть плюнути на них і те огидно. Третій, малесенький, трон – порожній. І недарма: адже біля його підніжжя лежить мертвий карлик! Очевидно, раніше він сидів на тому трончику, та хтось встромив ніж поміж лопаток – і ось вже карлик на землі, мертво-нерухомий, немов купка лайна.

Огидні чорти не просто сидять на своїх тронах, а грають в якусь дивакувату огидну гру: беруть по черзі порожню діжку, трусять її щосили, перевертають – і звідти випадають... людські черепи! Щоразу кожен з чортів викидає з діжки різну кількість черепів, і зовсім незрозуміло, чому їх випадає один чи два, півдюжини або півсотні. Зрозуміло одне: пекельні створіння змагаються, хто з них назбирає більшу купу «мертвих голів». Кожен нагріб уже порядно, проте, судячи з азартного запалу гравців, змагання тільки-но розпочалося.

Степан прямує до дивних гравців і чим ближче підходить, тим ясніше бачить, наскільки він мізерний у порівнянні з пекельними мешканцями. Але чортів це анітрішки не бентежить: тільки-но юнак наближається до їхніх тронів, як обидва вони починають громоподібно ревети:

– Го-го-го-о-о-о!!! Гу-гу-гу-у-у-у!!! Ось він – той, хто не втримався! Ось він – найбільший бовдур в усьому піднебессі! Нумо йди сюди! Приєднуйся до нас!

– Навіщо я вам?! – кричить переляканий Степан.

– Будеш ставкою у нашій грі, нашим призом!!! – гукають чорти та радісно рохкають, немовби справжнісінькі свині.

– Яким іще призом?! – обурюється Ракович. – Не хочу й не буду!!! Хоч лусніть, кляті...

– Це ти в нас зараз луснеш, байстрюче! – кричать чорти і починають ловити його.

– Ні-і-і!.. Ні-і-і!.. – кричить переляканий Степан, намагаючись утекти від неминучої чортячої розправи.

– Та що нам твоє «ні»?! – регочуть чорти й намагаються накрити його важелезними долонями, а потім і черепами, вихопленими з тієї купи, що ближча до кожного. А черепи ті, треба сказати, такі здоровезні, що не тільки людину – цілу коняку накриють... Та чого там – вершника разом із конем теж вмістити можуть!..

Бігає отак Степан, бігає, аж нарешті один з чортів як гепне черепом!.. Аж чорна горіла земля здригнулась від удару. Впав юнак, лежить і чекає мовчки, що ж далі буде? А дідько відкидає череп назад на купу, хапає Раковича за комір свитки двома товстими когтистими цурпалками, що в нього на руках замість пальців, та й до самого обличчя підносить. Перелякався Степан: в чорта замість носа – огидне свиняче рило, а вже смердить від нього!.. А дідько кривиться в усмішці, рота роззявляє – от-от з'їсть, проковтне разом з одягом, волоссям, шкірою та кісточками!!! Навіть виплюнути буде нічого...

Але все минулося... поки що, принаймні: дідько тільки зарохкав самовдоволено та й вкинув Степана до величезної полив'яної миски, що стояла позаду порожнього трону:

– Сиди тут, потім з тобою розберемось.

Чорти далі собі грають, а Ракович по дну миски бігає, шукаючи способу, як звідти

вибратись. Шукав він, шукав – та й помітив на дні миски тріщину. Підбіг до неї та як стрибне униз!.. Раптом із цього щось таки вийде?!

* * *

І... справді вийшло! Бо провалився Степан аж попід землю – а там коридор земляний, довгий-предовгий, тільки світло наприкінці коридору виграє, жовтогарячі відблиски по стінках тунелю немов навіжені скачуть. Побіг Ракович на те світло – а що іще робити?!

Тільки-но вискочив юнак з підземного ходу... як одразу пошкодував, що вискочив! Бо вилетів у неглибоку, але довгу яругу, а там стоять два інших пекельних створіння, удесятеро більші від тих чортів, котрі упіймали його черепом, і такі вже бридкі, що й описати неможливо. В кожного створіння – по чотири ноги та по вісім рук, у кожного на голові – цілий ліс рогів, немовби в лосів!!!

І займаються ті створіння тим, що двома парами рук швидко-швиденько смикають за тонюсінькі ниточки-мотузочки, на кінці яких прив'язані... перші два чорти! А двома іншими парами рук по черзі підгрібають-підсипають чортам до діжок, якими ті бавляться, цілі пригорщі тих самих черепів, одним з яких було упіймано Степана!!! По черзі то одному, то другому чорту менше чи більше черепів підсиплюють диво-створіння – але так, щоб ні один з чортів не брав гору в змаганні, а щоб весь час між ними трималася нічия. І цим диво-створіння дуже веселяться, бавляться – аж регочуть!

Але Раковичу зовсім не до сміху: тільки-но спробував втекти від цих – більших пекельних істот, як вони його знов-таки схопили (маючи по чотири пари рук, зробити це було не так уже й важко!) та вкинули до величезного глека, що стояв позаду них, ревонувши при цьому:

– Хо-о-о-хо-о-о-хо-о-о-о!!! Хо-о-о-хо-о-о-хо-о-о-о!!! Буде нам з тебе забавка, як управляти цими йолопами набридне!!!

* * *

Влетів Степан до глека, почав падати. Падав, падав – аж раптом гепнувся... на купу прілої соломи! Нічого собі впав: міг би загалом розкваситися, немов перестигла слива, що зірвалась із самої верхівки дерева! Але відчуває – тіло ціле, ціла й голова, тільки болить дуже. Перевернувся зі спини на живіт, сяк-так підвівся й поплентався у повній темряві, похитуючись. Нарешті намацав якусь стіну – а вона слизька, брудна і смердить так огидно!..

Але ж вибрався нарешті на рівне місце, де все виблискує тьмяно-червоним. І тут побачив таке, чого краще б ніколи у житті й не бачити зовсім: бо на цьому місці стояв не хто інший, як сам пекельний князь!!!

Стоїть він, весь у червоне полум'я вдягнений, чорним димом підперезаний, дивиться на те, як пекельні створіння бавляться тим, що примушують двох чортів гратися горами людських черепів, – і відчайдушно регоче!!! А побачивши Степана, що заляк біля його величезних ніг (кожна з яких була товстіша від п'яти найтовстіших дубів, зв'язаних до купи), підхопив небораку на гігантську долоню, більшу за найбільший майдан, коли-небудь бачений Раковичем, і як розрегочеться просто йому в обличчя:

– Гей, комашко нікчемна! І ти, гордій, вважав себе розумною людиною?! Та ти ж не бачиш далі свого носа! Ти ж занапастив і своє життя, і життя своїх близьких... і навіть не второпав, чия воля керувала й продовжує керувати тобою!!! Комашка ти, комашка безмозка!!! От зараз я-а-ак

вб'ю тебе!..

І я-а-ак лясне іншою долонею по тій, на якій завмер безпорадний чоловічок!..

* * *

На цім місці прокинувся Степан, і якби не перебував під впливом зілля, що їм регулярно напував його Мошка, то, мабуть, зірвався би з місця та дременував просто у степ, біг би світ за очі, доки не впав би зовсім знесилений. А так тільки ледь-ледь здригнувся й тихесенько застогнав.

Єврей одразу ж зреагував на той стогін, відкинув розцвічену відблисками полум'я ряднину – і Ракович побачив, що довкола темна-темна літня ніч, що з-за положу на нього дивляться лише розсипи величезних яскравих зірок... та ще Мошка, який миттю підбіг до хворого, покинувши розкладене поруч багаття.

– О-о-о, молодий панич довго-довго спав, але нарешті все ж прокинувся! Це добре, дуже добре, – радісно забубонів єврей, заглядаючи Степанові в обличчя. – Бачу по очах молодого панича, що йому вже краще, що він починає одужувати від отриманих у битві поранень. Ще тиждень, хоча б один тиждень молодому паничеві попити настоянку, і вона йому більш не знадобиться, бо молодий панич одужає остаточно. А що молодий панич опритомнів саме зараз – то це теж добре, бо Моше зможе обробити та перев'язати рани молодого панича, не ризикуючи його розбудити. Еге ж, добре?..

Мошка кивнув, поправив чорну ярмулку і потягнувся до ганчір'я, під яким зберігався жбан із лікарською настоянкою. Проте Ракович застогнав, замуликав, щосили намагаючись вимовити бодай слово.

– Молодого панича щось непокоїть? – єврей одразу ж повернувся до Степана. В руках у нього був не жбан, а скринька з півдюжиною горщичків, від яких тягнуло різкими трав'яними ароматами, та невеличкі сувої лляної тканини. – Невже рани знов відкрилися? Не може того бути...

Мошка спритно задер Степанові сорочку і почав оглядати його тіло, проте юнак знов замуликав. Єврей підняв голову, перевів погляд пильних очей на обличчя Раковича, але не сказав жодного слова. Степан дивився на нього, благаючи німим поглядом: ну давай, розповідай, скажи нарешті всю правду!..

– Молодий панич бажає дізнатися, що сталося на полі битви тому, як він знепритомнів? А також чому ним опікується Моше, а не хтось із служників його шляхетного батька? А також, мабуть, бажає знати, куди це ми скачемо і вдень, і вночі?..

Степан не відводив напруженого погляду від обличчя єврея.

– Моше обіцяв молодому паничеві розповісти все.

Степан застогнав: мовляв, так, так, розповідай хутчіш!..

– І Моше виконає обіцянку. Невдовзі. Тільки ось обробить рани молодого панича – і розповість. Нехай молодий панич повірить: Моше чудово розуміє його занепокоєння. Але ж Моше бачить ситуацію так, як не бачить молодий панич... Тож молодому паничеві краще відшукати у своєму зраненому серці бодай краплиночку смиренності й терпцю – спочатку лікування, потім розповідь. Так буде краще.

І скільки Ракович не стогнав, скільки не мугикав, клятий Мошка лишався незламним:

– Спочатку лікування, розповідь потім.

Довелось-таки терпляче вичікувати, доки єврей огляне всі до останньої рани, змастить їх пахучими мазями з невеличких горщечків, перев'яже лляною тканиною та сховає скриньку. Лише тоді єврей заговорив знов, присівши у бричці поруч із Степаном:

– Нехай молодий панич збере докупи всю свою мужність, бо вона йому зараз дуже-дуже знадобиться... Отже, як молодий панич, мабуть, вже здогадався, битву виграли московити: рештки шведської армії відступили з поля бою, а під їхнім прикриттям відійшли король Карл та гетьман Мазепа.

Ракович заплющив очі та застогнав. Так, так, він сам чув сигнали ріжків – це й був відступ. Катастрофа, катастрофа!..

– Але оскільки незадовго перед відходом молодий панич покинув гетьмана, якому заприсягався віддано служити, то серед інших сердюків він відтепер справедливо вважається зрадником. Тільки нехай панич не гнівається на Моше – адже гніватись на правдиві слова не можна, ніяк не можна! Тому хоч гетьману Яну Мазепі вдалося врятуватись від переслідувань московитів, Моше не повіз молодого панича слідом за гетьманом. Такого ніяк не можна робити – адже розлючений поразкою гетьман накаже вбити молодого панича як зрадника, що у тяжку хвилину поразки відцурався свого господаря. Тоді Моше не виконає клятви, якою заприсягнувся батькові молодого панича, панові сотнику Раковичу, – бо Моше заприсягнувся найстрашнішою, найсуворішою клятвою витягнути єдиного його сина – молодого панича навіть із самісінького пекла! А також поклявся нізащо не дозволити будь-кому зробити молодому паничеві зле.

Степан засичав кризь зціплені зуби, і єврей змінив тон:

– Так, так, зараз Моше усе пояснить, зараз, нехай молодий панич зачекає... То є дуже-дуже давня історія. Швидше за все, молодий панич анічогісінько про те не знає, та рід Моше завдячує продовженням саме роду Раковичів. Адже дід молодого панича, батько його батька, під час повстання Зіновія-Абданка Хмельницького врятував шинкаря Берка бен-Шмуля – а то був батько Моше, котрий зараз має честь прислужуватись молодому паничеві.

От як це сталося. Повсталі козаки нищили всіх нащадків праотця нашого Абрахама, які тільки траплялись на їхньому шляху. В одному невеличкому містечку, що нічим не виділялося з-поміж інших штетлів ^[5], козаки зігнали усіх євреїв, які не встигли сховатись від них, на центральний майданчик і почали розважатися. Молодий панич знає, як козаки розважалися?.. Гевулт, краще б ніколи цього не знати... Але ж Моше пообіцяв розповісти усе – то нехай молодий панич дізнається! Бо то є правда, гірка правда, – але правду треба знати...

Отже, насамперед найстарших чоловіків, разом із ребе ^[6] і шойхетом ^[7], прибили за руки до стін оточуючих домівок на знак того, що «жиди Христа розіп'яли», та відрубали ноги, щоб вони повільно стікали кров'ю і водночас – ой-вей! – бачили, як гине їхній штетл. Потім відділили від юрби вагітних жінок, розпороли їм черева, ненароджених дітей кинули псам на поталу, а замість того до черев посадили кішок і чимдужче прибинтували рани, щоб тварюки роздирали нутроці конаючих жінок. Вейз мір! Малих діточок насадили на списи і живцем підсмажили над розжареним вугіллям – не на вогнищах, а так, щоб вони мучились якнайдовше...

Отакі були тоді розваги, та зрештою вони козакам набридли. Тоді мучителі загнали решту бранців до порожньої стайні й спалили усіх живцем. Але молодий шинкар Берко бен-Шмуль якось вивернувся від тих, хто його тримав, кинувся до ніг козацького ватажка й почав благодіяти за себе та за всіх, хто на той час іще вцілів, підкріпивши благання обіцянкою віддати ватажку все золото й срібло, що тільки мав, – а накопичив шинкар злата-срібла чимало, і було воно сховане так, що ніхто-ніхто інший його б не знайшов. Гроші – це не їжа, питво чи крам, які козаки брали скільки хотіли. Гроші на війні – річ дуже-дуже потрібна. То що, хіба ж це поганий обмін – золото й срібло за голови декількох нещасних бранців?!

Ватажок подумав, подумав і мовив до Берка: «Гаразд – веди до скарбу, викупайся сам і викупай, кого тільки схочеш». Шинкар відвів ватажка до схованки, відкопав і віддав йому усе, що в ній було. Та козаки між тим не стали чекати, бо прагнули покінчити з містечком, – тому, повернувшись назад, Берко бен-Шмуль побачив, що стайня вже палає, немов смолоскип, і

жодного зойку з полум'я вже не долинає. Звісно, козацький ватажок – а то був дід молодого панича – міг без жодних вагань наказати підручним вкинути у полум'я також і шинкаря, оскільки вже отримав його срібло-золото, а більше Берко не мав нічого цінного, що зацікавило б ватажка. Але натомість дід молодого панича запитав шинкаря:

«Ти що, і справді сподівався врятувати не тільки власну шкуру, але також інших твоїх нечестивців?»

«Так, пане, – відповів Берко, – бо нема у світі нічого ціннішого навіть за одне-єдине людське життя. А що вже казати за життя багатьох!..»

А сльози котились по його щоках, почорнілих від кіптяви, що вітер розносив околицями від палаючої стайні...

Раптом Мошка замовк, уважно вдивився у Степанове обличчя і схвильовано запитав:
– Але, можливо, нехай молодий панич краще поспить і дослухає закінчення історії завтра? Бо пораненому дуже важко...

Натомість Степан натужно замуликав: мовляв, розповідай далі!
– Що ж, продовжую, – погодився Мошка. – Отже, шинкар Берко бен-Шмуль стояв біля козацького ватажка й оплакував загиблих родичів та знайомих. Між тим ватажок повів далі:

«А може, ти брешеш, свиняча твоя душа?»
«Заприсягнися чим хочеш, що це – свята правда. Якби наш високоповажний ребе був ще живий, то неодмінно підтвердив би мої слова», – намагаючись не дивитися на розіп'ятих з відтятими ногами, шинкар лише мотнув головою у бік спаплюжених трупів.

«А не боїшся, що я накажу негайно відправити тебе слідом за іншими?»
«Не боюся».

«Невже?! Ото знайшовся сміливець поміж жидами...»
«Нехай станеться так, як хоче того Всемогутній, бо всі ми перебуваємо під владою Його десниці», – просто мовив шинкар.

«А якої ти думки щодо волі жидівського твого божка?» – недобре всміхнувся ватажок.
«Хіба ж я Адонай ^[8], щоб знати Його волю?» – щиро здивувався Берко.

«І все ж?..»
«Я лише маленька пересічна людина...»
«Це не відповідь. Кажі правду, пархатий!»

При цьому дід молодого панича так розсердився!.. Вейз мір – так розсердився, що й сказати неможливо! Він схопив Берка за горло і мало не придушив... Але то була б занадто легка смерть як для бідолашного нащадка Абрахама, тому дід молодого панича просто кинув батька Моше, шинкаря Берка, на землю й проревів щодуху:

«Відповідай, клятий юдо!!!»
«А відповідь тобі така, що Адонай – благословенне ім'я Його! – зробить так, що кожному буде заплачено його ж монетою. І зовсім незабаром», – мовив Берко бен-Шмуль якомога спокійніше. І навіть сльози притримав, щоб дід молодого панича не вирішив зненацька, нібито він злякався негайної лютої смерті.

«Тобто?..»
«Милостиві будуть помилувані, тоді як немилосерді загинуть лютою смертю. Ти можеш наказати вбити мене, і я навіть не буду тому опиратися – який сенс?! Але ти обіцяв помилувати мене та інших, кого оберу я, за гроші, які перейшли від мене до тебе. Інших вже нема, мене зараз же може не стати. Тож вийде, пане, що ти мені збрехав і через це убив. І кому збрехав, подумай тільки?! Недостойному єврею і його Богові, Святим Ім'ям Якого я заклинав тебе про милість. Тож пам'ятай, козаче, така сама доля чекає й на тебе, бо Адонай усе бачить і чує. І навіть те, чого не кажуть наші вуста, але промовляє серце».

Рука ватажка потягнулась до шаблі, проте за мить він здолав гнів і спитав:

«А якщо я помилую тебе?»

«Милостиві також будуть помилувані».

«А мої товариші козаки?..»

«Хіба ж їхнім серцям знайоме милосердя?» – запитав у відповідь шинкар.

Тоді козацький ватажок велів зв'язати Берка бен-Шмуля й возити за загоном три дні, а по завершенні цього терміну пообіцяв здерти з живого шинкаря шкуру, щоб зробити з неї набите гречаною половою опудало та повісити його посеред лісу на гілляці дуба. І не просто повісити, а на свинячих кишках, якщо Адонай – нехай благословиться Цар Всесвіту! – за цей час якимось чином не виявить свою волю. І, мабуть, таки зробив би те опудало, якби ранком третього дня козацький загін не втрапив у польську засідку. Всі козаки загинули у сутичці, а хто не загинув, тих поляки посадили на вкопані обабіч дороги палі.

Врятувалися ж у тій сутичці лише двоє – козацький ватажок і молодий шинкар Берко. Щоправда, ватажок втратив і усі відібрані в шинкаря гроші, й свого коня – усе те перейшло до поляків. Але ж вони обидва лишилися живі... Відтоді дід молодого панича ніколи вже не насмілювався розпитувати Берка бен-Шмуля про волю Всемогутнього. Більш того, Берко бен-Шмуль завжди перебував поруч із дідом молодого панича, віддано служив йому, добував йому і золото, і срібло, а також давав дорогоцінні поради, коштовніші за будь-яке золото та срібло.

Потім так само віддано служив його старшому синові. А згодом заповів своєму синові – себто мені, Моше – служити нащадкам великодушного козака, який врятував наш рід від повного й остаточного винищення. Знаючи, що я пов'язаний батьковим заповітом, пан сотник не тільки довірив мені усі свої гроші, але й перед самісіньким арештом...

Занадто пізно Мошка зрозумів, що бовкнув зайве: почувши про батьків арешт, Степан застогнав настільки тужливо, що єврей розгублено зойкнув: «Ой-вей! Ой-вей!..» – сплеснув руками та благально мовив:

– Нехай молодий панич вибачить старого дурня Моше, але ж Всемогутній тому свідок: Моше не хотів казати цього паничеві! Не слід було дізнаватися про таке, не зцілившись повністю від тяжких ран. Але ж старий Моше прохопився – вейз мір! Як погано, як погано!..

Ракович дихав важко, тихесенько стогнав, тому єврей продовжив:

– Так, так, в усьому винен той-таки Іван Богданович, котрий занастив молоду панянку Гелену Каплю. Це він вигадав таку дурницю, буцімто сотник Ракович є таємним помічником молодого панича і його посередником на службі в ясновельможного гетьмана Яна Мазепи. А оскільки московити ніяк не могли вполювати молодого панича, то заарештували його батька: либонь, подумали, що на допиті сотник вкаже, де й коли можна підстерегти молодого панича.

Від безсилої люті Степан заскреготав зубами, та єврей одразу ж заперечив, немовби й насправді знав, що він хоче, але не може сказати:

– Ні-ні, нехай молодий панич не вважає, буцімто Моше забув про клятву віддано служити роду Раковичів. Моше не забув ту клятву, ні! Моше знав, що так і буде, тому щиро й наполегливо радив пану сотнику десь сховатися. Та пан сотник відповів Моше: «Якщо я не віддамся на поталу шулікам-московитам, вони можуть заарештувати інших Раковичів – моїх братів з їхніми сім'ями! І так триватиме, доки не винищать весь наш рід під корінь. Тому буде ліпше, якщо заарештують тільки мене одного». Пан сотник так хотів: це була його воля, якій Моше мусив скоритися, – бо воля пана сотника є для Моше святою! Натомість пан сотник примусив Моше заприсягатися усім, що є святим для Моше і на цьому світі, й на тому, що Моше будь-що відшукає єдиного сотникова сина – молодого панича і будь-що врятує від довгої руки імператора Петра та від його всюдисущих нишпорок. Тому коли шведські вояки програли битву...

Втім, Степан не слухав розповіді Мошки про те, як він примудрився довідатись від інших сердюків про ганебну поведінку молодшого Раковича на полі бою, як після того всю ніч гнав коня, як змією пробирався поруч з п'яними як чіп московитами, що святкували перемогу, як уже на світанку знайшов напівмертвого юнака й під прикриттям вранішнього туману встиг віднести його за хирлявий лісок, де чекав стриножений кінь. Якби не багатоденна дія зілля, Степан вже почав би буянити, зриваючи дбайливо накладені пов'язки, а потім, мабуть, просто придушив би Мошку. Але від почутого юнак тільки стогнав, сичав крізь зуби й заочував очі під лоба. Пити лікувальне зілля знов відмовився, проте Мошка повторив трюк із затисканням рота й носа пораненого.

Проковтнувши добру порцію трав'яної настоянки, Ракович за деякий час притих. Тут і місяць виповз з-за небокраю, осяявши рівний мов стіл степ загадковим сріблястим світлом. Пересвідчившись, що поранений дихає рівно, Мошка виніс із брички старі пов'язки, вкинув їх у багаття, ретельно спалив ганчір'я, декілька разів перемішавши розпашілий жар. Потім дістав з брички великий білий талес ^[9], накрився ним, деякий час читав молитви, а далі затоптав вогнище й заходився запрягати коней.

Їхати було все ще далеченько, тож і цю ніч ліпше не спати на твердій землі, а дрімати на передку брички...

Глава 6

Краще вже померти

– Але ж, Ваша милосте, так не буває!

– Як саме, хробачок?..

– Якщо у твоєму житті з'являється Вчитель, його впізнаєш відразу!

– Що за дурниці ти верзеш?!

– Чому ж дурниці?.. – відкинувши нарешті незручність, спричинену перебуванням при особі Великого Магістра, Пауль почав сміливо розмірковувати: – От взяти хоч би й мене... Тільки-но Ваша милість з'явилась у моєму житті, я одразу ж зрозумів, що Ви, поза сумнівом, – Великий Вчитель, найбільший від усіх інших! Найменших вагань щодо цього в мене не виникало. Ніколи-ніколи...

Сухий старечий сміх та тихеньке поплескування у долоні перервали цей захоплений слововилив.

– Браво, хробачок, браво! Я щиро вражений! Це просто чудово, що ти ніколи у житті не мав жодних сумнівів щодо моєї скромної персони.

– Ну що ви, Ваша милосте! Хіба ж можна таке казати?!

– Можна, хробачок, можна!

– Та нізащо у світі!..

– І тим не менш.

– Але ж...

– Послухай-но, маленький мій хробачок, – при цих словах посмішка сповзла з обличчя принца, – якщо все й насправді є саме так, як ти кажеш, то як же нам бути з прямими вказівками самого Христа? Невже ж я більший навіть за Ісуса?..

– Ісус?! – Пауль несподівано розгубився. – До чого тут Ісус?..

– Згадай Нагірну проповідь: адже Він недарма наказував апостолам випробовувати вчителів, котрі приходять у Його ім'я! Хіба ж ні?

– Здається, що... так, – Пауль не був цілком впевнений, проте заперечувати графові не насмілився.

– Точно так, юний мій хробачок, точно так! – твердо мовив Великий Магістр і перехрестився, промовляючи: – До того ж, я сам на власні вуха чув цю проповідь і підтверджую слова Христа усім своїм авторитетом – якщо мій авторитет для тебе насправді важливий.

– Так, Вчителю, – схилив голову юнак, – я й забув, що Ваша милість мали велику честь особисто знати нашого Господа. Даруйте.

– Нічого, нічого, пусте...

– Я не повинен забувати про такі речі!..

– Кажу ж тобі: пусте! – в голосі принца брязнуло невдоволення, і Пауль слухняно замовк. Магістр продовжував: – Ти ставишся до мене без належної критичності, хробачок. А це засвідчує, що і вся віра твоя, і довіра до мене сліпі. А сліпота у вірі – то є фанатизм! Чи люблю я фанатиків, як ти вважаєш?

– Я не вважаю, але точно знаю, що Ваша милість дуже-дуже не люблять фанатиків, – упевнено мовив Пауль.

– Вірно, – похвалив його граф. – Нумо продемонструй знання найпершого основоположного принципу нашої таємної ложі.

– Просто зараз?! – здивувався Пауль.

– А у чім річ? – ледь помітно всміхнувся Великий Магістр.

– Але ж принцип цей належить до першого внутрішнього кола знань, а відтак уголос його можна проголошувати лише у присутності не менш ніж трьох посвячених третього ступеня...

– Знаю, знаю, – кивнув граф. – Хоча можна вважати, що лише моя присутність для тебе є достатньою, оскільки я не хтось інший, як Великий Магістр, засновник нашої таємної ложі.

– Так, Ваша милосте, – юнак шанобливо вклонився.

– Але тим не менш, давай-но справді дотримуватись нашої формальної вимоги – нехай так! І все ж, хробачок, ти маєш змогу продемонструвати мені знання, не вимовивши жодного слова.

– Як саме, Ваша милосте?.. – здивувався Пауль.

– І таке каже людина, що вміє писати... Пхе! – зневажливо зітхнув принц.

– О Ваша милосте!.. – у розпачі юнак ляпнув себе по маківці.

– Папір і каламар на столі в сусідній кімнаті, – нагадав граф.

Юнак побіг туди, хвилини півтори рипів пером, після чого швиденько приніс і передав написане принцу, шанобливо вклонившись. Великий Магістр не читав усього тексту, а лише ковзнув поглядом по початку:

«Найперший основоположний принцип – не відступати перед тітьмою невігластва, якою б нездоланною вона не видавалась, а дієво розганяти її світлом істинного знання, тим самим наближаючись до Великої Істини...»

Задоволено кивнувши, граф вказав на камін. Пауль негайно вкинув туди папірця й деякий час перемішував жар коцюбою.

– От бачиш, хробачок, – повчально мовив принц, коли юнак повернувся на своє місце, – наближення до Великої Істини можливе лише через конкретну дію. Бо якщо душа твоя буде просякнута найкращими принципами, немов губка водою, але ти сидітимеш склавши руки, то так і загинеш у крижаній пітьмі! Втім, помиляються також ті, хто приймає знання бездумно, не осмислюючи їх, зі сліпою довірливістю – бо вони також ховають руки від діла, хоча для непосвяченого й виникає враження, нібито такі люди дуже-дуже мудрі. Чи пам'ятаєш ти принцип зернятка, хробачок?

Уже без зайвих нагадувань Пауль знов збігав до сусідньої кімнати та приніс звідти нову коротеньку записку:

«Насипане у лантух зерно лишається мертвим, скільки б його у тім лантусі не було і скільки б воно там не пролежало. Проте одне-єдине зернятко оживає, тільки-но потрапивши у землю».

– Ну от, бачиш: зерно можна насипати й насипати у мішок, але від того воно ніколи не оживе, – продовжував повчання Великий Магістр, поки Пауль знищував черговий клаптик паперу. – Адже життя – це не просте колекціонування знань, а їх осмислення, внутрішня переробка. То що, ти й досі вважаєш, буцімто учень може... навіть так – має право неосмислено приймати слова Вчителя?!

– Ні, Ваша милосте...

– Чому?

– Бо в такому разі людина, котра лише називається Вчителем, стає подібною до скнари, що ховає лантухи з зерном у коморі. Тоді як справжній Вчитель мусить бути подібним до сівача, котрий кидає зерна на ріллю, щоби вони проростали й давали рясні сходи.

– Ну от, нарешті чую від тебе вірні слова, – принц тихесенько поплескав у долоні. – Тому навіть найбільший з усіх Вчителів людства – сам Господь Ісус Христос – наказував неодмінно перевіряти слова Вчителя, а не вірити їм із фанатичною сліпотою. Бо будь-який Вчитель – і навіть найталановитіший, – усе ж таки менший від Великої Істини. А якщо слова Вчителя розходяться зі знанням про Істину, учень має повне право покинути Вчителя – бо то є облудник,

котрий нічого доброго навчити не здатен. Чи згоден ти із цим, хробачок?

– Так, Ваша милосте.

– І якщо я навчатиму тебе й інших членів нашої таємної ложі неправедних речей...

– ...тоді і я, і будь-хто інший не просто маємо право, але зобов'язані будемо залишити Вашу милість.

– Вірно, хробачок. То скажи, чому, знаючи все це, ти все ж таки сприймаєш мої слова без належної критичності?

– Пробачте, Ваша милосте!

– Чи розумієш, що після такого прикрого випадку я можу... – обличчя графа посуворішало.

– Не треба! Будь ласка, благаю...

– Ну гаразд, – принц трохи пом'якшав. – Тим паче, ти, хробачок, видаєшся мені доволі здібним початківцем. Тільки май на увазі: основоположні принципи існують не для того, щоб лежати у твоїй душі мертвим вантажем, а для постійного слідування ним та повсякденного, повсякчасного застосування у житті. Зрозумів?

– Так, Ваша милосте! Я теж мушу сіяти здобуте зерно, а не тримати його у лантусі власної душі. Тоді я з часом стану подібним до Вашої милості.

– То не кажи більше дурниць, симпатичний мій хробачок.

– Не буду.

– Отож... Тим паче, можу тебе запевнити: тобі тільки здається, ніби ти одразу повірив своєму наставникові, котрий привів тебе до мене. За інших умов ти б нізащо не повірив йому одразу, але ж у тім-то й річ, що умови звичайними не були: ти сам сказав, що відчув величезне розчарування, коли кохана Гретхен вислизнула з твоїх обіймів. Отже, на час зустрічі з наставником ти вже фактично шукав зустрічі з ним – чи не так?

Пауль мовчки похнюпився.

– Бачиш, тобі нема чого заперечувати! Хто цілеспрямовано шукає, той знаходить. Тому ти й зустрів наставника, який привів тебе сюди – до мене. Але тобі лише здається, що все відбулося саме собою, що ти раптом одразу повірив і наставникові, й мені, що ніколи не сумнівався у нас і слова наших. Ти просто забув усю правду! Повір мені, хробачок: попервах усі вагаються, мають сумніви щодо Вчителя та Великої Істини. Знання ніколи не дається легко. Ніколи!..

Рік 1709 від Р. Х., Європа

На власній шкурі Степан Ракович засвоїв просте правило: якщо дуже палко бажаєш вмерти – помри негайно! Бо варто лише забаритись, і палке бажання спалить тебе ізсередини, а потому все життя ходитимеш чорною обвугленою головешкою, будеш ні тим, ані сим, ні мертвим, ні живим, а так – бозна-чим.

Чи то за час дороги подіяли притирання та трав'яна настоянка, якою Мошка щедро напував юнака, чи незалежно від прагнень душі, «ув'язненої» в понівеченому тілі, тіло це прагнуло вижити – коротше, Степан почав одужувати. Зраділий Мошка вливав у хворого дедалі менші дози настоянки, отже, Степан усе рідше впадав у забуття, а відтак у його серці все дужче розгоралась єдина пристрасть – померти якнайшвидше, причому байдуже, у який саме спосіб!

І у напівсні, і наяву юнак просто марив смертю. Справді, навіщо жити, коли наймиліша його серцю дівчина давно чекає на нього в раю, та й рідний батько, мабуть, вже опинився там?! Їхні душі вже на Небі, прогулюються яскравими луками й квітучими садами безкрайнього Царства Божого серед соннів янголів – а він досі мучиться на землі...

Так, був у нього колись товариш зі спудеїв Іван Богданович, але ж той байстрик перетворився на смертельного ворога, став юдою з юд, нагромадив довкола Степана цілий мур

облудної брехні й оманною занастив усе, що було в Степана цінного. Сам він, до речі, теж не святий – бо зрадив свого гетьмана, забувши про сердюцьку присягу... Тож чи варто лишатись серед живих, зазнавши такого нищівного й ганебного програшу?!

Разом із похмурими думками, що роїлись у голові, до рук, ніг і всього тіла поступово поверталася здатність рухатись. Відтак Степан почав усерйоз обдумувати, як накласти на себе руки.

Діяти можна було по-різному.

Найлегше дочекатися, коли Мошка пожене коней галопом, і вистрибнути з брички, щоб на скаку розбитися об землю.

Аби загинути напевно, можна обрати момент переправи через якусь річку і кинутись у воду – от тоді неодмінно потонеш.

Можна було відмовлятися від питва та ліків, щоби все-таки не одужати... або померти від спраги.

Можна битися головою об дошки брички, щоб спробувати розкроїти собі череп.

Можна пошукати в Мошки якоїсь отрути. У скриньці, де він тримав лікувальні притирання, неодмінно має лежати щось подібне: не дарма ж бо у вертепних виставах обов'язково розігрується сценка про те, як огидний брехливий єврей-шинкар підмішує до горілки отруту й намагається напоїти нею козака... То як Мошка може обійтись без смертельної отрути, прихованої у скриньці серед ліків?!

Мабуть, також можна відшукати в його речах мотузку... або розірвати на смужки рядно і скрутити мотузку зі смужок, а потім удавитися: теж вихід.

І нарешті, у єврея є господарський ніж, відтак можна знайти його та зарізатись.

Утім, для здійснення задуму сили в руках і ногах було ще замало, тож Степанові лишалося цілими днями трястись у бричці й уявляти, як він перекочується усе ближче до бортика, перехиляється через нього й на повному скаку летить на кам'янисту землю... або як ковтає знайдену у скриньці гидоту... Або...

Та дивна річ: чим частіше Степан уявляв сцени самогубства, тим більше переконувався у нездійсненності подібних планів. Справді, розбитися на смерть при падінні з брички йому би, швидше за все, не вдалося: очевидно, вони вже відірвались від переслідувань московитів, тож Мошка більш не гнав коней галопом, а їхав значно повільніше. Крім того, часто заглядав під навіс, аби сказати Степанові декілька підбадьорюючих слів. Звісно, за таких умов єврей одразу помітить, як юнак вистрибне з брички, і повернеться за ним. А позаяк розбитися або звернути в'язи на малій швидкості навряд чи вдасться, Мошка незабаром вилікує Степана.

Впасти у воду, щоб потонути? Але на переправах через річки єврей сховався з передка й уважно слідкував за кінями та бричкою. Не помітити при цьому Степанового падіння він просто не міг!

Битися головою об дошки? Але ж це не тверде каміння, голову з першого ж удару не розкроїти. Та й єврей почує стукіт і поцікавиться, а що ж там робить недолугий молодий самогубця?!

Шукати отруту у скриньці? Подібне могло спасти йому на думку, лише коли Степанові часто марились різні жахи. Коли ж у голові прояснилося, юнак одразу зрозумів, що Мошка не вивозив би його з поля бою та не лікував би весь цей час тільки задля того, щоб одного дня напоїти смертельним зіллям. Значно простіше було кинути тяжкопораненого подихати там, де він впав посеред битви...

Знов-таки, єврей навряд чи допустив би, щоб Степан під його доглядом не їв, не пив ні лікувальної настоянки, ані води. Бо навіщо тоді юнака рятувати...

Удавитися? Степан навіть сісти у бричці не міг – де вже йому шукати мотузку, робити на

кінці удавку, видиратись на дерево, прив'язувати знаряддя для самогубства і стрибати униз!.. Надто складно, надто довго. Й непосильно для хворого.

Спробувати заволодіти господарським ножем? Оце якраз було би цілком реально... якби Мошка не тримав ножа у торбинці під передком брички. Доповзти туди Степан ще не мав сили. Але то не головне, питання в іншому: хіба не відчув би Мошка, що під навісом брички не все гаразд, хіба не зупинив би руку самогубця в останній момент?!

Отак думав Степан, думав... Чекав, поки достатньою мірою набереться сил, чекав...

І нарешті дочекався: коли поздоровішав настільки, що зміг так-сяк сидіти у бричці, то зрозумів раптом, що просто не здатен шукати ножа та різати собі горлянку або рвати на смужки ряднину й робити удавку! Він так довго планував свою смерть, так довго смакував уявні видовища скорого й вірного кінця, що тепер подібні думки зробились нестерпно-огидними...

Ні, жити Степанові зовсім не хотілося. Проте варто було уявити себе лежачим з перерізаною горлянкою або повішеним на гілляці, як на душі робилось бридко. От у чім загадка: тепер, переживши важке одужання у дорозі, йому не хотілось зовсім нічого – ні жити, ані вмирати! Зависнути б десь посередині між життям і смертю, щоб ні їсти, ні пити, а просто цілу вічність нічого не робити!

Та це теж було неможливо, отже Степан сидів собі під навісом брички, потрошку цідив воду та цілющу трав'яну настоянку, навіть почав жувати й ковтати хліб та шматочки курячого м'яса... І чим далі, тим більше тупішав від нескінченної їхньої поїздки. Іноді оглядав своє нове незвичне вбрання, та поступово єврейський каптан перестав привертати його увагу.

Степан не заперечував навіть, коли під час зупинок на ночівлю Мошка надягав йому на голову таку ж саму ярмулку, яку носив сам, – хіба не все одно?! Люди скрізь дурні, вони не здатні упізнати справжнього козака, якщо він вдягнений по-єврейськи, якщо його обличчя змарніло, колись палаючі енергією юності очі зовсім згасли, а верхня губа та підборіддя відкрились ріденькою рослинністю. То хай все йде так, як іде...

Іноді Степан обережно визирав з-під навісу, збайдужілими очима оглядав незнайомі селища й містечка, через які проїжджала бричка, ковзав поглядом по вдягнених у чудернацький одяг людях, які зустрічалися їм на постійних дворах, дослухався до незнайомої мови... І знов ховався під навіс, лягав на дно брички, з головою кутався у драну ряднину.

З останньою надією прислухався до своїх відчуттів – але навіть «внутрішній голос» безпорадно мовчав. Степана абсолютно не цікавило, де саме і куди вони їдуть, що за люди тут живуть... І загалом, навіщо все це?! Сіра каламутна байдужість заповнила його душу, заповнила мозок, стиснула крижаними клепками серце.

Степан анітрішечки не зрадив, коли Мошка зовсім виключив з його щоденного раціону трав'яну настоянку, а відтак скованість язика та щелеп послабла настільки, що він нарешті почав сяк-так патякати. Користі від того не було жодної: тутешні люди не розуміли ні шляхетної польської мови, ні народної української, ані німецької. А спілкуватися з селяками та бідними городянами латиною, давньогрецькою чи давньоєврейською... Про це навіть думати смішно! Тобто було би смішно, якби Степан зберіг іще здатність всміхатись.

Нарешті вони доїхали до похмурого сірого міста, де повітря було просякнуте досі незваними пахощами солі та йоду. Зупинились у вбогій халупі. Тільки-но єврей відрахував її господарю декілька золотих монет і сказав декілька слів невідомою мовою, як той одразу ж позадкував до дверей, вирячивши на Мошку очі й вклоняючись обом мало не до землі. Більше вони господаря не бачили.

Про джерело невідомого запаху Степан дізнався значно пізніше. Одного нічим не прикметного дня, такого ж похмурого, як і все це похмуре сіре місто, Мошка уперше вивів ослаблого юнака на вулицю та повів прогулятись на дамбу. Тоді Степан уперше в житті

побачив безкрайні океанські простори... Але навіть це величне видовище не збудило його цікавості. Як і досі, сіра імла стискала серце, що вже не скніло тугою, а загалом немовби зникло із грудей.

Так, Степан абсолютно збайдужів до оточуючого світу. А зараз і до світу внутрішнього, який абсолютно спорожнів. Паскудно-похмуре одноманітне буття з паскудними похмурими ранками, що змінювались не менш паскудними похмурими днями, захололими вечорами та монотонними ночами, в усьому відповідало летаргічному спокою його душі. Ну що поробиш: така вже зима у цих краях...

Але ж, Господи, навіщо жити?! Навіщо і надалі відбувати день за днем у тюрмі власного тіла?! Кому потрібне рослинне існування донедавна ще сповненого сил юнака – невже ж Тобі, о Господи?!

То навіщо?..

Рік 1710 від Р. Х., Голландія

Зарипіли й гримнули вхідні двері. За хвилину до кімнати увійшов Мошка, та Степан навіть не озирнувся на нього. Справді, навіщо озиратись? Єврей був таким самим, як і завжди: сірооким, худорлявим, довготелесим, у спілкуванні – вкрай ввічливим. Що там цікавого...

– Як сьогодні відчувається молодий панич?

Веселий голос єврея неприємно різав Степанове вухо:

Мошка просто кипів від надлишку життєвої енергії, а юнакові так хотілося цілковитого спокою! Бажано навіть... спокою замогильного.

– Чому молодий панич досі не поспідав? Уже день давно, невдовзі час обідати, – продовжував тим же веселим тоном Мошка, жваво жестикулюючи. Степан навіть не поворухнувся.

– Отже, молодий панич продовжує мовчати?..

Степан не відреагував. Тоді єврей підійшов до нього упригнул, опустився поруч на незастелене ліжко і спитав тихесенько-тихесенько, майже пошепки:

– Гаразд, поговоримо про інше... Ну, то що ж молодий панич має намір робити далі? Як стане жити?

Від несподівано тихого, надзвичайно легенького шепотіння Степан чомусь здригнувся, немовби то був громоподібний крик, і нарешті обернувся до єврея. За мить перед тим рухливий, немов кулька ртуті, Мошка тепер завмер на ліжку й пильно вдивлявся юнакові у самісінькі вічі, загадково посміхаючись.

– А що саме я маю робити?.. – нарешті повільно мовив Степан.

– Жити. Або померти. Молодий панич дуже-дуже хоче вмерти, тільки ніяк не наважується, еге ж?

Промовляючи це, Мошка хитро підморгнув Степанові та знов завмер, вичікуючи. Слова єврея подіяли на юнака, як раптовий укол голкою у чутливе місце: сердега скочив з ліжка й скрикнув.

– Овва, чом це раптом молодому паничеві... – почав було Мошка.

– Ах ти ж чаклун бісів!!! Як це ти примудряєшся читати в людських душах, немов у відкритій книзі?! – гнівно перервав його Степан... та раптом задулив очі рукою, бо йому здалося!.. Ні, ні, то щось неймовірне: не може людське обличчя випромінювати світло! Це ж клятий єврей, нечиста істота, нащадок вбивць Христа, сам христопродавець – а обличчя світиться або як у святого, або я в Божого янгола! Але ж так не буває...

Це... Це!..

Мабуть, у нього в голові вже паморочиться. Може, Мошка таки підпоїв його отрутою, що почала діяти лише тепер?! Юда, юда!..

Геть знесилений, Степан впав на ліжко. Немовби здалека до нього долинув схвильований голос єврея:

– Моше не чаклун і не відьмак, дарма молодий панич так вважає. У людських душах і серцях Моше також не читає, на це здатен лише сам Га-Шем ^[10] – як же можна людині підмінити Його?!

– І завжди ваше плем'я когось боїться, – зневажливо мовив Степан. – Ось, будь ласка: тепер ти злякався свого власного божка. Хто б міг подумати...

– Всемогутній має достатньо можливостей, аби запобігти зазіханням на Його владу будь-кого з людей, – з достоїнством відповів єврей. – Та дарма молодий панич вважає, що Моше боїться Всемогутнього.

– Отже ти, виявляється, герой? – стомлено процідив Степан. – Не знав, не знав...

– Всевишнього не треба боятись, – уточнив Мошка, – потрібно боятись лише не образити Його. Навіть ненавмисно скривдити чимось. Навіть думкою, негідною Його неосяжної милості.

Юнакові здалося, що при цьому в голосі єврея пролунали зовсім недоречні радісні нотки, тож одразу спитав:

– Що ж це тебе так звеселило? Ти, часом, не наді мною смієшся?..

– Моше тішиться тим, що молодий панич все-таки більше прагне до життя, ніж до могили. Навмисно обраний людиною шлях у небуття ображає Адоная, зате шлях до життя – веселить. Шлях до життя – то є дуже добре: адже молодий панич неодмінно одужає.

– Знов ти за своє?!

– Але ж то є правда.

– Ти все-таки або відьмак, або не знаєш майбутнього, помру я чи...

– Моше не знає майбутнього, проте очі Моше можуть бачити печатку Всемогутнього, якою позначений молодий панич...

– Брешеш, свиното!..

– Так палко виявляють почуття лише живі, а не мерці. Отже, молодий панич житиме.

– Ні, – юнак знов знітився. – Краще вже померти, ніж отак страждати.

– Молодий панич не здатен сказати правду навіть собі самому...

– Що-о-о?! То я, по-твоєму, брехун? – Степан спідлоба позирнув на єврея. Але Мошка мав цілковито серйозний вигляд, у його сірих очах не було найменшого натяку на презирство... або на кепкування.

– Моше переконався, що молодий панич прагне зовсім інших речей – не тих, про які говорить. Доля молодого панича – жити, щоб здійснити волю Всемогутнього, а не лежати в холодній могилі. Це дуже-дуже радісна новина для Моше.

– А я кажу: краще удавитись або зарізатись...

– Нічого в молодого панича не вийде.

– А як раптом?..

– Гаразд, перевіримо.

Мошка підвівся, легкою ходою вийшов до сусідньої кімнати й за декілька хвилин повернувся з довгою міцною мотузкою у лівій руці та з ножом у правій. Кинув принесене на ліжко поруч із Степаном.

– Нехай молодий панич робить, як вважає за потрібне. А Моше навіть заважати не стане.

– Невже?..

– Моше присягається, що не заважатиме!

– Нізащо?

– Нізащо!

– Чим запрясигнешся?

– Святим престолом Всемогутнього, на який Він сідає і в день суду, і в день радощів.

– Гаразд.

Не зводячи очей з підступного єврея, котрий справді здавався абсолютно байдужим, Степан спочатку взяв ножа. Мошка не реагував. Степан перевіряв, чи добре ніж заточений (лезо було гостре, як коса дбайливого селянина), повертів його так і сяк, відклав на ліжку. Далі руки потягнулися до мотузки, юнак випробував її на міцність, намотав на руку, щоб дізнатися приблизну довжину. Має вистачити, щоби...

А може, це все ж таки хитромудре випробування?! Не інакше...

Степан спідлоба позирнув на єврея. Незворушний Мошка спокійнісінько сидів на ліжку й зосереджено розглядав кінчики пальців, щось бубонячи собі під ніс. Степан узяв обидва знаряддя самогубства одночасно... але наступної ж миті вони впали на підлогу.

– Мошка, Мошка, свиняча твоя пика, – мовив юнак розчаровано, – ти маєш рацію: я настільки слабкодухий, що не можу наважитись на останній крок.

На «свинячу пику» єврей анітрохи не образився. Він миттєво заштовхнув ногою і мотузку, й ножа під ліжку та радісно констатував:

– Ну от, Моше не помилився!

– Навіщо кидати речі на підлогу? Чому б загалом не прибрати їх звідси?

– Нехай будуть під ліжком, аби молодий панич удень і вночі міг пам'ятати про найбільший відчай свого життя, який щойно поборов.

– Жидівська твоя душа!.. Що ти знаєш про відчай?.. – сумно зітхнув Степан.

– Нехай молодий панич не сумнівається: багато чого.

– Та ну!

– Авжеж.

– Либонь, найбільший відчай тобі довелося пережити, коли хтось відкопав твої червінці, надійно приховані на чорний день, – криво всміхнувся юнак.

– Молодий панич помиляється, – майже рівним голосом відповів Мошка. – Втрачаючи гроші, Моше ніколи не втрачав разом і голови. А от коли селяни втопили молоду дружину Моше – а вона вже п'ять місяців носила під серцем нашу першу і єдину дитину...

– Що-о-о?!

Степан аж похолов від несподіванки... але головним чином від того, яким тоном Мошка розповідав про це! Хіба може людина при здоровому глузді так спокійно...

– Ой-вей, молодий паничу, то дуже, дуже давня історія. Одній селянці примарилось, нібито вночі хтось заподіяв лихе її корові, в якій на ранок зникло молоко. Потім те саме сталося в іншій селянці, потім у третьої. Почали шукати відьму – знайшли Мар'ям, молоду дружину Моше, скрутили руки й ноги, пов'язали на шию намисто з трьох великих каменів та й кинули до річки. І все...

– То відьмак не ти, а... твоя жінка? – здивувався Степан.

– Хіба молодий панич вірить у сказане ним? – спитав у відповідь єврей. Юнак тільки очі опустил долу... невідомо чому. Справді, це ж усього лише жалюгідний, підступний юда, котрий свавільно полонив його, посилаючись на батьківський наказ, завіз бозна в які землі... – а як перевіриш його слова?!

Між тим, не зводячи зі Степана пронизливих сірих очей, Мошка зневажливо посміхнувся й мовив:

– Вейз мір! Моше тепер зрозумів, що молодий панич зовсім необізнаний на народних прикметах щодо відьом.

– Які там іще прикмети?..

– Якби ж Мар'ям була відьмою, вона б не потонула, а плавала би навіть з камінням на шії... Принаймні так стверджували селяни.

– А-а-а, точно... Щось пригадую, – погодився Степан. – Просто це я знав колись давно, дуже давно... Тепер же воно не має для мене значення.

– Так от, вагітну Мар'ям втопили, а молоко в корів продовжувало зникати. Це припинилось, лише коли втопили ще трьох жінок з того самого селища. Простих селянок тобто, – бо всі наші повтікали до лісу і там переховувались. Тож нехай буде благословенною добра пам'ять Мар'ям – її провини у зникненні молока не було.

Степан відвів очі убік. Мимоволі йому зробилось ніяково... і соромно... Але ж не стане він вибачатись перед жалюгідним нащадком христородавців! Ще чого... «Кров його на нас і на дітях наших...» От нехай і не скиглять з приводу такої своєї нібито несправедливої долі!

Але зовсім промовчати юнак не міг, тому спитав:

– А де ж був ти сам? Чом не захистив свою Мар'ям? Либонь, перелякався й разом з іншими жидами сховався у лісі, полохливий ти шкурник...

– Моше не злякався, ні. Просто на той час перебував надто далеко – батько молодого панича якраз відіслав Моше у справах.

– Мій батько?

– Так. Мар'ям лишилася вдома сама, за неї нікому було вступитись.

Степан зніяковів ще більше, але не знайшов гідних почутого слів, крім непевного вигуку:

– Ну-у-у...

Єврей лише кивнув у відповідь, але швидше власним думкам, а не Степановому «нуканню».

– От тоді справді було кепсько. І саме тоді Моше справді хотів померти, бо більш за все прагнув потрапити до своєї Мар'ям та нашого ненародженого сина. А молодий панич чомусь вважає, буцімто для Моше найбільша втрата у житті – це гроші...

– Так усі вважають, – спробував виправдатися Степан.

– Між іншим, наші благословенні мудреці кажуть: «Якщо прагнеш істинної величі, то мушиш день і ніч просиджувати над книжками, а не торгувати у крамниці». Важливо, аби життя було наповнене мудрістю, а тоді гроші самі до рук прийдуть! Молодий панич ще надто молодий, аби зрозуміти це...

– Та все я розумію, все, – Степан відійшов до протилежної стіни і став довкола неї, тільки б ненароком не глянути єврею у вічі.

– Так-так, молодий панич, звісно, все розуміє. Крім одного: що Моше та інші нащадки благословенних довіку Абрахама, Іцхака та Якова-Ізраїля – зовсім не страхітливі демони, а теж люди, як, приміром, молодий панич та інші гої. [\[11\]](#)

Юнак міцно замружився, але промовчав, бозна-чому проковтнувши образу недостойної істоти, яка мала за честь піклуватися про нього. Так, дивна річ: раптом єврей... перестав здаватися надто вже огидним, як звук думати про нього Степан!..

Але натомість поведінка Мошки стала для юнака ще загадковішою. Навіщо все-таки він порятував Степана, з якої ласки так довго опікувався ним, лікував, годував? Невже тільки тому, що Степанів дід колись врятував Моткового батька?! Ні-ні, так не буває, тим паче між євреєм та чесним християнином... Не може такого бути!

– Моше також має людське серце з плоті, в його жилах тече така сама гаряча червона кров, як і в молодого панича, – продовжував між тим єврей. – І Моше так само сприймає біль втрати. Бо розлучившись зі своєю Мар'ям, Моше ніколи більш не одружувався.

– Чому ж ти все-таки не шубовснув у воду слідом за дружиною?

– Вейз мір, попервах Моше дуже-дуже хотілося зробити це! Молодий панич і не знає, як

хотілося...

– Знаю, – буркнув Степан.

– Ні! Проте потоплення стало би найбільшою, найжахливішою помилкою у житті. Гам з ле тов – Моше стримався. І добре, що так!

– Чом ти такий впевнений, що справді вчинив добре? – спитав юнак доволі прохолодно: все-таки його дратувала спесива самовпевненість єврея.

– Бо Всемогутній Га-Шем справедливо вважає тих, котрі вбивають себе, недостойними перебування в Шехіні. [\[12\]](#)

– Як... Що ти сказав? – юнак анічогісінько не зрозумів у цих загадках. – Повтори-но знов, мудрагелю.

– Доступною молодому паничеві мовою можна сказати так: Всевишній не потерпить під своїм покровом самогубців, а вони нізащо не витримають сяяння слави Всемогутнього, тому не потрапляють під Його чистий покров.

Юнак кивнув. Але Мошка по інерції продовжував говорити – а сказав він те, від чого Степанові очі потихеньку полізли на лоба:

– І добре, що не тільки сам Га-Шем милостиво пояснив це ображеному на злу долю Моше, але що сам Моше також дістав підтвердження й від своєї дружини Мар'ям, і від нашого ненародженого сина. Так, то є дуже-дуже добре...

Кілька хвилин юнак жалюгідно тремтів, кліпав очима, мовчки відкривав і закривав рота, перш ніж зміг видушити з себе розгублене:

– Я-а-а-а... Я-а-а-а... Я-а-а-ак?! Як ти сказав?!

Правду кажучи, він було подумав, що, згадавши пережиту трагедію, єврей, раптом збожеволів, не інакше. Втім, Мошка відповідав абсолютно спокійно і, що найдавніше, з непохитною впевненістю:

– Моше піднявся до найвищих сферот [\[13\]](#), де зустрівся зі своєю коханою Мар'ям та нашим ненародженим сином. Тож Мар'ям підтвердила за них обох, за себе й за сина: якби після її загибелі Моше не втримався і втопився слідом, він би став на шлях занепаду, тоді як їхні невинні душі, навпаки, перебувають на стежинці сходження. Рухаючись у протилежних напрямках, в іншому світі душі Моше, Мар'ям і нашого сина ніколи б не зустрілися. А так... Моше лишилось тільки діждатися свого часу – Мар'ям і син очікуватимуть на нього в одному з вищих світів, щоб разом іти до престолу Всемогутнього.

– Що ти верзеш?! – схопився за голову бідолашний Степан. – Це ж богохульство!!!

«Хоча чого іще, крім богохульства, можна очікувати від нащадка христопродавців, які самі ж накликали на свої голови Божу кару?!» – раптом подумав ошелешений юнак. У той же час таємничий внутрішній голос тихесенько нашіптував Степанові: «Прислухайся до нього, прислухайся уважно! Може, ти дожив до цього дня лиш затим, щоб несподівано дістати надію зараз! Саме зараз – коли вже остаточно втратив її?! Чого тільки не трапляється у цім дивнім світі!..»

– У чому, на думку молодого панича, полягає богохульство? – перепитав незворушний Мошка.

– Ти розмовляв із мертвими!

– Хіба ж?..

– Не бреши, хитрий юдо, це твої слова!

– Хіба молодому паничеві невідомо, що людська душа не помирає разом із тілом, а підноситься у вищі світи? Ті, хто за порогом цього світу, зовсім не мертві...

– Так, але...

Степан затнувся, бо не знав напевно, як краще заперечити євреєві.

Можна було презирливо кинути йому в обличчя тираду про те, що Бог давно вже відвернувся від юдеїв, і після підлого вбивства Христа всі вони, від найменшої малечі до старезного дідугана, недостойні навіть розпечені сковорідки у пеклі разом з чортами лизати.

Можна було процідити крізь зуби, що єврейський божок – це гаманець із червінцями, а тому після смерті вони відправляються не на небо, а до компанії свого «святого» – Юди Іскаріота.

Можна було...

Так, багато чого можна було би сказати, та одне-єдине юнак розумів твердо: не може душа загиблого єврея йти до Божого престолу! Адже це суперечило абсолютно всьому, що знав Степан, чого навчали в академії та що говорили всі його знайомі.

Втім, поки юнак підшукував підходящі слова, Мошка несподівано запропонував:

– А що сказав би молодий панич, якби Моше допоміг йому пересвідчитись у тому, що все ним почуте – правда?

– Тобто?.. – Степана настільки спантеличили попередні зізнання єврея, що тепер він навіть не мав сили обуритися по-справжньому.

– Правда все, що Моше казав про вищі світи та людські душі, котрі перебувають там, як душі Мар'ям та нашого ненародженого сина.

– То ти все ж таки чаклун?

– Вейз мір! То не є чаклунство, то є світле Божественне знання.

– Людина не може того знати...

– Ті, хто практикує кабалу, – вони можуть.

– Що-о-о?!

Тільки-но Мошка згадав кабалу, як жива Степанова уява одразу намалювала щось середнє між жахливим відьомським шабашем та людським жертвоприношенням. І його бідолашний батько пригрів коло себе отаку-от жахливу зміюку!.. Та цей Мошка... він же сам справжнісінький дідько! Годі й дивуватись, що батькові дні скінчилися десь у московському казематі. Боже ж мій...

– Ті, які мандрують у вищі світи, перебуваючи у вищому духовному стані, вони знають: немає живого та мертвого – є душі в людських тілах і душа у вищих світах; немає минулого, теперішнього та майбутнього – є лише п'ять світів, що відділяють людину від престолу, на якому сидить Га-Шем. То чом би двом або трьом люблячим душам не зустрітися в одному з вищих світів?

Мошка говорив надто спокійно та розмірено, без жодної тіні хвилювання або слабкості, що зазвичай супроводжують брехню. І все ж таки Степан ну ніяк не міг повірити єврею! Не міг – і край!!!

– Вищий світ – це небо, рай. А нижчий – пекло. Окрім них нема нічого, анічогісінько! – юнак вирішив не здаватися нізащо.

– Вищі світи – це Асія, Єцира, Брія, Ацилут, Адам Кадмон. А далі – світ Безкінечності [\[14\]](#), або ж сам Всемогутній, благословенне святе ім'я Його.

– Боже, Ти чуєш це – чом же не скараєш нечестивця?! – скрикнув Степан у розпачі.

– Запевняю молодого панича: Га-Шем слухає нашу вчену бесіду дуже-дуже уважно, – посміхнувся Мошка. Побачивши ту безневинну посмішку, Степан відчув, що абсолютно програв суперечку, тому лиш знесилено мовив:

– І як ти тільки не боїшся говорити мені подібні речі!..

– А чому Моше мусить боятися?

– Бо кабала – то ваша велика жидівська таїна, от чому!

Єврей лише всміхнувся:

– Вейз мір, то справді велика таїна... Але для тих лише, хто не бажає проникнути під її покрови.

– Тобто?..

– Близько півтора століття тому великий ребе Арі ^[15] сказав: віднині таємне знання стане відкритим для кожного, хто не полінується подолати цю мудрість. Молодий панич здатен на це, тож Моше вказує йому гідний шлях.

У Степанових очах застигло німе питання, тож Мошка повів далі:

– Всемогутній Га-Шем допустив, щоб серце молодого панича було розбите...

– Брешеш: люди розбили моє серце, а не твій жидівський божок.

– Розбили серце і справді люди, та якщо не буде на те волі Всемогутнього, жоден волосок не впаде з голови молодого панича! Що вже казати про людське серце...

Степан змушений був промовчати.

– Отож, Га-Шем допустив, щоб серце молодого панича було розбите, та біда в іншому: молодий панич так і не зрозумів, чому Га-Шем допустив таке!.. Хоча це свідчить про велику любов Всемогутнього до молодого панича...

– Нічого собі – «любов»!..

Юнак не зумів втриматись від сповнених болю зітхань.

– Лише впавши у прірву відчаю та розбившись об її кам'янисте дно, можна прагнути таємного знання: адже тільки воно дасть можливість зцілити кровоточиві рани на розбитому серці!.. Тільки таємне знання й ніщо інше. Оволодівши ним, молодий панич дістане змогу вільно подорожувати між усіма вищими світами, зазирати у минуле та в майбутнє... і навіть наближатись до трону самого Адоная, що стоїть на хмарах істинної Слави та істинної Сили.

– Рани мого серця ніщо й ніколи не зцілить, – Степан безнадійно махнув рукою.

Заперечуючи, Мошка замотав головою, немов кінь, що відганяв причепливих мух:

– Милість Всевишнього та Його знання – кращих ліків молодому паничеві не потрібно! Рани на тілі вже майже загоїлись. З ранами у душі, звісно, гірше, але теж не так погано, як могло би бути. От молодий панич тільки-тільки хотів накласти на себе руки – а тепер і думати забув про удавку! Моше часом не помиляється?..

Юнак здригнувся, розчаровано зітхнув і безбарвним голосом підтвердив:

– Ти маєш рацію, свиняче вухо: я настільки слабкодухий, що навіть свою журбу за нареченою не можу втримати у серці...

– Ні-ні-ні, то не є слабкодухість. Це навпаки відродження сили духу – бо продовжувати жити, маючи на серці горе, значно важче, ніж померти від горя. Просто молодий панич вхопився за руку, яку Га-Шем простягнув до нього на саме дно прірви відчаю. Моше тільки допоміг молодому паничеві упіймати руку Всевишнього – а надалі все піде саме собою, згідно з волею Адоная.

Замислившись, Степан смикав себе за вуса, посилено тер підборіддя, заросле довгою м'якою щетиною – передвісницею майбутньої бороди. За словами єврея майоріло щось величезне... щось настільки величне, що юнак... просто боявся повірити в реальність почутого!

– Якщо тільки молодий панич побажає засвоїти таємне знання, Моше стане його наставником. Так, це потребуватиме багато часу – але куди молодому паничеві поспішати? Попереду в молодого панича довге життя – нехай благословить його Га-Шем!..

«Ну, ось ти й заробив благословіння жидівського бога, вітаю!» – всміхнувся подумки Степан. Але також зрозумів, що бодай в одному клятий єврей правий: якщо він такий слабкодухий, якщо не має сил негайно звести рахунки з життям – отже, попереду в нього і справді сіре безбарвне життя. Довге чи коротке, значення не має – але то буде життя без родини, без коханої, без друзів. Та на чужині.

Отже, мабуть, такитреба чимось заповнити сіру порожнечу майбуття! Бо якщо й надалі день за днем сидіти в цьому будиночку – це ж збожеволіти можна... Тож нічого кращого, ніж навчання таємної науки, просто не придумати! Тільки от проблема...

– А на що я житиму? Чиїм коштом? Невже твоїм?.. – раптом спитав Степан в єврея.

Той охоче пояснив:

– Батько молодого панича, пан сотник якось позаторік викликав Моше до себе і сказав, що передоручає йому вивезти з України все своє багатство. Тобто не маєтність, а лише гроші...

– Чого це раптом?! – здивувався Степан.

– Бо хоча пан сотник всіляко намагався уникнути участі у майбутній війні, що невідворотно насувалась на Гетьманщину, Моше заздалегідь попередив його, що молодий панич рветься служити гетьману Мазепі, який вже повів переговори з королем Карлом...

– То що, ти наперед знав про це?! – Тепер здивування юнака стало просто безмірним.

– У вищих світах можна багато про що дізнатись, і Всемогутній милостиво дозволив Моше зазирнути одним оком у майбутнє.

– То як посмів ти, свиняча пика, не попередити мого батька про небезпеку?! Що ж ти за вірний радник, якщо промовчав, знаючи...

– Хіба ж пан сотник не намагався відмовити молодого панича найматись на гетьманську службу?

– Так, але...

Зненацька Степан подавився словами, бо згадав, як усе було... Немов живий, перед його внутрішнім поглядом намалювався покійний батько, котрий скорботно мовив: «Не думай, що я благословлю єдиного свого сина на авантюру, я просто не стану заперечувати. Бо він про це теж казав...» Безперечно, батько мав на увазі Мошку!

– Моше попередив пана сотника про все, – мовив між тим єврей. – Попередив, що молодий панич вже загорівся ідеєю найнятись до ясновельможного гетьмана Мазепи сердюком, що не відступить від своїх намірів нізащо у світі. І що через це над усіма Раковичами нависне смертельна небезпека. Пан сотник вирішив: «Ну, нехай тоді помру тільки я один, а до братів моїх та до любого мого Степана нехай криваві руки московитів не дотягнуться. Що для цього потрібно?» Моше порадив якнайдорожче заставити всю маєтність, яку лише вдасться заставити, додати сюди всі коштовності й сотникові гроші, за виключенням необхідних для ведення господарства, а зібравши скарб докупи – вивезти подалі від Гетьманщини та вкласти у вигідну прибуткову справу.

Пан сотник схвалив цю пропозицію. Тоді Моше подбав про заставу маєтку, а потім вивіз довірений йому скарб до Голландії – як і було наказано. А тепер привіз сюди й молодого панича. Отже, завдяки мудрим завбачливим розпорядженням свого батька, молодий панич не мусить піклуватися про день сьогоднішній та день завтрашній, не думатиме про те, що їсти та що пити. Тепер молодому паничеві можна скільки завгодно займатися вивченням таємної науки!

– Але ж...

– Про все інше подбає Моше, котрий через своїх віддалених родичів дуже вигідно розмістив довірене його опіці панське золото, срібло й коштовності в надійних купців, що ведуть торгівлю індійськими тканинами, китайським та японським фарфором. А зараз, кажуть, з'явилась нова мода: чай – то є напій такий. З дуже-дуже далеких земель той чай завозять, а коштує він ой як недешево!..

Уже тепер в молодого панича багато грошей, а завдяки старанням надійних купців буде ще не в одну тисячу разів більше. Багато-багато золота в нього буде – ой-вей, нехай молодий панич вже якось повірить старому нащадку Абрахама!.. А може, й не повірить, але тоді просто зачекає

й сам пересвідчиться в усьому.

– А що ти собі урвав від нашого багатства? – поцікавився Степан.

– Не урвав, а взяв виручку за клопоти.

– Ну, ще б пак... Жид свого ніколи не впустить!

– Молодий панич тим не задоволений? – скоромовкою спитав єврей.

– Ні, чому ж... – юнак знизав плечима. – Навпаки: все стало на свої місця! Тільки...

– Про що бажає дізнатись молодий панич?

– Куди ти дів нажиті на нашому нещасті гроші? Либонь, прилаштував іще вигідніше, ніж батькове золото...

– Так-так, значно вигідніше! – погодився єврей.

– Ну, то куди ж?

– У молодого панича.

– Тобто?!

– На виручені гроші я придбав бричку та коней. За них ми жили весь цей час, купували їжу та питво, сплачували подорожні. На них Моше купив оцей дім.

– І ти називаєш це вигідним вкладанням?.. – Степан геть нічого не розумів.

– Звісно, що так.

– Але чому?..

– В Моше все одно немає сім'ї, про яку він мусить піклуватись. Тому Моше із задоволенням взяв під свою опіку молодого панича.

– Ти що, хочеш, щоб жид став рідним батьком козацькому сину, нащадку славного роду Раковичів?! – Степану було зовсім невесело, та він був готовий розреготатись просто в обличчя старому.

– Моше зовсім не збирається замінити молодому паничеві рідного батька. Але наставником та опікуном молодого панича бути може.

– Пхе! Ну й фантазії в тебе...

– Час доведе, що Моше не збрехав: один бездітний купець готовий продати свою частку в прибутках Ост-Індської компанії, а про надійного управителя Моше завчасно подбав! Тож років через десять молодий панич матиме стільки золота, скільки деяким правителям тутешніх країн не снилося. Але не на майбутньому багатстві має зосереджуватись увага молодого панича, а на оволодінні таємним знанням. Бо тільки якщо гроші підмуровані неосяжним знанням – тільки тоді вони дають незбориму могутність. Отож Моше із задоволенням поділиться з молодим паничем усіма своїми знаннями.

– Отже, старий йолопе, ти хочеш зробити з мене вченого жида?!

– Ні. Але оскільки великий ребе Арі дозволив навчати кабали усіх охочих, Моше хотів би заохотити до цих занять молодого панича.

– Ніяк не можу зрозуміти: навіщо це тобі?! Вибери якогось свого... якогось молодого жида та й навчай собі на здоров'я! До чого тут я?..

– Ні-ні, не так. Моше завжди хотів, щоб у нього був такий незвичайний учень, котрого ні в кого іншого немає. І от Всемогутній милостиво послав Моше учня-гоя: хто іще може похизуватись таким?!

Тут Степан відчув, що на сьогодні занадто втопився. Тепер уже ні райдужні перспективи стати надзможною людиною, ані обіцянки незмірної могутності внаслідок опанування таємним знанням його не цікавили. З невидимих сердечних ран, які все ще остаточно не загоїлись, линули й линули виснажливі спогади про страшну загибель коханої Гелени, про сумну долю батька, про підле зрадництво Івана Богдановича, про програму шведами й козаками війну і про власну негідну поведінку під час битви... Тож Степан впав на ліжку і махнув на

єврея рукою: мовляв, замовкни й заберись куди подалі.

– Молодий панич не бажає слухати Моше?..

– Залиш мене на самоті, – тихенько попросив юнак.

– Молодий панич зовсім не бажає слухати Моше або не бажає слухати тільки зараз?..

– Йди геть, – стомлено прошепотів Степан.

– А може, все-таки...

– Не намагайся спокусити мою чесну християнську душу своїми хитромудрими жидівськими витівками, клятий юдо.

– Гаразд. Не зараз. Потім...

Рипнули двері, й усе в домі стихло, тільки з двору долинав ледь чутний гамір міської вулиці. Не скидаючи чобіт, Степан заповз на ліжко попід саму стінку й забувся важким безбарвним сном.

Глава 7

Сьоме Небо

У кімнаті запала тиша, тільки дрова у каміні час від часу потріскували. Нарешті Пауль наважився мовити:

– Ваша милосте...

– Що?

– Дозвольте ще запитання...

– Навіщо питати дозволу замість того, щоб одразу перейти до діла! – граф знизав плечима. – Ми вже, здається, декілька годин розмовляємо. За твоїми мірками то є ціла вічність.

І принц посміхнувся – в цілому поблажливо, але все ж трішечки глузливо.

– Нехай Ваша милість вибачать мене за те, що відволікаю дорогоцінну увагу...

– Пусте, пусте! – Великий Магістр поблажливо кивнув. – Спати зовсім не хочеться, попереду решта ночі, то що ж нам іще лишається, крім довірчої бесіди?

– Ваша милість дуже прихильно поставились до мене...

– Облиш, – перервав Пауля принц, – краще принеси попити: від довгої бесіди у горлянці все пошерхло.

Юнак миттю зірвався з місця, приніс із сусідньої кімнати наповнену поталою водою високу кришталеву карафу на срібній таці, налив по вінця срібну чашу й подав співбесідникові з шанобливим уклоном.

– Ну, то про що ж ти хотів спитати, але так і не наважився?

– Слово честі, не знаю, як Ваша милість поставиться до такого... такого...

– Нумо, хробачок, давай, годі вагатися!

– Мені здається, Ваша милосте... це може здатись Вашій милості...

– Ну?!

– ...не надто розумним.

– Отакої!

Граф обернувся й присунувся до юнака якомога ближче, чекаючи на продовження. Та Пауль розгублено мовчав.

– Ти ще зовсім юний, мій хробачок, але мушу віддати тобі належне – не без внутрішнього нахабства та самовпевненості.

Пауль проковтнув слину, але продовжував мовчати.

– Отже, з твоїх слів виходить, що ти можеш запитати про щось таке, на що навіть сам Великий Магістр, засновник такої високоповажної ложі, як наша, не зможе дати тобі відповідь? Так, чи що?..

Юнак зашарівся, остаточно засмутився і навіть розгублено захлюпав носом, а принц сміявся довго й весело, немовби скинув з плечей незліченну кількість прожитих століть.

– Ну, хробачок, ти мене дійсно насмішив! Нечасто, справді нечасто доводиться мені веселитись так щиро й безтурботно...

– Я... Я дуже втішаюся тим... що Ваша милість тішаться з моїх слів... – вичавив нарешті Пауль.

– Та кажи вже нарешті, про що хотів довідатись! – весело гукнув граф.

– Ваша милосте, скажіть, якщо буде на те Ваша воля: а що робити учневі з таємним знанням, яке він дістає від свого Вчителя? Особливо якщо це не простий вчитель, а Великий Вчитель...

– Що-о-о?! Як?..

Було у цьому скрикуванні щось таке, від чого Пауль розправив плечі та, дивлячись графові у вічі, повторив твердо:

– Що належить учневі робити із необмеженим таємним знанням, яке він дістає під час навчання?

Теплий плед сковзнув убік. Великий Магістр зіпнувся на ноги з юнацькою легкістю й навис над Паулем, немов струнка сосна над маленьким пеньчком. Юнак навіть не встиг здивуватися легкості рухів, яку не варто було очікувати від тисячолітнього старця (а якщо принц особисто бесідував на рівних з Ісусом Христом, він мусив прожити щонайменше вісімнадцять віків!), як граф заговорив скоромовкою:

– А знаєш, юначе, ти не такий вже телепень, яким здаєшся на перший погляд! Запевняю, далеко не кожному підмайстрові подібне спадає на думку, далеко не кожному... Дійсно, коли твій Вчитель у змозі передати тобі безмежне знання – що з ним робити?! Передати великі, величезні... по-справжньому неосяжні знання... Та-а-ак!..

Примруживши ліве око, немовби прицілюючись, принц міряв Пауля рухливим поглядом правого ока від маківки до п'ят, при цьому обличчя Великого Магістра осяяла м'яка приязна посмішка, а пальці лівої руки немовби шукали біля куточка рота вуса... хоча, наскільки було відомо юнакові, принц завжди ретельно голів обличчя. Нарешті граф виніс вирок:

– Ти далеко не телепень, о ні... Одна з найважливіших якостей справжнього мислителя, причому притаманна далеко не кожному смертному – це вміння задавати потрібні запитання у потрібний час. Зверни увагу: не просто будь-які запитання, а саме потрібні. І не просто будь-коли, а у доречний саме для них час...

Великий Магістр витримав таку довгу паузу, що Пауль від напруги майже припинив дихати, тоді проговорив скоромовкою:

– Отже, юначе, якщо ти тільки не втрапиш хисту до оволодіння таємним знанням, то маєш змогу злетіти високо, дуже високо!

Далі принц загадково всміхнувся, кивнув юнакові, повернувся на своє місце і вже рівним спокійним голосом продовжив:

– Ось що відповім тобі: учень на те й перебуває в учнівстві, щоб наполегливою щоденною, щомиттєвою працею над собою розвинути розумові здібності до того стану, коли зможе осягнути навіть Велику Істину, а не лише окремі її часточки. Для будь-якого Вчителя найважливішим, найрадіснішим моментом у житті стає мить, коли ввірені його опіці учні... ба навіть котрийсь один із них стає здатним осягнути й засвоїти Велику Істину. Бо означає це, юний мій друже, що вчитель відбувся саме як Учитель Істини. А отже, коли настане його час відійти у вічність, справа його не загине.

Пауль відзначив подумки, що Великий Магістр уперше звернувся до нього зі словами «юний мій друже» замість давно звичного «хробачок». Це здалось юнакові добрим знаком, тож він наважився на ще одне запитання:

– Ваша милосте...

– Що, юний мій друже?

Зрадівши ще більше, Пауль мовив:

– А Ваша милість теж колись потішили отак свого Вчителя, коли... ну-у-у... коли одного разу виявили здатність осягнути Велику Істину?

Цієї миті Паулю чомусь здалося, що високоповажний співбесідник зовсім не слухає його, а перебуває десь дуже далеко-далеко, може, навіть в інших місцях і часах...

Попри сподівання на скору відповідь, граф довго мовчав, нарешті мовив:

– Ти не повіриш, юний мій друже, але мушу тебе розчарувати: хоча колишній Вчитель дуже пишався мною, проте на це я так і не спромігся.

– Як це?! – сторопів Пауль.

– Що ж, так теж буває, причому значно частіше, ніж здається на перший погляд, – знизав плечима принц.

Діставшись серцевини смолистого поліна, полум'я в каміні на мить спалахнуло дуже яскраво, осяявши гладко-біле, немов маска, обличчя графа. Цієї миті Паулю чомусь здалося, що високоповажний співбесідник зовсім не слухає його, а перебуває десь дуже далеко-далеко, може, навіть в інших місцях і часах...

Тим не менш, юнак наважився продовжити:

– То ваш вчитель... він що, не був Великим Вчителем? – Але одразу поспішив пом'якшити можливу образу: – Тобто я хотів сказати, що коли він не зумів виховати...

– Облиш, юний мій друже, не виправдовуйся, – зупинив Пауля принц, – я розумію, що лихих намірів у твоєму серці та словах немає. Ти не хотів образити ні мене, ані світлу пам'ять мого Вчителя.

– Саме так, Ваша милосте! Але ж...

– Ні-ні, мій Вчитель таки був по-справжньому Великим хоч би з однієї причини: він ніколи серйозно не розраховував, що я піду проторованим ним шляхом, підхопивши всі запропоновані його школою знання. Він від початку знав, що рано чи пізно мій шлях розійдеться з його

ШЛЯХОМ.

– І тим не менш... – Пауль розгублено замовк, бо все це просто не вкладалося в голову. Чи можливе таке, щоб не хто інший, як сам Великий Магістр, чогось там не знав або не зміг здолати якусь науку?!

– Тебе дивує, юний мій друже, чому попри це розуміння мій Вчитель усе-таки взявся навчати мене?

– Так, Ваша милосте...

Граф примружив очі, сухо всміхнувся й мовив загадково:

– Справді, був час, коли я теж не розумів поведінки свого Вчителя. Але... – Великий Магістр знов посміхнувся. – Але, юний мій друже, найбільшим виявом земної величі, найтитанічнішим подвигом людського духу стає момент, коли людина розуміє, що мусить поступитися своїми мізерними інтересами Божій волі.

– Ваша милосте!..

– Так. Мій Вчитель знав, що я неодмінно піду іншим шляхом – але на те була воля не його, а Всевишнього. Тому, юний мій друже, істинна велич мого Наставника полягає в тому, що він виконав не свою людську забаганку, але волю Божу. А на таку самопожертву, погодься, піде далеко, далеко не кожен...

Поза часом і простором

Навколишній спокій буквально гіпнотизував, підхоплював людську душу на невидимі духмяні хвилі й зовсім непомітно заколисував. І скільки Степан не прогулювався Долиною Тисячі Зірок, все одно не міг опиратися її гіпнотичному впливу. Тож незважаючи навіть на безпосередню присутність самого Ісуса, він рано чи пізно втрачав орієнтацію, і тоді неслухняні ноги несли його просвітлене тіло разом з душею у відомому лише їм (тобто неслухняним ногам) напрямі.

Втім, Христос анітрохи не ображався на нього за це. Щоразу виявляючи більш ніж янгольське терпіння, Син Божий припиняв говорити і спокійно чекав, коли ж Степан оговтається, озирнеться навкруги і почне шукати свого Господа. Максимум, на що був здатен Ісус, – це випустити просто з-під Степанових ніг зграйку тріскотливих зелених коників або ж послати до нього біленьке ягнятко, котре тоненьким беканням повертало мрійника до тями.

Точнісінько так сталося й зараз. Ноги самі понесли Степана до вкритих рясним цвітом вишень. Серце одразу тужливо защемило, бо за білосніжним кипінням садочка вже примарились йому контури великого старого будинку, у розкритому навстіж віконці якого промайнув милий серцю дівочий профіль... Та несподівано дорогу загородило вгодоване вайлувате левенятко, що зовсім по-котячому муркотіло й терлося об ноги.

– Пробачте, Ребе! [\[16\]](#) – запрокинувши голову, гукнув Степан у безкрайню небосинь, потім озирнувся й широкими кроками попрямував за левенятком, яке спокійно трусило до ніжно-сонного струмочка, що дзюркотів у вкритій сизим серпанком лощині. Там, де потік вигинався широким закрутом, у тіні розлогої смоківниці на нього очікував Христос. Степан попрямував до Ісуса, котрий стояв, спершись спиною на величезний замшілий камінь.

Левенятко ж дременуло собі до виводку сіреньких пухнастих кроликів й заходило борсатися з ними, уривчасто рикаючи та смикаючи за довгі вушка то одного, то іншого. Кролики верещали від задоволення і у свою чергу стрибали через спину товариша по забавках. Хвилини за п'ять до них приєдналась юна лань, потім з ожинових кущів вистрибнув однолітній вовк, котрий ще більше пожвавив метушню молодняка...

– Скільки разів бачив таке, а все ніяк не звикну, – чесно зізнався Степан, нарешті

діставшись каменя.

– Що ж, чоловіче, Я тебе розумію, – відгукнувся Ісус. – Не тільки ти – ніхто з людей не бачив такого аж від шостого дня світотворення. Але що поробиш: надто вже милий Моему серцю лагідний мир, який колись таки запанує на багатостраждальній землі. Тому й полюблюю Я саме це місце понад усі інші місця в усі інші часи історії... До речі, ти не заперечуєш, що ми й цього разу прогулюємось саме тут?

– Ну що Ви, Ребе, як би я насмілюся заперечувати Вам?! Звісно, зовсім не проти... – Степан усім тілом подався до Христа, але несподівано завмер. Ісус розслабленим повільним рухом поправляв ремінчик, що утримував на голові широку світло-блакитну хустину, а жест цей завжди свідчив про якісь Його вагання. Відтак Степан спробував якомога непомітніше змінити тему:

– Авжеж, шкода, що Любов і досі не запанувала у світі. Та варто Вам, Ребе, тільки забажати... варто ще наполегливіше докластися до цього...

Досі Христос стояв майже спиною до співбесідника, але наступної ж миті опинився прямо перед Степаном, лицем до лица. Від Його світло-карих очей, від божественно-чистого обличчя невимовної краси віяло холодним внутрішнім спокоєм... й водночас божественне це обличчя всміхалось кожною порою шкіри настільки жваво й весело, що Степан швидко відвів погляд убік, не витримавши такої суперечливої «суміші».

– Ти мусиш розуміти, чоловіче: про час, коли вселенський мир обійме й заколише людський світ, невідомо навіть Мені...

У голосі Христа не було й натяку на докір, проте Степанові чомусь зробилось дуже соромно. Наступної ж миті він зрозумів, чому саме: продірявленими долонями Ісус розсунув на своїх грудях складки блакитного хітона, й звідти сяйнуло гаряче, нестерпно-яскраве для людських очей світло. Степан рвучко відвернувся й затулив рукою обличчя, щоб сяяння найчистішого божественного світу ненароком не спопелило його грішну душу, та все одно крізь міцно притиснуті до очей пальці бачив дивні переплетіння райдужних хвиль, кіл та ліній.

– Тільки сам Га-Шем знає про той день і час, тільки Йому це відомо. Не забувай про це, чоловіче, – м'яко, проте наполегливо мовив Христос, причому Степан... бачив кожен звук Його чистого голосу, що змушував танцювати райдужні хвилі, кола та лінії перед Степановими очима, заплетав їх у чудернацькі візерунки дивної краси.

– Ні-ні, Ребе, більш не забуватиму! Нізащо й ніколи.

– Скільки разів ти обіцяв не забувати, чоловіче!.. Скільки разів обіцяли інші... – на мить у голосі Ісуса прорізалася втома. – Варто лише пригадати одного з найвідданіших Моїх учнів – Шимона, котрий присягався нізащо не зрікатись Мене...

На мить мирна Долина Тисячі Зірок зникла, все довкола обійняла досвітня імла, яку ледь-ледь посунуло, не в силах розігнати остаточно, полум'я невеличкого вогнища. З тьмяної імли долинули брязкіт зброї, кінське іржання, вибухи шаленого реготу п'яних легіонерів, потім незнайомий голос промимрив: «Та що ти там нявкаєш?! Хай мені повилазить, хай в мене на дулі чиряк вискочить, хай відсохне моя чоловіча жила – та я оцими своїми блимавками бачив тебе разом із Назареєм! Тобі не відкараскатися, клятий боягузе – ти з його шайки-лійки!!! Ну що, зізнаєшся, падлюко?!»

І новий вибух п'яного реготу. І ревні благання жалюгідного, смертельно переляканого чоловічка, у серці якого ясно читається одна-єдина думка – величезне небажання відповідати за відрізане вухо храмового охоронця Малха згідно із законом: «Око за око, зуб за зуб». Бо буде йому... вухо за вухо!

А може, відплатять й за інші якісь гріхи, реальні чи уявні, – бо якщо добряче пошкребти минуле будь-якої людини, сякі-такі грішки знайдуться обов'язково...

Та наступної ж миті вартіві проконвоювали повз вогнище Ісуса – ще не розіп'ятого, з непробитими ще долонями та ступнями. А інший (хоча насправді – той самий!), давно вже страчений та чудесним чином воскреслий Ісус, як і доти, стояв поруч із Степаном та дивився на Себе колишнього... На Того, Котрий був до страти... А ще за мить закукурікав півень, смертельно переляканий чоловічок, на якого більш ніхто не звертав уваги, у розпачі схопився за голову й заплакав – і видіння безслідно зникло.

І знов поруч дзюркотів ручай, бавився звіриний молодняк...

На найнижчу гілку розлогої смоківниці всівся яструб, гачкуватим жовтим дзьобом почав чистити розкішне пір'я, не звертаючи жодної уваги на пару павиних голубків, що милувалася поруч із ним.

Ідилія. Райське блаженство. Всепроникний, всеохоплюючий шалом [\[17\]](#)...

Христос дуже часто приводив сюди Степана, проте чоловік і досі не надто вірив у реальність існування цього чарівного місця: Долини Тисячі Зірок. Навіть колись давно... або навпаки – колись у дуже віддаленому майбутті. От і зараз раптом схилився, зірвав якусь травичку, підніс до обличчя, почав недовірливо роздивлятися й принохуватись. Трава була справжньою і навіть пахла, як належить – свіжозірваною травою.

Рай земний – це не омана: це все насправді!..

Тільки дуже давно він був.

Або надто нескоро настане...

Голос Ісуса остаточно висмикнув його зі світу думок назад до неможливої, казкової, проте все ж реальності:

– Крім того, Я просив бути зі Мною щиросердим завжди й повсякчасно. Хіба так важко виконати отаке-от просте прохання?..

– Неважко, – погодився Степан, – але хто я такий, аби суперечити Сину Божому...

– Я люблю тебе, як люблю все творіння Всемогутнього, – лагідно посміхнувся Ісус, – як усю землю. І цей її куточок, яким він стане колись, – і всі інші земні країни в усі часи. Подумай лишень і зрозумієш: якщо в Мене є одне-єдине найулюбленіше місце на землі обітованій, це ніяк не означає, нібито іншим країнам за інших часів не знайдеться місця у Моєму серці. Ось, будь ласка...

Майнув на яскравому сонці край блакитного хітона, розлетілось і зникло під хустиною хвилясте каштанове волосся – й замість сонного струмочка Степан побачив свіжозорану, щойно засіяну пшеницею чорну ріллю, фігури селян, що майоріли десь на протилежному кінці широкого, від небокраю до небокраю лану. У недосяжній блакиті неба змагались у співочій майстерності жайворонки, а над далекою, майже нерозрізненною звідси дорогою здіймалася курява – мабуть, то їхали чумацькі вози...

– Ваша правда, Ребе.

Від щемливої туги в Степана сіпнулись губи, почало пощипувати очі. Він шанобливо вклонився, насправді намагаючись у тому поклоні приховати обличчя від Ісуса. Хоча й розумів повну безглуздість цього: Христос все одно бачить не тільки вираз потупленого додолу обличчя, а значно більше – стан людського серця й думки у ньому! Інакше б Він не розмотав Степанові під ноги свіжозораний чорнозем... Не огорнув би його такими знайомими пахощами, що нагадували про недосяжно-далекий рідний дім.

– Якщо правда Моя, чом тоді твої вуста постійно кажуть неправду? І кому?.. Мені!

– Ваша правда, Ребе, – знов пробурмотів Степан.

– Так, правда Моя. Але мовили це вуста людські, вуста твої. Лише вуста – чомусь не серце.

У Христових словах не було жодного осуду, навіть натяку на осуд – тільки сум, тільки глибокий до нескінченності тужливий жаль.

– Здається, мова вуст і мова серця для тебе, чоловіче, – то є дві різні речі. Так було, так є. Либонь, так і буде завжди.

Із цими словами Христос відвернувся та почав пильно вдивлятися у бік, де здійснювалася до неба курява. Степан зняковів. Більш за все на світі йому хотілося впасти перед Господом на коліна і благати про прощення за те, що він такий мізерний, нікчемний, брехливий...

– Ні-ні, облиш, – заспокоїв його Ісус, навіть не повернувшись до розгубленого співбесідника. – Я пробачив тобі всі гріхи дуже давно. Усе й відразу. І майбутні теж. А отже, і твою малесеньку брехню.

Степан стулив губи, так і не сказавши геть нічого. Та й що тут скажеш, коли Він читає в людському серці швидше, ніж грамотій у відкритій книзі...

– Ти, чоловіче, все ніяк не збагнеш, що не Мені робиш боляче, не Мене караєш додатковим стражданням, а себе й лише себе! От за це тебе справді шкода.

– І це правда, Боже мій...

– Ну от, знов! – пробита цвяхом Ісусова десниця потягнулась до ремінця на чолі. – Коли ти нарешті припиниш називати Мене Богом? Ой, народи, народи земні... Я та Га-Шем єдині, Ми є одним цілим – але ж Я все-таки не Га-Шем! Інакше б Його пречисте світло умить би спопелило тебе...

– Не треба, не треба!

Степан напружився, готуючись продемонструвати повне розуміння такого нового для нього поняття, як «Господь – мій щит». Утім, Ісус єдиним жестом зупинив слова, готові зірватися з його язика:

– Кажу тобі, чоловіче: мова вуст і мова серця для тебе – речі різні. Тож нехай уста твої запам'ятають: Машіах [\[18\]](#), Месія, Христос, Син Божий – але не Бог, не Га-Шем, не Адонай.

І ще раз повторив, немов старенький викладач Закону Божого у Києво-Могилянській академії:

– Машіах, Месія, Христос, Син Божий – але не Бог, не Га-Шем, не Адонай. У крайньому разі, Господь. Але годі вправлятися у мовних тонкощах. Поглянь-но краще о-о-он туди, чоловіче!..

Христос вказав на далеку дорогу. Туди, де здійснювалась курява. Тепер Степан ясно розгледів тих, хто їхав.

І ніякі не чумаки то були, а дюжини три вершників у дуже знайомих, давно ненависних мундирах...

– О Господи! Поясни мені, чом вони повсякчас з'являються у моєму світі?! – простогнав Степан, скрегочучи зубами від жорстокого розчарування.

– Бо кожному – своє, – мовив Ісус спокійно, без жодної тіні роздратування чи насмішки. – Я прагну миру глибокого, найглибшого з можливих, тож там, куди йду Я і веду за Собою інших, панує шалом. Зате у твоєму людському серці, чоловіче, жодного місця для миру немає. Ти мрієш тільки про день і час, коли тобі випаде нагода знов зчепитися з ворогом у смертельному двобій. То чого ж ти хочеш, чоловіче? Будь ласка, твої вороги – до твоїх же послуг!

Зараз Степан спілкувався не із земним наставником Моше, сином Берка, а із самим Ісусом Христом, та попри це більше не міг слухати Його уважно: бо тепер серце до краю сповнилось ненавистю та праведним лютим гнівом. Тільки ненавистю й лютим гнівом...

Бо там, серед цих людей, їхав головний його ворог!

І ті, кому він служив!

Вороги, довкола вже самі вороги!..

– Люди, люди... Чом ви не розумієте простих очевидних речей?

Але цих сумних слів Ісуса він вже зовсім не чув...

Натомість сталося те, що й мало статися. Те саме, чим неодноразово закінчувались миролюбні Степанові бесіди з Господом: він не зміг утриматись і почав каменем провалюватися в нижчі світи. Образ Христа враз затягнувся в'язким імлистим киселем, що з кожною миттю уповільнював рухи.

А баритися між тим не доводилось, бо з усіх боків (і навіть, здається, зверху та знизу!) на нього мчали вовками, летіли круками, неслися яструбами усі вороги, яких він тільки зустрічав у земному житті, – причому саме їм в'язкий кисіль чомусь анітрохи не заважав – тільки Степанові! Вороги були добряче озброєні, вони шаленіли від люті та дуріли від перспективи легкої перемоги...

Та Степан теж не барився: в його руках знов-таки самі по собі виникли крива шабля й довгий спис (були б іще дві руки – вихопив би з-за широкого поясу пару пістолів). Тож долаючи в'язкий кисіль, Степан раз за разом відбивав шалені атаки. Відбивав не тільки тому, що бився за власне життя: адже позаду була рідна земля, батьківський дім... і наймиліша у світі дівчина, його наречена...

Хоча він чудово знав та розумів, що і кохану Гелену, й старого батька давно вже закатували. Хоча в якомусь із вищих світів на власні очі неодноразово бачив здалеку їхні змучені душі...

Хоча з-за спини, де, здавалось, була рідна земля, до нього наближались піхотинці московитів, наставивши рушниці зі скривавленими багнетами...

Більше того – хоча саме десь за спиною був той пагорок, на верхівці якого стояв клятий вилупок Іван Богданович, котрий не поспішав скакати до нього, а лише зневажливо й глузливо реготав...

...тим не менш, Степан все одно рубав, бив, колов на всі боки, ризикуючи задихнутися під купою навалених ним самим трупів!

І тільки ясний голос Христа долинав звідкілясь із недосяжної давно височини, яку затягнув непроникно-чорний дим далеких пожеж:

– Степане, Степане! Чом ти так поводишся?! Чом не можеш заспокоїти душу, приборкати пристрасті навіть у Моїй присутності?! Степане, Степане, Мені тебе просто шкода, і серце Моє кровить...

Стільки непідробного жалю було в Ісусовому голосі, стільки справжнього сердечного болю, що руки мимоволі опустились, спис і вірна шабелька впали під ноги. Натхненні таким проявом слабкості, вороги посилили натиск так, що під копитами коней вершників та важкими чобітьми піших застогнала сира земля...

Рік 1721 від Р. Х., Португалія

...і Степан прокинувся там же, де й впав у забуття, – за столом у світлиці. Тобто у найкращій кімнаті їхнього з Моше тутешнього дому. Прокинувся – й відразу ж до його вух долетів реальний, не уявний вже стогін справжнього Моше, а не його душі, з якою він теж зрідка зустрічався у вищих світах.

– Панич, панич... – кликав Моше.

Розминаючи на ходу замлілі руки, Степан кинувся до ліжка. У такій ситуації годилось би бодай з порога кімнати поцікавитись самопочуттям старого вчителя, та він не стерпів й одразу ж вигукнув:

– Ти тільки уяви собі, мій ребе, яка прикрість: знов я не втримався на Сьомому Небі поруч з Ісусом! І чом це відбувається щоразу, тільки-но я туди потрапляю?! Ну, що тут вдієш?..

Стільки щирого розпачу було в його словах, що старий єврей навіть не наважився осудити

Степана за неповагу до свого ребе. Хоча, правду кажучи, зробити це було б варто... Натомість тільки й мовив зажурено:

– Молодий панич і досі занадто вже переймається ідеєю помсти ворогам, як справжнім, так і надуманим. На жаль, в Моше лишилось не так уже й багато земного часу, як може здатися... На жаль – бо старий Моше й досі змушений вкотре вже витратити останні свої дні на те, щоб навчити молодого панича простої істини: якщо не позбутися хибних думок, годі й мріяти навіть про перебування поруч із Тією людиною! І вже зовсім не можна розраховувати опинитися поруч із тронем Всемогутнього у світі Безкінечності...

Попри неприємне враження, Степан все-таки дослухав сентенцію наставника до кінця:

– Слово старого ребе Моше незмінне. Біда в тому, що ставлення молодого панича до слів Моше також не змінюється – попри все, нізащо не слухати добрих порад...

Моше дивився кудись убік, та Степан напевно знав: краєм ока хитрий єврей пильно спостерігає за учнем. Перевіряє, чи образився він, що старий упертюх традиційно назвав Ісуса Христа зневажливим прізвиськом «Та людина». Вони до хрипоті сперечалися щодо світлої постаті Сина Божого – і все дарма: Моше нізащо не бажав визнавати справедливість християнської точки зору! При цьому єврей завжди вірив дивним розповідям свого учня про побачене під час подорожей у вищі світи – отже, мав би повірити й описам Сьомого Неба! А якщо так, чом би не погодитись, що Ісус – не «Та людина», а Син Божий?! Ох, правду каже приказка: старого собаку не перевчиш.

– Молодий панич навіть зараз продовжує гніватись на Моше, еге ж! Сердиться, хоча Моше врятував молодого панича від вірної загибелі, вилікував рани на тілі, а потім поступово сповнив бажанням жити. І після всього молодий панич не може вибачити старому Моше такої мізерної дрібнички...

– Ребе!..

– Здається, Моше неодноразово доводив, що не є ворогом молодому паничеві, тож молодий панич міг би й вибачити старому цю малесеньку примху: називати того чоловіка саме Тим чоловіком, а не інакше... Зробити такий привілей...

– Дорогий мій ребе! – оскільки вчитель сам торкнувся слизької теми, Степан сповнився палкої рішучості довести власну правоту раз і назавжди.

Та єврей не дозволив переривати себе:

– Зважаючи на вік старого Моше, це дуже й дуже незначна поступка. Та молодий панич, здається, на таке не здатен.

– Послухай-но, ребе...

– Гевулт! Моше анітрохи не ставить під сумнів слів молодого панича. Молодий панич вважає Того чоловіка Машіахом? Молодий панич бачив Його на Сьомому Небі? Гаразд, молодому паничеві видніше. Та нехай при цьому старий Моше лишиться при своїй правді, нехай кожен з нас лишиться при своєму! Молодий панич може як завгодно довго спілкуватися з Тим чоловіком – але у світі Безкінечності старого Моше зустрічатиме не Той чоловік, а сам Га-Шем. І чому ж це молодий панич ніяк не зрозуміє, що у світі від того анічогісінько не зміниться?!

«Визнай нарешті Ісуса Христом, впертий дідуган!!!» – так і вертілося на язичку. І все ж замість чергової образи Степан тільки спитав уїдливо:

– Цікаво, чи довго ще триватимуть наші суперечки?..

– Нехай молодий панич заспокоїться: недовго, – пообіцяв старий.

– Але ж!..

– Якби Моше назвав Ту людину Машіахом, це була би зрада.

– Чому?!

– Зрада себе. Зрада свого народу. Зрада тих, кого так і не зміг викупити в козаків батько Моше – шинкар Берко бен-Шмуль. Нехай молодий панич зрозуміє старого ребе!..

Єврей не на жарт розхвилювався. Степан намагався зупинити його, але марно:

– У майбутніх матерів вирізали з черев ненароджених дітей, аби інші злякалися й назвали Ту людину Машіахом! – преривчасто дихаючи, мовив Моше. – Здирали шкіру, вичавлювали по краплі усю кров, що є душею тіла, топтали кіньми та палили живцем, прирікали на найрізноманітніші муки – аби тільки нащадки Абрахама назвали Ту людину Машіахом. І все ж проти совісті та волі Всемогутнього йшли одиниці, а десятки, сотні, тисячі, ба навіть сотні тисяч помиралі лютою смертю, тільки б не вимовити фатальних слів! Я ж розповідав...

Він натужно захрипів та на деякий час знесилено заплющив очі.

– Занадто ти впертий, дорогий мій ребе, – сумовито мовив Степан.

– Так, усі ми уперті. І нехай молодий панич не сподівається, що Моше без будь-якої загрози тортур, всього лише за тиждень до смерті вимовить фатальні слова!.. Ніколи, нізащо.

– За тиждень до смерті?! – здивувався Степан. – Ти впевнений?..

– Так – недарма ж Моше пообіцяв, що суперечки наші триватимуть недовго... А чом це дивує молодого панича?

– Бо ніхто не може знати майбутнього!

– Ніхто, так.

– Тоді...

– Ніхто із смертних. Але не людина – Всемогутній Га-Шем знає!

І перш ніж учень встиг щось заперечити, старий забуркотів:

– Ось у цьому й полягає різниця між нами. На відміну від молодого панича, Моше безперешкодно долає усі сто двадцять п'ять східців до Всемогутнього, й ніяка сила не зіштовхує його униз. Сьогодні Моше теж побував біля Нього і ясно почув голос, котрий мовив: «Лиш сім днів іще перебувати на землі тобі, потім назавжди повернешся до Мене й до прабатьків своїх – Абрахама, Іцхака та Якова-Ісроейля!» Опісля Моше побачив також дружину свою Мар'ям з нашим ненародженим сином: вони весело всміхались, махали руками та кликали: «За тиждень, за тиждень приходь! Чекаємо на тебе...»

Степан як стояв, так і впав на невеличкий ослінчик біля ліжка.

– Ну, так, так, – посміхнувся єврей. – Певна річ, молодий панич надто занепокоєний словами старого вчителя...

– Ще б пак! – процідив Степан крізь зуби.

– А чому? – запитання було цілком безневинне, проте Степан здригнувся, немов від дотику розпеченого заліза, але промовчав.

– Що ж, молодий панич мовчить, – іронічно мовив єврей, – тоді замість нього відповідатиме старий Моше: молодому паничеві боязко лишатись у цьому світі сам на сам з невідкритими ще вищими таємницями... і зі своїми страхами також.

Від сорому в Степана розшарілися навіть кінчики вух.

– Адже що б там не ставалось між нами, Моше ніколи не позбавляв молодого панича доброї поради. Приміром, коли десять років тому новообраний козацький гетьман Пилип Орлик зібрав шістнадцятитисячне військо, щоб воювати проти московитів, хто відмовив молодого панича від безумної ідеї приєднатись до походу?

– Але ж розпочалась та війна вдало! І попервах...

– Неважливо, як війна розпочинається, значно важливіше, як вона закінчується, еге ж, – посміхнувся єврей. – Та Моше каже про інше: хто попередив молодого панича, що бачив крах козацького походу, перебуваючи у вищих світах?..

– Так-так, пам'ятаю, – погодився Степан. – Саме того року я й зголосився нарешті брати в

тебе уроки таємних наук, щоби побачити на власні очі вищі світи такими, як їх бачиш ти, ребе. – Він зітхнув і додав тихо: – Хоча після того, як минуло десять років, я так і не досяг результатів, яких давно досягнув ти...

– Моше попереджав: усе залежить виключно від самого молодого панича.

– Але ж!..

– Нехай молодий панич навчиться зосереджуватись на головному, а не відволікатися на другорядні дрібнички. Наприклад, молодий панич вперто домагається, щоб Моше почав називати Ту людину інакше – так, як подобається молодому паничеві. Це ж ніяк не головне...

– Ти помиляєшся, мій ребе!..

– Здається, молодий панич та Моше давно вже усе вирішили, та молодий панич знов і знов береться за своє. Є ще й значно серйозніші речі. Наприклад, у серці молодого панича ще й досі не вщухла спрага помсти. Ой-вей! Молодий панич давно вже не юнак, яким був колись, молодий панич давно змужнів, але й понині поводитьься занадто нерозважливо...

– Ребе! Ну скільки можна, справді?..

– Можна стільки, скільки треба. Хоча все марно – бо молодому паничеві всього замало... Але нехай молодий панич погодиться: Моше завжди був йому добрим радником. От хоч би вдало почата, але ганебно провалена кампанія Пилипа Орлика...

– Так, мій ребе, саме ти відмовив мене тоді від моїх планів. І що?..

– Примусити імператора Петра відмовитись від претензій на Україну – а на завершення битись разом з королем Карлом і трьома сотнями найвідданіших бійців проти двадцятитисячного османського війська! Ні, такий катастрофічний занепад означає одне: на те була воля Всемогутнього, тож іти проти неї – просто дурість. От Моше й не дозволив молодому паничеві...

– Але ж ти змусив мене поводитись так, нібито я – справжній боягуз!!! – не стерпів Степан.

– Ухилитись від участі у безнадійній війні – то не боягузтво, а лише розсудливість.

– Е-е-ет, брехня! – Степан сумовито зітхнув. – Ти, ребе, звісно, дуже розумний, та звитяжну козацьку душу тобі не зрозуміти. Бо ти належиш до племені боягузів.

– Хіба ж?.. – здивувався старий Моше.

– Так.

– Ти певен?

– Пробач, мій ребе, – певен! Нехай це тобі й дуже неприємно...

Степан гадав, що старий єврей образиться на його слова. Втім, Моше лиш загадково посміхнувся й попросив:

– Чи може молодий панич зробити таку ласку й зазирнути своєму ребе у вічі?

– Знов твої витівки!..

– Невже молодому паничеві то важко?

– Ні... Мабуть, що ні.

– Тоді нехай буде так.

Степан неохоче нахилився над Моше й почав вдивлятися у його потьмянілі сірі очі...

* * *

– А я кажу: всі ви – боягузи! Жалюгідні боягузи!!!

Могутній велетень здійняв високо над головою списа, бронзове вістря якого сліпучо сяянуло на сонці, а потім так гупнув ратищем об кам'янисту землю, що від удару деревина розлетілась на тріски, і знов проревів:

– Нумо, зас. нці, кому там набридло його мерзенне життя?! Хто хоче померти від руки такого уславленого воїна, як я?! Нумо виходь!!!

Оскільки знов ніхто не вийшов, зухвалець проревів:

– Обіцяю довго не мучити: я всього лише зламаю хребта, а потім скручу в'язи! Оцими руками – навіть без зброї!!!

Розчепірівши пальці, він продемонстрував руки, якими збирався ламати хребта та скручувати в'язи. Потім стиснув кулаки, стукнув себе у груди так, що нашиті на шкіряну сорочку надраєні мідні пластини зігнулись від удару, та вже вкотре зухвало розреготався, промовляючи:

– Ну от, що я казав?! Ніхто з вас, боягузів, не захоче обезсмертити навіки своє ім'я, загинувши від...

Як раптом зовсім не воїн – усміхнений молодий вівчар – вийшов і став перед шеренгою. Перелякані воїни загомоніли:

– Давиде, куди?!

– Назад, вівчаре!

– Не будь дурником!

– Ти що, з глузду з'їхав?!

– Він же удвічі вищий!

– Він же наймогутніший з них!

– Він же тебе одним мізинцем!

– Це тобі не вовків відганяти – це справжня битва!

– Битва на смерть!

– Боротьба без правил!..

Та юнак лише посміхнувся й кинув через плече:

– Без правил – то без правил. Не вчіть мене, як...

Та наступної ж миті усе перекрив басистий могутній рик, немов ревіння великої сигнальної сурми:

– Що-о-о?! Либонь, ти насміхаєшся наді мною, комашко?! Та я ж тебе!.. Я тебе!..

– Ні – це я тебе!.. – дзвінко вигукнув юнак. І оскільки його слів ніхто не очікував, обидві ворогуючі армії так і вибухнули реготом... Хоча, якщо чесно, всім було не до сміху. Адже питання стояло руба: або ісроейлім [\[19\]](#) – або пелештим! [\[20\]](#) Але кому було зовсім не смішно, то це воїну-велетню. Поведінка вівчара розлютила його страшенно і він загорлав:

– Та я тебе навпіл розірву!!!

Велетень побіг до юнака. Від його могутніх широких кроків-стрибків загула земля. Ісроейлім затамували подих, перелякано очікуючи неминучої смерті їхнього самозваного «поєдинщика». Велетень усе ближче, ближче... Ось останній стрибок: зараз він схопить зухвальця!..

Та в останню мить вівчар кинувся на землю, вертлявим дрейдлом [\[21\]](#) відкотився убік. А коли схопився на ноги, всі побачили, що у його лівій руці з'явився невеличкий, з куряче яйце камінець (мабуть, вхопив при падінні), а у правій – праща, швидко видобута з-під туніки. Доки велетень озирався та кліпав очима, не в змозі збагнути, куди подівся зухвалець, юнак вклав каменя до праці й декількома рухами розкрутив над головою. Почувши за спиною свист праці, велетень озирнувся...

І під перелякані зойки пелештимського війська з силою випущений камінь вцілів йому точно проміж очей...

– Ну, то Моше належить до племені боягузів?

– Облиш!

Степан буквально відскочив від старого ребе, затулив очі рукою й з-під рукава пробурмотів:

– То було давно, дуже давно. Відтоді уся ваша сміливість виродилась, залишилась сама тільки хитрість.

– Чом молодий панич так вважає?

– Бо Давид просто обдурив велетня Голіафа.

– Тоді було єдине правило: битися на смерть і без правил!

– Ну, не знаю... – Степан нарешті опустил руку й мовив: – Тільки одне поясни мені, будь ласка: до чого тут я, навіщо ти нагадав мені про той поєдинок?

– Бо Га-Шем хоче, щоби Московська імперія була розбита спочатку на іншому терені.

– Як це? – не зрозумів Степан. – Філістимляни билися з вашим племенем, отже, це була війна...

– Ой-вей! Молодий панич так і не зрозумів, що велетня-пелештимлянина майбутній цар наш Давид переміг спочатку духовно, а вже потім фізично! Він, нетренований для війни юнак-вівчар, спочатку не злякався стати на двобій проти дужого ворожого солдата – і от коли він виявив силу свого духу, Га-Шем дарував йому перемогу.

– Якщо навіть так, то завдяки тобі й тільки тобі, ребе, я вже виявив слабкість духу, не приєднавшись до війська Пилипа Орлика. Отже, виходячи з твоїх власних слів, відтепер моя помста не буде успішною.

– Зовсім ні: ухилитись від небезпеки...

– Давид не ухилився від бою з Голіафом!

– Благословенний юнак Давид був наймужнішим в усьому війську ісроеїлім, але попри те він не очолив це військо! Хіба ж ні?..

І поки Степан обмірковував почуте, єврей мовив:

– Нехай молодий панич зрозуміє: безоглядний вияв доблесті у будь-який момент, незалежно від місця й обставин, – то є дурість. Для вияву кожної душевної якості існують свої місце й час. Хоробрість та звитяга доречні на війні, любов та щиросердність – у сім'ї, кмітливність та спритність – на службі в господаря...

– Хитрун ти, ребе, ой хитрун! – лише зітхнув Степан.

– Скільки можна повторювати молодому паничеві: від хитрості до істинної мудрості дуже далеко... Якби десять років тому молодий панич вгрузнув в авантюру Пилипа Орлика, цікаво, що б з ним сталося зараз? Не кажучи про те, що старі товариші – колишні сердюки померлого гетьмана Мазепи – одразу могли б засудити його за ту давню зраду... А так молодий панич живий, здоровий, набрався від старого ребе Моше розуму й має повні кишені грошей.

– Але ж справа наша програна!.. – у розпачі вигукнув Степан.

– Невтомна рука молодого панича й одна-єдина зайва шабля нічого б самі по собі не вирішили. Авантюра гетьмана Орлика закінчилась би катастрофою навіть за участі молодого панича, як закінчилась катастрофою і без його участі. Тепер же Франція відмовилась від союзу зі Швецією, хоча потайки надає притулок ворогам Московії. Польща стрімко втрачає колишню могутність. Пилип Орлик – бранець Османської Порти. Амбітний союзник гетьмана Яна Мазепи – король Карл – мертвий. А уклавши Ніштадтський мир, імператор Петро остаточно перетворився на господаря ситуації.

Заперечити бодай щось було важко. Відчуваючи це, ребе вирішив поставити у суперечці крапку:

– Отже, молодому паничеві корисно мати поруч старого Моше! Бо з Моше можна сперечатися, думки Моше можна ігнорувати, але зрештою все-таки переконуватись у правоті вірного Моше...

– Либонь, я просто перейняв упертість від тебе, мій ребе, – зітхнув Степан.

– Ні-ні, – старий хитрун погрозив йому пальцем. – Моше впертий, як а'їд [\[22\]](#), а молодий панич – як а'гой. [\[23\]](#)

Різниця ж між нашою впертістю та, що молодий панич ігнорує Всемогутнього, а Моше не зробить цього нізащо в світі.

– Та що ти таке кажеш, мій ребе?! – здивувався Степан. – Оце я та й раптом Бога ігнорую?! Ти просив мене згадати дещо – отже, і ти теж пригадай: здається, це саме в тебе язик не повертається назвати Христа по імені й нарешті визнати Його Богом!

– Бо Той чоловік – не Га-Шем!

І чомусь перед Степановими очима вмить постала картина з сьогоднішніх видінь, а чистий мов струмок голос нагадав: «Машіах, Месія, Христос, Син Божий – але не Бог, не Га-Шем, не Адонай. У крайньому разі, Господь...»

– Ну... не знаю, не знаю, – пробурмотів він розгублено.

– Нехай молодий панич зрозуміє: різниця наша не тільки у впертості. Ось інша відмінність: серце Моше давно очистилось від зайвих почуттів, а серце молодого панича й досі переповнюють гордість та жага помсти! Вона поглинає усе – навіть любов молодого панича до Бога! Оце більш за все інше заважає молодому паничеві досягти нарешті істинної мудрості.

Степанові хотілося сказати у відповідь дуже й дуже багато: що після принизливої поразки козаків у битві, яку тепер називали Полтавською, після неодноразово пережитого сорому за власну ганебну поведінку на полі бою в його душі ніякої гордості не лишилося; що якби в його душі й досі збереглась бодай краплиночка гордості, він називав би старого як і раніше – Мошком, а не з нинішньою повагою – ребе Моше; що про будь-яку помсту ворогам він давно вже не мріє – ну, хіба у мареннях, перебуваючи у вищих світах... але хто ж серйозно рахується з примарами; що найлютіший його ворог Іван Богданович давно вже недосяжний і для нього, і для його помсти – бо давно здобув милість у московитів та, либонь, переселився жити у їхню Московію; що...

Втім, старий не дав сказати Степанові ані слова, бо заговорив сам:

– Уже десять років Моше навчає молодого панича древніх премудрощів – але молодий панич мало чого навчився. І не дивно: бо щоб опанувати кабалу всім серцем, треба звільнити його від решти бажань. Та серце молодого панича й досі переповнене прагненням помсти! Як же молодий панич хотів подолати усі сто двадцять п'ять сходинок до трону Адоная?.. Це неможливо, ніяк неможливо.

– Неможливо?! – обурився Степан.

– Старий Моше весь час наполягав, щоби молодий панич пробачив своєму ворогу давню образу, як того вимагає від молодого панича проповідь Тієї людини. І щоб більше не мислив про помсту.

– І ти, старий прозорливцю, не міг передбачити, що я не забуду...

– Старий Моше завжди це знав, – безбарвним голосом мовив ребе.

– Тобто?..

– Моше завжди знав, що молодий панич ніколи й нізащо у світі не відмовиться від планів помсти. Бо а'гой не зможе підкоритися волі Всемогутнього всупереч власній волі.

– То ти свідомо підманув мене!..

Все ж таки Степан втримався від того, щоб додати «негідний брехун». Та відчувши певну недомовленість, єврей сумно зітхнув.

– Моше ніколи не піддурював молодого панича. Він обіцяв навчити його таємної науки, от і навчив. І хіба Моше винен, що молодий панич і досі бажає помститися, а не проторувати шлях до ніг Всемогутнього?..

– Але...

– Дванадцять років тому молодий панич геть зневірився, бо втратив усе, що любив, і всіх, кого любив. Молодий панич навіть ладен був накласти на себе руки – хіба ні?

Тьмяні сірі очі старого несподівано звузились і спалахнули дивним внутрішнім світлом, під впливом якого Степан миттю знітився й неохоче пробубонів:

– Так...

– Батькові молодого панича Моше запрягався усім святим, що не кине єдиного його сина у біді, що не дозволить померти наглою смертю. Чи говорив про це Моше молодому паничеві?

– Так.

– То що мусив робити Моше: наповнити спустошену душу молодого панича щирим прагненням жити, поступово відволікаючи всю його увагу на таємну науку, яку він не здолав би ніколи в житті, – чи лишити на поталу лихим думкам про самогубство?

Степан мовчав.

– Нехай молодий панич відповідь!

– Ну, гаразд, – неохоче погодився Степан, – припустимо, ти як завжди маєш рацію, мій дорогий ребе. Але скажи, мудрагелю: що ж робити мені тепер?

– Жити, – хитро посміхнувся Моше. – Тільки жити. Іншого євреї не навчатимуть нікого й ніколи. Улюблений всіма а'їдами тост проголошує: «Лехаїм!.. [\[24\]](#)»

– Як мені жити з марною спрагою помсти у серці?! Як, старий?! Ти невдовзі підеш у кращий світ, а я лишатимусь тут... сам по собі...

– То треба позбутися спустошливої спраги.

– Це можливо лише...

– ...лише помстившись реальним ворогам насправді, а не подумки, – спокійно завершив Моше.

– Але ж...

– Може, молодий панич боїться, що це остаточно розлучить його із Всемогутнім? Що після того душа молодого панича буде приречена на пекло? Ой-вей, цього слід було чекати від а'гоя! – і старий процитував: – «А Я кажу вам: не чини спротиву злому...»

– А якщо навіть так?! – відчайдушно скрикнув Степан.

– Молодий панич і справді так нічого й не навчився, – іронія в голосі старого змінилася співчуттям. – Нехай він зверне увагу хоч би на Того чоловіка: проповідь непротивлення злому не завадила Йому проклясти Єрусалим, Капернаум та інші єврейські міста.

Степан відчув, що підлога під ногами захиталася.

– І смоківницю, яка не давала плодів, Той чоловік теж прокляв. І дерево всохло. Хіба Моше не правий?..

Щоб не впасти, Степан змушений був повернутись на ослін.

– Молодий панич і справді так нічого й не навчився, – констатував єврей, – тож чи не варто все-таки дослухатись до порад старого Моше? Ну хоч би зараз – коли старому лишилось вже недовго?.. Московська імперія має зазнати поразки не на полі битви, а на інших теренах: це Моше не сам вигадав, а зрозумів, подорожуючи вищими світами...

– Ти, мій ребе, постійно заводиш мову про імперію, тоді як я прагну звести рахунки всього лише з Іваном Богдановичем.

– Гетьман Пилип Орлик розпочав воювати саме проти імперії, а не проти якихось конкретних людей – хоча людина завжди потерпає від людини, не від держави. А молодий панич вважав його боротьбу справедливою, бо інакше не прагнув би приєднатися до нього! Хіба ні?

– Але ж, ребе, ти не дозволив цього! Щось нічого не розумію...

– Помилка гетьмана Орлика в тому, що він вирішив бездумно воювати зброєю, тоді як імперію спочатку потрібно перемогти духовно, – тому Моше й утримав молодого панича від помилкового кроку.

Степан помовчав трохи й попрохав:

– Поясни.

– Так, ворог молодого панича – Іван Богданович – давно вже перебрався жити до нової імперської столиці – Санкт-Петербурга. Відколи імперія поглинула людину, відтоді молодий панич не має вибору й мусить подолати силу всієї імперії!

– Багатотисячне козацьке військо разом з польськими й татарськими вояками...

– Коли зійшлися два війська, ісроеїлім та пелештим – хто воював спершу? Хіба всі проти всіх? – і ребе додав розчаровано: – Невже ж молодому паничеві так важко зрозуміти... Це ж просто!

Степан глибоко замислився, навіть почав погладжувати лівого вуса.

– Ти натякаєш, що спочатку у двобої зійшлися два найсильніших воїни, єврей Давид та філістимлянин Голіаф? – мовив нарешті.

– Так.

– Але ж я щиро прагнув розшукати Івана Богдановича...

– Хіба ж то найсильніший ворог серед ворогів молодого панича?

Знов Степан замислився, потім сказав, розтягуючи слова:

– Найсильнішим в імперії... це може бути... тільки імператор... Імператор Петро, котрого вже почали називати Великим...

– Отже, Га-Шем зберіг життя й сили молодому паничеві, не дозволив витратити збережені сили на помсту якомусь Івану Богдановичу саме для того, щоб молодий панич помстився імператору Петру! – загадково посміхнувся Моше. – Адже для того в молодого панича є усе необхідне: таємні знання, гроші та людське забуття.

– Ти жартуєш, мій ребе?! Як я хоч би доберусь до імператора?..

Степан гадав, що ребе або з'їхав з глузду від старості, або просто кепкує зі свого учня. Та єврей був абсолютно серйозним:

– Моше передав молодому паничеві таємні знання. Вірний даному пану сотникові слову, Моше вивіз молодого панича до Голландії – туди, де ніхто і нізащо не здогадався б шукати козацьку душу: адже тут навчається корабельної справи сила-силенна московитів! Тут буває стільки петербурзьких вельмож, пильнує стільки шпигунів, що просто жах!.. Проте молодий панич та Моше аж п'ять років спокійнісінько прожили у самісінькому ворожому кублі. А потім іще сім років – у Португалії. Хіба не так?

– М-м-м... Ну, припустимо.

– Отже, московські шпигуни давно вже втратили слід молодого панича, а усі вороги давно вважають, що молодий панич давно загинув бозна-де і як. Сама пам'ять про молодого панича, про сина прилуцького сотника Степана Раковича, давно вже стерлася...

– А про гроші заздальгідь попівлювався ти, мій ребе! – у Степановому голосі відчувався смуток.

– Насамперед, батько молодого панича. Це пан сотник довірив Моше усе своє багатство, дозволив заздальгідь вивезти його сюди та вкласти у тутешні торговельні компанії. Тож

стараннями покійного батька та вірного Моше в молодого панича грошей тепер удосталь!

– Знаю, знаю...

– Молодий панич багатий і всіма забутий. Молодий панич не досягнув вершин мудрості, проте все ж володіє знаннями, недоступними іншим голям. Тож остання порада від Моше: придбавши пристойну маєтність будь-де, молодий панич придбає разом з маєтком також належний титул. А титул та гроші – Це вже півсправи.

– А далі?..

– Далі молодий панич може назватися нащадком якогось славетного роду, шанованого в усіх країнах.

– Ти вважаєш подібний вчинок чесним та пристойним?

– То краще назватися справжнім своїм ім'ям, аби московські шпигуни умить перерізали молодому паничеві горлянку? – відповів запитанням на запитання Моше.

– Мабуть, що ні...

– Отож.

– Але...

– Якби молодий панич назвався сином його світлості Ференца Ракоці?.. ^[25]Було б зовсім непогано. До того ж, прізвище колишнього угорського володаря трохи скидається на родові прізвище молодого панича! Можливо, це зовсім недарма? Можливо, на то є вища воля?..

– Але ж князь Ракоці досі живий та здоровий!

– Ясновельможний князь переховується на чужині, як і молодий панич. Не в його інтересах привертати загальну увагу скандалом, тож якщо молодий панич назветься сином його світлості князя Ракоці, він, швидше за все, не протестуватиме.

– У Ференца Ракоці є свої сини, – зітхнув Степан, – і вони поки що теж живі-здорові...

– Ну то й на здоров'я княжим синам! – знизав плечима Моше. – Але ж хіба у високородних персон не буває байстрюків?

– То ти пропонуєш мені добровільно назватися незаконнонародженим?! – обурився Степан.

– Краще живий байстрюк, ніж мертвий син мертвого батька, за якого ще належить помститися, – осадив його Моше. – До того ж, у молодого панича все-таки є певне право вважати себе бодай духовним нащадком угорського князя: адже Ференц Ракоці прагне звільнення рідної Угорщини так само, як молодий панич – звільнення рідної України... Ні, то не є велика провина.

– Але ж свого часу князь Ракоці втік до Московії! А як мене раптом питають, чом я не поїхав разом із батьком?

– Молодий панич забуває, що Ференц Ракоці так само втік звідти до Франції... І загалом, чому син має всюди супроводжувати батька? Молодому паничеві краще удавати, нібито він виконує таємні доручення старого Ракоці, тож навпаки має перебувати не в тій країні, де на даний момент переховується князь. Зараз це Франція – отже, молодий панич може перебувати де завгодно, окрім Франції!

– Що ж, припустимо... – зітхнув Степан із полегшенням. – А кого мені назвати своєю матір'ю?

– Старий Моше над цим теж подумав.

– Як завжди, ти дуже передбачливий...

– Дякую, молодий паничу!

– Ну, то кого ж?

– Приміром, графиню Текелі.

– А графиня не протестуватиме?

– Ні. Жоден чоловік з роду Ракоці не брав собі жінку з роду Текелі.

– Ти певен?

– Здається, молодий панич не перший рік знає старого Моше. Знає, що він ніколи не бреше й усе перевіряє...

– Ну ти ж і пройдисвіт, мій ребе! – мимоволі зірвалося зі Степанового язика.

– Моше запрягався пану сотнику всім святим, що ніколи й нізачо не полишить молодого панича у біді та в розпачі. То як же міг Моше піти з цього світу, покинувши молодого панича безпорадним?

– Старий пройдисвіт... – зітхнув Степан і почав тинятися по кімнаті, смикаючи себе за вуса та знов і знов обмізковуючи почуте. Нарешті переконався: кращого, мабуть, не придумати...

– Нехай молодий панич не хвилюється: якщо він зробить так, як порадив Моше, все буде гаразд! Молодий панич може назватися принцем Ракоці – це по-перше. По-друге, молодий панич придбає собі титул, а це ще одне ім'я. І по-третє, і в Голландії, й тут молодого панича знають як мого небожа Хаїма.

– А чи не занадто це? – Степан підозріло покосився на єврея.

– Не занадто. Якщо молодий панич представлятиметься у різних місцях під різними іменами, тоді той, хто почне з'ясовувати правду про молодого панича, змушений буде добре посушити собі мізки. Але правди він насамкінець не дізнається! Отак...

Степан нерозбірливо мугикнув.

– Молодий панич мусить зрозуміти: не так вже й важливо, як себе називати. Можна вигадати безліч імен – це все дурниця! Головне – гроші: якщо дзвінка монета не переводитиметься у кишенях молодого панича, на його походження ніхто не звертатиме особливої уваги.

– А про грошики подбають голландські купці...

– Так.

Степан деякий час дивився спідлоба на старого єврея, потім спитав:

– Послухай-но, ребе... якщо ти такий впевнений, що я маю мститися не своєму колишньому товаришеві, а саме російському імператору Петру... І якщо ти справді певен, що на те є Божа воля... Можливо, в тебе знайдеться декілька цінних порад, як саме здійснити цю помсту? Що цікавого угледів ти, перебуваючи у вищих світах?..

Старий Моше дивився на Степана впевнено та спокійно. І мовчки посміхався...

Глава 8

Орлине гніздо

– Ваша милість так вважають?

– Звісно, юний мій друже. Звісно, що так!

Пауль сумно зітхнув.

– А от я... – юнак розгублено замовк.

– Юний мій друже, якщо ти мовчки зберігатимеш свої думки при собі, чим тоді зможу я тобі зарадити? – якомога м'якше запитав граф.

– Я не знаю, в чому полягає Божа воля відносно мене, – похмуро пробурмотів Пауль, відвернувшись від принца. – Мені хотілось би знати, коли Ви, Ваша милосте, зрозуміли своє істинне – тобто вище своє призначення?

І знов обличчя принца осяяла сніжно-чиста приязна посмішка, знов він повторив:

– Так-так, юний мій друже, ти на вірному шляху і маєш усі шанси піти дуже далеко...

Юнак вклонився, висловлюючи графові подяку. Проте все ж таки повторив:

– То коли ж Ваша милість зрозуміли Божу волю?

– А от це обличчя, – не змінюючи виразу обличчя, сказав Великий Магістр.

– Гаразд, Ваша милосте, – покійно мовив Пауль.

– Юність нетерпляча, – зітхнув принц, – це її недолік.

– Повністю погоджуюся з Вашою милістю, – неохоче підтакнув юнак.

– А якщо погоджуєшся, то будь досконалим! Викоріни цей свій недолік, мій юний друже!

Пауль ще раз вклонився, цього разу мовчки.

– Втім, властива юності нестриманість минає надто швидко, як і сама юність, – граф знов зітхнув. – Свого часу мій Вчитель і мене навчав стриманості так само, як от я навчаю тебе зараз. Причому, кажучи відверто, тільки з часом я оцінив його мудрість, а попервах теж все поривався діяти, причому якнайшвидше! Бажано навіть – негайно. Нічого доброго з того не виходило, і я таки набив декілька гуль, перш ніж перестав квапитись. Отакі справи, юний мій друже...

– Вашій милості легко говорити, – зітхнув Пауль. – Ваша милість прожили дві тисячі років, ба навіть більше, а от скільки мені відміряв Всевишній...

– Заспокойся: тобі Він відміряв часу достатньо, аби ти здійснив покладену на тебе місію, у чому б вона не полягала.

– Ви певні, Ваша милість? – Пауль допитливо вдивлявся принцеві у вічі.

– А ти сумніваєшся у безкінечній мудрості Всевишнього?

– Ні! Звісно, ні...

– То як може безкінечно мудрий Бог помилитися щодо міри відведеного людині часу? – розвів руками граф.

Юнак знов вклонився, пробурмотівши:

– Ваша милість мене дуже втішили.

– Якщо так, то давай-но зіграємо в одну непросту гру, – в очах принца раптом спалахнули іскорки лукавства.

– Як це?! – Пауль був ошелешений подібною пропозицією. – Хіба ж ми діти, щоб витратити життя на забавки...

– Ні, юний мій друже, гра ця зовсім іншого роду, – всміхнувся Великий Магістр.

– У що ж ми гратимемо?

– У мовчанку, друже. У мовчанку.

– Навіщо?!

– Бо то є справжній іспит на витривалість. Ти, молодий і нестриманий, спробуй-но посеред ночі якнайдовше мовчки просидіти тут, біля мене – і при цьому не ворухнутись та не заснути.

– А як же Ваша милість?..

– Я зроблю те саме: сидітиму мовчки й нерухомо, здійснюючись у вищі світи та спостерігаючи за образами минулих епох. То як, згода?

– Якщо Ваша милість накажуть...

– Зважаючи на виявлені тобою, юний друже, особистісні якості, зараз я не хочу тобі наказувати. Ти мусиш погодитись сам – цілковито добровільно.

Пауль подумав трохи, потім кивнув:

– Охоче погоджуюсь, Ваша милосте.

– Тільки вкинь до каміна побільше дров, бо до ранку ще декілька годин, – і почнемо...

Доки юнак порався біля каміна, принц якнайзручніше влаштувався у своєму кріслі, поправив теплий плед і ледь чутно прошепотів:

– Насамперед, у вищих світах мені б хотілося знов побачитись із нащадком роду, що мав таке ж саме горде, по-справжньому орлине серце, як і його предки. Щоправда, разом з тим він, на жаль, не уникнув і деяких їхніх помилок...

Рік 1735 від Р. Х., Франція, замок Орлі

Відсунувши убік шторку з віконця карети, граф уважно придивлявся до маєтку, що стрімко летів назустріч. Принаймні здалеку він справляв добре враження: проста й велична, при цьому без зайвих примхливих забаганок сніжно-біла будівля палацу в центрі гармонійно розпланованого парку... Хоча все ще можливо – адже нова паризька мода на занадто пишні й химерні ліпні орнаменти та інші витребеньки торкнулась в основному внутрішнього убранства та меблів.

«Гарне іззовні, загниваюче зсередини – така ця епоха. Що ж принесе нам вісімнадцяте століття від Різдва Христового? Які підточені гниллю «дуби» зламаються під натиском майбутніх буревіїв, що несподівано здіймались в усі часи, в усіх землях?..» – мимоволі подумав граф. Проте наступної ж миті в нього радісно й схвильовано защемило серце: адже поряд з ошатною гравієвою доріжкою, по якій мчала карета, він побачив череду до болі знайомих дерев, дещо нехарактерних для цієї країни...

Але ж стривайте, люб'язний графе! Ви ж не бували... пам'ятайте – ні-ко-ли не бували у тій землі!!! Навіщо ж вашій високості звертати увагу на чужинські дерева?! Не можна, ніяк не можна...

Напустивши на обличчя кам'яний вираз, він ретельно прикрив віконце карети шторкою, немовби й гадки не мав дивитись назовні, та відкинувся на подушки сидіння. Справді, навіщо у вікно висуватись, дорожну куряву ковтати?..

Втім, на місце карета прибула вже хвилин за десять. Дверцята розчинились, і граф побачив, що на чолі почту з дюжини служників, котрі вишикувались неподалік у дві шеренги, зустріти гостя вийшов сам господар.

– Доброго дня, ваша високосте! Дуже пишаюся приємністю особисто познайомитись із нащадком славетного роду Ракоці та приймати його у своєму скромному маєтку. Одразу ж прийміть мої співчуття з приводу нещодавньої смерті вашого шляхетного батька...

– Доброго дня і вам, графе! Красно дякую, але прошу: будь ласка, принаймні тут і зараз не титулуйте мене принцем – гаразд?

– Чому, ваша високосте?

Їхні погляди схрестились. У глибині світло-карих пронизливих очей господаря маєтку гість побачив добре приховану підозрілість. Одразу ж згадав, що його вважають найкращим шпигуном сучасної Європи – й не дарма, між іншим...

– Просто не хочу, – мовив гість якомога спокійніше.

– Пробачте, ваша високосте, та мені якось навіть не віриться...

Продовження фрази гість прочитав у пильних світло-карих очах: «Просто не віриться, що ваша високість – син трансільванського князя, угорського короля Ференца Другого Ракоці, – цурається свого славетного роду!»

– Річ у тім, що як і ви, шевальє, я теж маю графський титул. Отже погодьтесь, коли у гості до графа де Лазіскі завітає принц Ракоці, це саме по собі створить ситуацію нерівності між нами: адже ви мимоволі підкреслюватимете, що я, ваш гість, вищий від вас. Я не хочу цього, бо приїхав сюди просто, по-дружньому. Як граф до графа. Отже, будь ласка, титулуйте мене графом Сен-Жерменом.

– Як рівний рівного?

– Так, прошу.

– Ну, що ж... – Підозрілість у світло-карих очах не зменшилась, але ретельно заховалась. – Якщо ваша високість бажає цього, не наслідуюсь заперечувати... Отже, графе, із прибуттям! Дуже радий привітати вас у своєму скромному маєтку!

– Щиро дякую, графе!

Вони церемонно вклонились один одному.

– Дозвольте запросити вашу світлість до замку!

– Будь ласка.

Вони пройшли повз служників та повільно попрямували широкою піщаною доріжкою до головного входу, після чого челядники господаря кинулись допомагати челядникам гостя знімати багаж з карети, а потім понесли його до палацу боковими стежками.

– Ви не заперечуєте стосовно легкого обіду, графе? Адже ви, мабуть, притомились та зголодніли у дорозі.

– Чи прочитали ви мого листа, графе? – у свою чергу спитав гість.

– Звісно, так.

– Але ж я писав, що завжди дотримуюсь дієти...

– Обід буде зовсім легким!

– Графе, графе!..

– Отже, ви відмовляєтесь?

Вони зупинилися на півдорозі до замку, і знов їхні напружені погляди схрестились. «Е-е-ет, йому пальця до рота не клади», – подумав гість та розсміявся якомога невимушеніше:

– Ну що ви, графе! Просто нехай ваші люди покажуть моєму кухареві, де тут у вас кухня, – і за годину ми пообідаємо разом.

– Тільки кожен за власним меню?

– Так.

– А продукти у вас теж свої?

– Ви натякаєте, нібито я гребую вашими продуктами?

– Ні-ні, що ви! – господар ковзнув швидким поглядом по обличчю гостя. – Просто чув, нібито ви багато подорожували, у тому числі на Схід. А східний звичай забороняє їсти будь-що у домі ворога...

– Можу вас заспокоїти, графе: я із задоволенням дізнаюсь, чи смачна ваша вівсянка, а також наскільки вгодовані курчата бігають у вашому пташнику. І вашого, графе, червоного вина ми також вип'ємо удвох – за знайомство.

– Мої слуги закупили вівсянку спеціально до вашого приїзду, що ж до курки та вина...

– Отже, ви таки прочитали мого листа!

– А також декілька листів, написаних месьє Вольтером, котрий дуже високо цінує вас, шановний мій гостю.

Тепер вони розсміялися вже разом і значно невимушеніше. Недарма, виходить, відчували взаємну симпатію ще до очного знайомства... Господар зробив знак одному з челядників і дав вказівки щодо приїжджого кухаря. Коли ж залишились удвох, гість тихо мовив:

– Люб'язний графе, я чудово розумію причину вашої стурбованості щодо моєї персони. Але запевняю, вам нема чого мене боятись.

– Он як? – тепер світло-карі очі господаря сяйнули гнівом. – Звідки ви взяли, нібито я взагалі чогось або когось боюся?

– Ні-ні, люб'язний графе, я зовсім не те мав на увазі!

– Тоді що ж?

– Я не шпигун росіян, можете не турбуватися щодо цього. Повірте: доки в Росії не скінчиться чергова доба неспокою, що настала після смерті імператора Петра, тамтешнім шпигунам є на кого полювати, окрім вас.

Господар промовчав, але його світло-карі очі й досі палали гнівом.

– Так, я детально поінформований про долю вашого дядька месьє Григора Гьєрціка, а також месьє Андре Войнаровскі, племінника козацького господаря... Е-е-е... М-м-м...

Гість зробив вигляд, нібито докладає неймовірних зусиль, щоби згадати потрібне ім'я.

– Івана Мазепи, – підказав господар.

– О-о-о, так! Дякую – козацького господаря Жана Мазьєпи. Так от, я знаю, що месьє Григор Гьєрцік та месьє Андре Войнаровскі багато років томились у темних вологих казематах Петропавлівської фортеці, розташованій у новій імперській столиці – Санкт-Петербурзі. А також враховую, що турки дуже довго утримували вашого шляхетного батька, месьє Філіїша Орлі в Салоніках під домашнім арештом. З приводу чого, графе, також висловлюю вам своє щире співчуття – за відсутності тут самого месьє Філіппа Орлі, котрий змушений переховуватись, навіть отримавши свободу...

– Он як? Дякую, шановний графе, – господар стурбовано наморщив чоло. – Скажіть, будь ласка...

– Прошу?..

– Як на вашу думку, чи зможу я колись побачити свого шановного батька хоч би тут – на французькій землі?

– Мабуть, що так, мій дорогий графе, мабуть, що так! Повірте мені. Мені – котрий в результаті ворожих інтриг втратив батька... – Тут голос гостя мимоволі здригнувся. – Повірте, графе: месьє Філіїтл Орлі живий, отже, разом з тим живе й надія на майбутню зустріч люблячих сердець. Бо тільки смерть вбиває надію, графе, тільки смерть...

Трохи помовчали, потім господар мовив:

– У ваших словах не відчувається нещирості, ваша високосте... пробачте – мій графе. І хоч ви попрохали титулувати вас саме так, але не можу не зазначити, що ви є достойним сином свого батька – його світлості Франца Ракоші, як називали його у цій країні.

– Так, мого батька називали тут саме Францем Ракоші... – гість дуже старанно вимовив ім'я, немовби боявся помилитись.

Решту відстані до палацу подолали мовчки, лише під рипіння жовтуватого річкового піску під чобітьми. Тільки біля самого входу господар мовив, немовби після тривалих роздумів:

– Шановний мій гостю, чи можна вас попросити про дещо?

– Про що саме, люб'язний мій графе?

Вони зупинились буквально за декілька кроків до входу в палац.

– Як написав мені в одному з листів мес'є Вольтер, ви приїхали до мене, щоб, так би мовити, із обізнаного першоджерела поглибити свої знання з історії українського козацтва...

– Так-так, графе! Мене дуже зацікавила історія козаків – цієї дивної нації, яка ще донедавна існувала у самісінькому центрі Європи і про яку мес'є Вольтер пише зараз цілу книгу.

– Знаю, знаю: це я постачав його необхідними відомостями.

– Особисто ви, графе?

– Саме так – адже я є нащадком славетного козацького роду.

– Справді, мес'є Вольтер дуже люб'язно пояснив мені, що рід Орлі належить до найшляхетніших родів козацької нації.

– Отже, я попросив би вас, якщо це можливо... – господар на мить замовк, потім продовжив: – На початку нашої зустрічі ви назвали мене «шевальє», потім попросили титулувати себе не принцем Ракоці, а графом Сен-Жерменом. Так от, шановний мій гостю, у відповідь я теж прошу вас титулувати мене, якщо можливо, трохи по-іншому.

– Як саме, любий мій графе?

– Шевальє Орлик. – І щиро посміхнувшись, додав: – Будь ласка, зробіть мені таку саму приємність, яку я щойно зробив вам. Іменуйте мене моїм справжнім ім'ям, а не титулом графа де Лазіскі! Бо хоч я його й заслужив [\[26\]](#), проте це не моє родове ім'я.

Понад хвилину гість пильно вдивлявся у світло-карі очі: а раптом найкращий шпигун сучасної Європи все ж таки щось запідозрив?.. Утім, звідкіля в нього візьмуться докладні відомості про козацький рід Раковичів з далеких Прилук, зокрема про такого собі Степана Раковича?! Та й щоб упізнати колишнього гетьманського сердюка, треба мати бодай його портрет чвертьвікової давнини... Насамкінець, нинішнього графа де Лазіскі вивезли з рідної сторони ще дитиною...

– Що ж, із задоволенням зроблю вам таку приємність, мій графе... Даруйте – шевальє д'Орлі!

– Ні-ні: просто шевальє Орлик! Григорій Орлик, якщо хочете.

– Як-як? Гри-гор Ор-лік?.. – Гість старанно, по складах вимовляв це ім'я... як і належить іноземцеві.

– Ні-ні, графе: Гри-го-рій Ор-лик.

– Гри-го-рій Ор-лик, – старанно повторив гість, для правдоподібності все-таки зробивши наголос на останньому складі прізвища.

– Ну, нехай хоч би так... А батька мого звать по-справжньому: Пилип Орлик.

– Пі-ліп Ор-лі... Ор-лік?..

– Ні, ім'я в нас... у козацької нації, як називає це мес'є Вольтер, вимовляється по-іншому: не Пі-ліп, а Пи-лип.

– Пи-лип Ор-лік... Ор-лік?

– Так. Дуже тішусь тим, що нарешті почув з вуст іноземця наші козацькі імена.

– Я теж дуже радий, шевальє Гри-го-рій Ор-лик, дуже радий! – життєрадісно скрикнув гість і додав так само життєрадісно: – Знаєте, після цього вашого мовного уроку я вже й себе відчуваю бодай трішечки приналежним до вашого дивного народу.

– Я теж дуже щасливий від цього, – трохи прохолодно мовив шевальє. І гість потішився цими прохолодними нотками у його голосі: ні, все-таки нічого він не зрозумів...

От і добре. Нехай буде так.

Достатньою мірою задоволені враженнями від першого знайомства, господар та гість увійшли до палацу крізь парадні двері, завбачливо прочинені двома лакеями.

Дзвінко дзенькнули карафи, й вино потекло до високих келихів з богемського скла, доки не заповнило їх по самісінькі вінця. Виконавши свою роботу, служники відступили на крок і завмерли позаду стільців господаря та його гостя.

– Ваше здоров'я, шановний графе Сен-Жермен!

– Ваше здоров'я, дорогий шевальє Орлик!

Повільно, аби просмажувати чудовий букет, господар випив келих до дна. Зате гість зробив один-єдиний ковток та одразу ж поставив недопитий келих на стіл.

– Хіба вам не сподобалось вино, графе? – мовив шевальє Орлик розчарованим тоном.

– Навпаки: воно просто чудове.

– Найкраще, що зберегається в моєму палаці саме для найдорожчих гостей. А ви для мене не просто дорогий гість, а двічі дорогий.

– Чому так?..

– Оскільки ви, по-перше, друг дуже й дуже шанованого мною месьє Вольтера, а по-друге – бо спеціально прибули сюди, аби докладніше ознайомитися з історією козацтва.

– О, так – вашої дивної нації...

– Так от, шановний мій графе, маю зауважити, що справжні козаки кажуть: коли п'ють за чиєсь здоров'я, випивають чарку до дна. Інакше, мовляв, рештки, що лишаються на дні чарки після побажань здоров'я, – це міра хвороб, яка впаде на того, за кого виголошено тост. Ці стіни є свідком, що я не брешу!

І шевальє зробив широкий жест рукою.

– Дорогий месьє Орлик, повірте, я жодним чином не бажаю вам ані хвороб, ані нещасть...

– Вірю, графе.

– Мені дуже подобається і ця ваша вітальня, і весь ваш замок. Бо, чесно кажучи, я трохи побоювався, що всередині ви поналіплювали, знаєте, оцих витребеньок... як, знаєте, модно робити зараз у Парижі, особливо при королівському дворі...

– Це в нас називається рокайль. [\[271\]](#)

– Так-так, шевальє... Отже, мені все тут подобається, а найбільше – сам господар, котрий так шанобливо ставиться до своїх коренів... до цієї дивної нації...

– Дякую, графе! Але...

– Але, дорогий шевальє, я давно вже обрав один-єдиний девіз, яким керуюсь за будь-яким столом: помірність і ще раз помірність – тоді довго житимеш! А тому...

– Але ж, шановний графе!..

– А тому давайте знов підніmemo келихи й цього разу вип'ємо за вашу дивну націю – за козаків!

– О-о-о, дякую, графе, красно дякую!

– Мені дуже незручно, що не маю можливості дотримуватись ваших козацьких звичаїв, шевальє... проте нехай у моєму келихі лишиться цього чудового вина якнайменше.

– Дякую, графе! За козаків!

– Так, за незвичайну козацьку націю.

Шевальє Орлик підхопив келиха, якого хутко наповнив вправний служник, і знов випив. Потім почав спостерігати, як худорлявий граф Сен-Жермен вправно відрізає манюсінькі шматочки білого курячого м'яса, наколює кожен на виделку та ковтає, добре пережовуючи. Їсть зовсім потрошку, немовби дзьобає. І час від часу позирає на господаря сірими, з легкою прозеленню очима.

– Ризикую видатись неvvічливим, дорогий графе...

– Ні-ні, що ви!

– Мене дивує, як при подібній дієті вам вдається так довго зберігати чудову фізичну форму...

– Що саме вас дивує, шевальє: моя фізична форма або той час, про який ви згадали?

– І те, й інше. Адже на вигляд я в жодному разі не дав би вам більше тридцяти п'яти... Між тим, мені самому невдовзі виповниться тридцять три. Отже, ви виглядаєте як мій одноліток.

– Ну то й що?

– Але ж подекують, нібито ви живете довше, значно довше... Може, двісті років... а може, й усі п'ять сотень віків?!

– Невже ви вірите пліткам, люб'язний шевальє?

– Звісно, ні! Зокрема тому, що у такому разі ви аж ніяк не можете бути принцем Ракоці, сином Ференца Ракоці Угорського, – а я нізащо не дозволю собі ображати сумнівами та підозрами у нещирості такого поважного гостя... двічі поважного, як от ви.

– Ну, то й ігноруйте собі чутки!

– Але ж диму без вогню не буває, і я мушу бодай брати їх до уваги... Тож ви все-таки старіш за мене, так?

Гість на мить відірвав погляд від тарілки з курятиною, приязно всміхнувся:

– Так, ваша правда, шевальє. Вік Христа для мене минув уже давненько.

– Але ж виглядаєте ви...

– Як ви вірно зауважили на початку нашого знайомства, я декілька разів подорожував на Схід. Так от, тамтешні мудреці кажуть: людина, котра живе духовним, а не плотським життям, завжди виглядає молодшою, ніж насправді.

– Кгм-м-м... Якщо подивитись на нашого єпископа, цього не скажеш.

– На жаль, не маю честі бути знайомим із месьє єпископом.

– Він мало не зомліває під час проповідей, а ще ж і не старий зовсім.

– Ну то не дивіться на вашого єпископа – дивіться на мене!

– Оце й вражає. Особливо якщо врахувати не тільки ваш зовнішній вигляд, але й деякі чутки про силу ваших рук та спритність...

Виделка з крихітним шматочком курчатини застигла над тарілкою.

– Все-таки ви, дорогий шевальє, надто велику увагу...

– Вибачте, шановний графе, проте, враховуючи рід моїх занять, я просто змушений приймати до уваги все – навіть розповідь про чотирьох паризьких грабіжників, котрих...

– А-а-а, он ви про що!

Гість відправив до рота шматочок білого м'яса, ретельно прожував, проковтнув і мовив далі:

– Якщо чесно, то ця історія лише свідчить, що я й досі не дозрів до найвищого ступеня досконалості.

– Що ви маєте на увазі, графе?

– Мій любий вчитель, якому я дуже багато чим зобов'язаний у житті... – в голосі гостя несподівано з'явилися дуже теплі нотки, – так от, він навчав мене: найвище мистецтво полягає не в тому, щоб виходити сухим з-під дощу, а в тому, щоб загалом не потрапляти під дощ! А ще краще – робити так, щоби дощ оминав тебе стороною.

– Мій шановний гостю, це неможливо!

– Чому?

– Бо не від людини залежить, йти дощу чи не йти, а також де саме йти. Керування подібними речами...

– Люб'язний шевальє, я ж кажу: це мистецтво, досягти вершин якого під силу далеко не кожному!

– Мушу зазначити, це дивне мистецтво, мені невідоме... Втім, якщо ви, за вашим власним виразом, ще не досягли найвищого ступеня досконалості, вам корисно розвивати й інші таланти. Наприклад, володіння шпагою...

– Ну, вважатимемо, того разу мені просто пощастило. У супроводі слуги я повертався вночі із засідання нашої таємної ложі, як раптом... До речі, шевальє, ви часом не належите до ордену розенкрейцерів?

– Ні-ні, я у таке не граюся! – доволі енергійно заперечив господар, проте одразу ж вибачився: – Втім, даруйте за різкість, графе, я...

– Нічого, пусте, – махнув порожньою виделкою гість. – Так от, їх було всього лише четверо, а нас аж двоє.

– Проте я чув, що вашому слугі мало не одразу перерізували горлянку, отже, ви самотужки билися проти всіх нападників! Й лише за допомогою коротенької шпаги, захованої всередині вашого ціпка.

– Але ж я проштрикнув не всіх...

– Так, лише трьох – бо той, що лишився в живих останнім, дременув щодуху, волаючи про зустріч мало не з самим дияволом.

– Ви дуже добре обізнані, дорогий шевальє! Браво!

– Дякую.

– Проте я обізнаний не гірше від вас і можу стверджувати, що особисто ви перевершили мене хоробрістю, причому дуже давно.

– Тобто?..

– Тобто я згадав про випадок у Бендерах, що трапився з вами понад двадцять років тому.

– Отакої!..

Тепер уже господар здивовано позирав на гостя, який між тим знов підняв келиха та зробив з нього ковток, мовивши:

– Згадав юного козака, що став один проти сотні! І навіть не про юнака, а ще про хлопця...

– Я вийшов лише проти десятка, графе...

– Не вдавайте скромність, шевальє! Мої відомості надійшли з першоджерела.

– Цікаво, графе, дуже цікаво! І що ж це за першоджерело?

– Це не хто інший, як сам Каплан-Гірей.

Господар так і просяяв обличчям.

– Отже, подорожуючи Сходом...

– Так, я мав честь познайомитися з товаришем вашого дитинства.

– Перепрошую, графе, я й забув, що ваш батько провів останні роки у Туреччині.

– Нічого, шевальє, пусте.

– Скажіть... а ви часом не відвідували Ясси? – після короткої паузи спитав господар.

– Ні. На жаль, я не мав честі особисто познайомитися з месьє Філіппом Орлі, вашим шляхетним батьком...

– Не з Філіппом Орлі, а з Пилипом Орликом...

– Звісно, так! У свою чергу перепрошую, шевальє.

– Шкода, що ви так і не познайомились.

– Так, дуже шкода... Але ми відволіклись, а між тим, я хотів би особисто почути цю давню історію від іншого її учасника – від вас.

– Вам же усе розповів Каплан-Гірей...

– Але розповідав він зі своєї точки зору, не з вашої!

Господар подумав трохи, потім погодився:

– Гаразд, слухайте. Король Карл Шведський перебував на той час у Бендерах, куди солдати вивезли його разом з гетьманом Мазепою після поразки під Полтавою. На той час справи союзників значно погіршились, російський посол почав вимагати від турків, щоби Карл покинув місто сам-один. Порта продиктувала свої умови союзникам, і поляки відвернулись від короля Карла – але ж не мій батько! Розумієте, графе? Їх було лише три сотні: жалюгідна купка шведів та козаків проти двадцятитисячного османського війська...

– Так-так, недарма месє Вольтер перебуває у величезному захваті від козацької нації! – не втримався від комплімента гість. – Але ж ви розповідаєте про вашого батька, шляхетного Філіппа... тобто Пилипа Орлика...

– Оскільки мій батько порушив вимогу Росії, прийняту Портою, сотня розлючених мамлюків вирушила до нашого дому, щоби всіх заарештувати. Не знаю, шановний графе, що на мене найшло... Пригадую, я вирішив, що турки збираються не заарештувати, а вбити всіх, хто трапить під руку. Коротше, я побачив лише авангард з десятка озброєних турків, тож кинувся до батькової кімнати, схопив одну з шабел, розвішаних по стінах, вилетів назустріч мамлюкам – та як гримну на них: «Нумо геть звідси, пройдисвіти нехрещені!!!»

– Так і крикнули?! – гість не зміг утриматись і щиро розсміявся.

– Так і крикнув! – господар теж посміхнувся.

– Але ж, дорогий шевальє Орлик, тим самим ви далеко перевершили свого шляхетного батька!

– Тобто?..

– Якщо три сотні шведів і козаків протистояли двадцяти тисячам турків, це означало, що на кожного припадало приблизно шістдесят шість супротивників. Ви ж не злякалися вийти один проти сотні!

– Повторюю, шановний графе, я виходив проти десяти, що йшли в авангарді.

– Але ж тоді вам було лише десять чи одинадцять років!

– Гнів застлав мені очі, між тим, треба було діяти розсудливіше. Я ледь не наклав за цю дурість юною своєю головою.

– Ні, шевальє, ви б не стримались. Нічого б не вийшло: у вас заговорила кров вашої нації. Козацької нації, дорогий шевальє...

– Можливо. Але ж тоді фехтувальник з мене був ніякий. Мамлюки дуже легко обеззброїли мене і прив'язали вже до кінського хвоста, щоби протягти по вулицям Бендер, а потім вигнати коня у степ. Тож якби не турецький принц Калга-Султан та польський сенатор Сапега...

Гість щиро розсміявся і заплодував, не давши засмученому господареві завершити думку. Потім раптом посерйознішав і попрохав:

– Я вмю поводитись із шпагою, захищеною у ціпок, проте не з козацькою шаблею. Чи не будете ви, дорогий шевальє, настільки люб'язним, щоби навчити фехтуванню на козацьких шаблях?..

– Ну-у-у... В моїй колекції зброї, звісно, зберігається декілька пристойних шаблук... – розгублений господар знизав плечима й запитав: – А навіщо це вам, графе?

– Тобто як навіщо?! Я ж хочу досконально вивчити козацьку націю! Як же можна без фехтування?..

– Загалом-то шаблею краще рубати, коли скачеш верхи, – така особливість її клинка...

– А все-таки, шевальє?..

Господар якось здивовано поглянув на гостя, помовчав і нарешті погодився:

– Гаразд, графе. Я дам вам декілька уроків.

– От і добре! – зрадів гість, піднімаючи свого келиха. – За вашу невтомну руку, шевальє

– І тепер – випад!

– Браво, дорогий графе! Ви дуже здібний учень.

– Дякую...

Відсалютувавши один одному шаблями, вони вклали зброю у піхви, передали служникам, натомість взявши в них широкі білі рушники. Далі пішли у бік палацу через зелену лужайку, втираючи спітнілі обличчя й потилиці.

– Нема за що дякувати, графе, бо це ніякий не комплімент: ви й насправді надто вже здібний учень... Можна навіть сказати, підозріло здібний.

– Що ви маєте на увазі, шевальє?..

– Ще не зустрівач нікого, хто б так швидко засвоїв специфічні прийоми бою на шаблях.

Сен-Жермен лише голосно розсміявся:

– Не забувайте, шевальє, що я неодноразово подорожував на Схід. А там кривий клинок – річ дуже розповсюджена.

– Он воно що...

– Так. Зокрема, перебуваючи в гостях у вашого товариша дитинства Каплан-Гірея, я попросив зробити таку люб'язність та звести мене з тамтешніми вчителями фехтування. Від них я багато чого засвоїв...

– То навіщо після такої чудової школи ви звернулись до мене?..

– Бо зараз я вдосконалюю знання з історії козацької нації – а Каплан-Гірей хоч і ваш товариш дитинства, але все ж таки не козак. До речі, ви таки справді зуміли показати мені щонайменше півдюжини незнайомих прийомів.

– Хм-м-м... Ну що ж, припустимо.

– Вас щось не влаштовує у моїх поясненнях, люб'язний шевальє?

– Боронь Боже, шановний графе!

– Тоді як розуміти ваші слова...

Орлик трохи помовчав, потім пояснив якомога делікатніше:

– Вибачте, шановний графе, та під час наших уроків я помітив дещо справді незвичайне...

– Що саме?

– Крізь комір вашого апаша [\[28\]](#) час від часу ставали видимими два чи три застарілих шрами. Наскільки я розуміюсь на пораненнях, то були смертельні удари... ну-у-у, враховуючи, що ви й досі живі, – майже смертельні. Де й коли ви їх дістали, якщо не секрет?

– Ну що ж, любий шевальє, ви на власні очі переконалися, що з ворогами мені щастило не завжди. Далеко не завжди!

– Але ж ви так хвацько впорались із тими нічними злодюгами...

– Я ж казав: їх було всього лише четверо.

– Отже, тих, хто лишив майже смертельні шрами на вашому тілі...

– Тих було значно більше.

– Якщо не секрет, наскільки більше?

– Не знаю точно. Легіони й легіони.

– Тобто ви брали участь у справжній битві, графе? – світло-карі очі шевальє Орлика так і сяйнули непідробним інтересом.

– Так.

– Дозвольте поцікавитись, у якій саме?

– Ви надто допитливий, дорогий шевальє...

– І все-таки?

– Ви самі сказали: за однією з почутих вами версій, я живу чи то двісті, чи п'ятсот, як не всі тисячу років.

– То це була Грюнвальдська битва чи Столітня війна? Чи, може, навіть бій Аттіли з давніми римлянами – оскільки ви згадали про легіони?..

– Люб'язний мій шевальє, то була така давня битва, що ви вже точно не брали у ній участі!

– Ну що ж, дякую бодай за таку відповідь.

Вони саме підійшли до палацу та присіли трохи перепочити на елегантній лаві у тіні розкидистого дуба. Меткі служники одразу піднесли два кухлі з холодною джерельною водою – освіжитися.

– Вас задовольнили мої пояснення, дорогий шевальє? Чи ви й досі підозрюєте в мені шпигуна росіян?

– Ні-ні, що ви, графе! Цю версію я давно вже відкинув.

– Тоді у чім річ?

– З ваших слів можна зробити два важливих висновки.

– Чи не поділитесь ними?

– Із задоволенням. По-перше, це зайвий раз підтверджує, що ви мали достатньо часу на оволодіння іншими видами зброї, – тож не дивно, що з такою легкістю вправляєтесь тепер і з козацькою шаблею. А по-друге, шрами спростовують одну з версій про ваше, шановний графе, походження.

– Он як! А що говорять із цього приводу?

– З цього приводу, графе, ходять різноманітні й абсолютно суперечливі чутки... Зокрема дехто натякає, нібито ви зовсім не шляхетного роду.

– Ну що ж... Я ні від кого не приховую, що просто придбав титул графа Сен-Жермена разом з маєтком в італійському Тіролі.

– Ні-ні, ви не зрозуміли! Подейкують, що ви не просто новоявлений безрідний багатій, а навіть більше: нібито ви син голландського чи португальського торговця-жида. Звідси й ваші таємні знання, що дозволили вам заснувати масонську ложу, яка надто швидко набула великого авторитету, а також ваш незмірний капітал...

– Люб'язний мій шевальє, я все ніяк не можу зрозуміти, яким чином вам вдалося визнати стільки подробиць про мене та мою ложу?! Треба буде все ж перевірити, хто не вміє тримати язика за зубами.

– Не хвилюйтесь, шановний графе. Мати гостре око та знати якнайбільше – це мій святий обов'язок, бо непоінформований дипломат – то не дипломат.

– Ви не тільки дипломат, ви ще й чудовий розвідник, дорогий шевальє.

– Ну от, бачите – ви теж знаєте про мене багато чого зайвого.

Вони обмінялись задоволеними поглядами, і Сен-Жермен мовив:

– Ну, говорячи вашими ж словами – дякую бодай за таку відповідь... А яка ваша особиста думка з приводу, скажімо так, португальської версії мого походження?

– Оскільки у християнських та мусульманських країнах жидам заборонено користуватися зброєю, у такому разі ви не могли брати участі у війні. Отже, це помилкове припущення.

– Але якщо це була війна гуннів проти давніх римлян...

– Дорогий графе, давайте будемо реалістами.

Сен-Жермен посміхнувся:

– Є ще одна версія, дорогий шевальє: я й насправді син португальського жида, але я просто

вихрестився з цієї віри.

– Оце й справді було б можливо... якби не одне «але»: у такому разі батько не дав би вам, як новонаверненому християнину, жодного мідяка.

– Так, ваша правда!

– А тому і цю можливість доведеться відкинути. Хоча, я би сказав, це до певної міри схоже на істину: вихрест справді може брати участь у війні на рівних з іншими. Взяти хоч би моїх близьких предків...

– Тобто?..

– А ви хіба не знали?

– Але ж месє Вольтер завірив мене, а ви підтвердили, що рід Орликів...

– Ні-ні, я про материнську лінію: адже мій дід, батько моєї дорогої матусі Ганни, полтавський полковник Павло Герцик – вихрест.

– Тобто ваш дядько... той, котрого було ув'язнено у Петропавлівській фортеці...

– Так, мій дядько Григорій Герцик, генеральний осавул гетьмана – син вихреста.

– Отакої! Григор Гьєрцік, котрий супроводжував козацького господаря Жана Мазьєпу у вигнання і, як кажуть, виявляв чудеса мужності... Подумати тільки!

Помовчали.

– Шановний мій графе...

– Що?

– Шановний графе, якщо, збираючи відомості про козацьку націю, ви зустрічатиметесь з іншими людьми... – шевальє Орлик нерішуче замовк, а на його обличчя немовби налита грозова хмара набігла.

– То що тоді?

Він ніби оговтався від глибокого забуття:

– Пробачте, графе, я надто замислився у присутності свого шановного гостя.

– О-о-о, пусте!

– Так от, якщо ви зустрічатиметесь з іншими людьми й почуєте від них, нібито козаки-вихрести та їхні нащадки не є достойними людьми, бо схильні до зради, виявів користолюбства та боягузтва...

– Шевальє, шевальє!

– Але ж дехто і справді так вважає. От навіть коли ми, козаки, жили ще на своїй землі, а не у вимушеній еміграції, то подеколи таким, як ми – тобто вихрестам, – намагалися заборонити обіймати командні посади в козацькому війську.

– Та що ви кажете!..

– На превеликий жаль, це правда.

– У такому разі, я неодмінно розповідатиму всім про вашого діда, полковника Поля Гьєрціка, про героїчного дядька Григора та про вас, мій дорогий шевальє. Ви троє – просто зразки хоробрості та козацької звитяги!

Шевальє зітхнув і мовив:

– Маєте рацію, шановний графе: зі згуртованістю в козацьких рядах таки справді не надто добре...

– Дякую, графе... Тільки знов уточнюю як для людини, котра прагне вивчити історію козацької нації: прізвище треба вимовляти не Гьєрцик, а твердо – Герцик. І наголос на першому складі, а не на останньому.

– Гер-цик... Так?

– Так.

Знов помовчали.

– Скажіть от що, дорогий шевальє...

– Прошу?

– Я так бачу, між козаками трапляються прикрі непорозуміння, що призводять до розбрату.

А іноді, можливо, і до ворожнечі. А загалом, наскільки згуртована козацька нація?

Гроза хмара з обличчя шевальє Орлика не зникла, проте світло-карі очі знов зробилися дуже пильними.

– Навіщо вам це знати, графе?

– Я питаю як друг, повірте...

– Вірю. І все ж...

– Я щиро хочу збагнути, чом росіяни взяли над вами гору, коли ви жили ще на своїй землі.

– Ну, що ж...

Шевальє зітхнув і мовив:

– Маєте рацію, шановний графе: зі згуртованістю в козацьких рядах таки справді не надто

У бібліотеці палацу Орлі було прохолодно й дуже затишно – особливо у порівнянні з липневою спекою надворі. Видовище довгих полиць з різноколірними корінцями книг мимоволі налаштувало на неспішну вчену бесіду. Тож намальований на високій стелі сховища віковичної мудрості похмурий Марс міг би видатись недоречним... але тільки не сьогодні! Адже зараз давньоримський бог війни з непідробним інтересом спостерігав за сперечальниками, котрі ніяк не могли дійти обопільної згоди.

Справді, господар палацу та його гість розвоювались не на жарт. Приводом для палкої суперечки стали не твори Цицерона, Плутарха чи Еразма Роттердамського – улюблених авторів шевальє Орлика, – а духовна спадщина флорентійця Ніколо Макіавеллі. Виявляється, саме її, а понад усе – твір «Il Principe» ^[29] – дуже цінував покійний козацький гетьман Іван Мазепа, якого гість вперто називав Жаном Мазьєпою.

До речі, от дивина! Перебуваючи в гостях у шевальє, Сен-Жермен все-таки навчився вірно й абсолютно без жодного акценту вимовляти козацькі прізвища Орлик, Герцик, Хмельницький, Наливайко, Дорошенко, Богун, українські імена. Навіть Петро Конашевич-Сагайдачний вже міг виговорити! І при цьому ніяк не позбувся звички називати гетьмана Мазепу – Жаном, що просто спантеличувало шевальє Орлика.

Утім, зараз йшлося не про ім'я чи титул, а про переконання давно спочилого у Бозі козацького лідера. І якщо шевальє Орлик вважав, що провіднику нації видніше, яких принципів дотримуватись – тим паче, у надзвичайній ситуації або у вирішальний для країни час, – то граф Сен-Жермен різко заперечував: мовляв, нерозбірливо вдаючись до будь-яких методів об'єднання, а потім збереження єдності держави, державу як таку неможливо зберегти у принципі. Мовляв, рано чи пізно вищі сили пригадають злочини, здійснені тиранами на шляху до влади, і тоді кров жертв віділлється тиранам стократно. А якщо правителі на той час вже зйдуть до могили – помста наздожене їхніх нащадків. Ба навіть цілу державу, заради якої все затівалось.

– Шановний графе, я у захваті від нашого знайомства та ваших незліченних чеснот, – мовив нарешті шевальє Орлик, – проте тут не можу погодитися з вами ну ніяк!

– Чому, дорогий шевальє? – здивувався Сен-Жермен.

– Оскільки в такому разі світова історія не побачила би жодної пристойної за розмірами імперії – от чому! Ми не знали б ні про Давню Грецію, ні про Давній Рим, ні про Візантію, ні про велич Арабського халіфату, ані про завоювання грізних моголів.

– Але ж...

– Та візьміть от хоч би імперію Російську, котра ще три десятки років тому іменувалась Московщиною. Власне, на рубежі віків Петро Перший назвався імператором зовсім недарма: у нього просто вистачило духу сказати світові правду, бо самодержавну імперію почали вибудовувати задовго до нього московські царі, розсуваючи кордони держави на швніч та схід. А загарбання Гетьманщини поклато край приборканню і нашої багатостраждальної землі, яка відтоді теж опинилась під владою Москви, точніше – тепер уже Санкт-Петербурга. Відтоді Україна припинила існування як держава, зате Російська імперія щороку тільки міцніє.

– Але ж хіба деякі характерні риси десятиліття, що минуло після смерті Петра, не дають уяви про жахливе майбутнє цієї імперії?

– Ви маєте на увазі новітню смугу неспокою?

– Так. Причому, шевальє, зверніть увагу: удари долі, що падають бозна-звідки, вражають не тільки нащадків імператора Петра, але і його найближчих сподвижників. Хіба це не дивина?

– Невже ви станете стверджувати, що наближається крах імперії...

Шевальє Орлик навіть скептичну посмішку заготував на випадок ствердної відповіді графа, проте Сен-Жермен несподівано мовив:

– А от це, любий шевальє, залежить вже не стільки від кривавих несправедливих правителів, як від інших людей. І насамперед від козаків.

– Як це?! – Орлик був щиро і (чого там приховувати!) неприємно здивований.

– А так: коли гнів Божий виливається на голови поневолювачів, хіба це не знак для скривджених, що настає час помсти?

– Тобто, шановний графе, ви натякаєте, що саме зараз...

– Зараз, шевальє, саме зараз!

– А якщо ні...

– От тоді вже не скоро: може, через сотню років – а може, вже й не через одне століття. Тільки в жодному разі не треба повторювати гнобителів. Треба по можливості зберігати руки чистими від крові праведників, а душу – від підлості, брехні та зради.

– Вам не здається, графе, що ви суперечите собі самому?

– Тобто?

– Адже перемогти слабкого супротивника – честі мало! А якщо імперія ослабла...

– Люб'язний мій шевальє, я не дарма звернув вашу увагу на Божий гнів... Отже, не люди, а насамперед Господь відбирає сили в супостата, щоби пригноблені перемогли його. А відтак, на подібну перемогу є Божа воля. Тому все залежить від того, чи зуміють люди реалізувати вищу волю.

– Чи можна ваші слова застосовувати до Російської імперії? Тобто до тронних нащадків Петра Першого та козаків у вигнанні?

– Цілком і повністю.

– Гадаєте, зараз настав час завдати імперії рішучого удару?

– А ви хіба іншої думки, шевальє?..

Орлик деякий час уважно придивлявся до Сен-Жермена, потім обережно мовив:

– Що ж, графе, маєте рацію. П'ять років тому, невдовзі по смерті юного імператора Петра Другого, я не дарма відвідав Стамбул...

– Де ваш товариш дитинства Каплан-Гірей обіцяв повну підтримку вашим планам?

– Укотре вражений вашою обізнаністю, шановний графе!

– Дякую...

– А два роки тому наш король Луї не дарма виділив мільйон флоринів на польську справу, в результаті чого на тамтешній трон тимчасово повернувся його тесть – король Станіслав.

– Так-так, шевальє, я дещо чув про вашу участь і у цій справі... нехай вона й завершилась невдало.

Сен-Жермен наблизився до невеличкого, інкрустованого слоновою кісткою столика посеред кімнати й почав уважно оглядати покладений там жіночий портрет, оздоблений самоцвітами. Орлик посміхнувся:

– Так, шановний графе, це той самий особистий дарунок королеви – маленька ознака її глибокої вдячності за участь у долі її батька.

– Знаю, шевальє, знаю.

– Невже особисто від її величності?!

– Так, від неї.

– А чи є у світі такі речі, про які ви, шановний графе, не відаєте?

– Є, але зовсім небагато.

Сен-Жермен знов повернувся до співбесідника, всівся у глибоке зручне крісло біля вікна й мовив:

– Що ж до моєї поінформованості... Так, я не приховую інтересу до справ козацької нації! Наприклад, я чув, що торік ви ризикнули пробратись у Гетьманщину, і хоча Санкт-Петербург давно вже оголосив вас поза законом, ви якимось чином уникнули арешту.

– Якби в мене на голові був капелюх, то я б із задоволенням зняв його на знак пошани перед вами, графе! А так лише схилию голову перед тим, талант якого за певних обставин міг би вважати рівним своєму таланту... якщо не більшим, – Орлик шанобливо вклонився.

– Не перебільшуйте, шевальє, не треба, – зітхнув Сен-Жермен. – Ви наважилися з'явитись у тих місцях, де вас могли упізнати. А от я не можу собі цього дозволити... Але ми відволіклись від теми, тож давайте повернімось до козацької нації та Російської імперії. Як на мене, шевальє, ваші слова не надто обнадійливі.

– Чому вам так здається?

– Не здається, шевальє: річ у тім, що я в цьому щиро впевнений.

– Невже?..

– Так. Зі сказаного мною та підтвердженого вами поки що вимальовується наступна тактика дій: створити чи відродити – називайте як завгодно! – коаліцію Франції, Османської імперії, Швеції та Польщі, додати ще козаків у вигнанні та всіма об'єднаними силами вдарити по Російській імперії. Для остаточної реалізації такого плану вам лишається тільки відвідати Стокгольм... Ризикну припустити, що це ви зробите найближчим часом.

– Знаєте, любий графе... не хотів би я мати вас своїм ворогом! – щиро зізнався Орлик.

– Тож дякуйте Богові, що маєте у моїй скромній персоні щирого друга козацької нації, – так само серйозно запевнив Сен-Жермен. – І як щирий друг, звертаю вашу увагу от на що: ви дещо прорахувались.

– Ніяк не збагну, в чому ж той прорахунок?

– У тому, що мститися імперії має не коаліція, а безпосередньо скривджені – тобто самі лише козаки!

– Але ж!..

– Будь ласка, шевальє, вислухайте мене уважно, як щирого друга!

– Перепрошую...

– Так от, згуртуватись і нанести рішучого удару мають насамперед вигнанці, а не хтось інший. Під час наших бесід ви неодноразово зізнавалися, що вашу націю роздирають найрізноманітніші суперечки. Це погана ознака: бо хто роз'єднаний, тому важко воювати проти ослабленого, але все ще згуртованого, внутрішньо монолітного ворога.

– Ось тому для підтримки козацького повстання і потрібна коаліція декількох країн!

– Обережно, друже, обережно: своїми діями по створенню коаліції ви втягуєте в орбіту помсти правителів щонайменше чотирьох країн – Франції, Османської імперії, Швеції та Польщі. Отже, якщо помста, а через неї й Божа воля не здійсняться, від цього постраждають усі ці правителі або їхні нащадки! Або навіть усі народи...

Орлик деякий час мовчки дивився на гостя, потім спитав:

– Ви серйозно чи жартома? Чи, може, перевіряєте мене?..

– Я серйозний, любий шевальє. Серйозний, як ніколи.

– Щось слабко у таке віриться, – господар відкинувся у своєму кріслі й заплющив очі.

– Крім того, шевальє, де гарантії, що, позбувшись нав'язливої опіки Російської імперії, ваша козацька Україна не опиниться у сфері інтересів котроїсь із чотирьох згаданих держав? Наприклад, Османської імперії або тієї самої Польщі...

– Ви натякаєте на те, що Богдан Хмельницький колись шукав військового союзу з Московщиною проти Польщі, а знайшов лише майбутню неволю?

– Саме так.

– Що ж, графе, мушу визнати: ця загроза значно реальніша...

– Тому запитую вже вкотре: чи самі козаки готові до повстання? Чи повстануть вони одночасно у Кримській Січі, Гетьманщині, Підляшші – на всіх цих територіях? Чи готова ваша нація боротись, навіть якщо ви дізнаєтесь, що вашу боротьбу ніхто не підтримає?! Ось якої відповіді я домагаюсь від вас, дорогий шевальє!..

– Можу сказати одне-єдине: і у Кримській Січі, і в Гетьманщині люди й досі пам'ятають і шанують мого батька, шляхетного гетьмана Пилипа Орлика.

– Але ж чи добра пам'ять переважить солодке забуття рабства? Що обиратимуть люди: небезпеку боротьби за визволення – чи добрі імперські закони, котрі завтра можуть змінитись законами поганями?

Господар лише руками розвів.

– От саме про це я й кажу, – сумно зітхнув гість. – Побачимо...

* * *

– Шановний графе, ви не повірите, як шкода, що король терміново викликає мене до Парижа!

– Так-так, дорогий шевальє, дуже шкода...

– Ми багато про що говорили, але тепер здається, що значно більше лишилось недомовленого.

– Ну, що поробиш, дорогий шевальє: така вже річ – королівська служба!.. Зате тиждень, проведений у палаці Орлі, я із величезним задоволенням згадуватиму все життя.

– Так само і я ніколи не забуду візиту принца Ракоці, котрий все ж таки швидше скидається... щиро перепрошую, графе... на «людину нізвідкіля». – І щоб слова його не були сприйняті як образа, Орлик схилився у глибокому поклоні, додавши: – Прийміть, ваша світлосте, глибоке шанування графа де Лазіскі!

– Найкмітливішого шпигуна сучасної Європи!.. – в тон йому відповів Сен-Жермен, теж вклоняючись.

Вони наблизились до карети, готової до подорожі.

– Чи будете найближчим часом у Парижі, шановний графе?

– На жаль, дорогий шевальє, справи ордену розенкрейцерів вимагають моєї присутності зовсім в іншому місці.

– Шкода, графе, шкода... Двері мого паризького дому завжди прочинені перед вами, – господар подумав і додав: – Я б із задоволенням... Тим паче, мою карету подадуть за пару годин...

– Ні-ні, шевальє! Вас викликає король, на мене чекають справи ордену – отже, нині наші шляхи розходяться на різні боки. А тому не треба опиратись долі...

– Все-таки ви жахливий фаталіст, шановний графе.

– Не в тому річ. Просто я бачив у житті більше вашого...

– За ту саму сотню чи тисячу років?..

На цей раз Сен-Жермен не посміхнувся, не пожартував у відповідь, а мовив тихо:

– Чи бажаєте вислухати мою прощальну пораду, любий шевальє?

– Так, прошу.

– Отже, колись давно... може, чверть століття тому, а може, й ціле тисячоліття... в моєму іншому – попередньому – житті був у мене затятий ворог, зусиллями котрого я був позбавлений всього кращого, що мав у своєму молодому тоді житті. Понад усе я жадав помсти – але Бог не дав мені помститись! Тоді я вважав це найбільшою у світі несправедливістю, такою нестерпною ганьбою, що ладен був руки накласти на себе од відчаю. Проте з часом зрозумів просту річ... – Тут Сен-Жермен зробив Орликові знак підійти ближче і прошепотів: – Так от, шевальє, причина цієї нібито «несправедливості» дуже проста. Бог не допустив моєї маленької помсти тільки тому, що вищою своєю волею призначив мене для помсти зовсім іншому...

– Кому, якщо не секрет? – не втримався шевальє.

– Тому, хто стояв за моїм ворогом, – от кому!

І здійнявши над головою праву руку з відстовбурченим вказівним пальцем, Сен-Жермен мовив уже голосно:

– Я би дуже зрадів, якби чудова козацька нація, саму душу котрої протягом цього тижня я пізнав у вашій шляхетній особі, шевальє... Так от, якби ця чудова козацька нація забула нарешті про дрібну ворожнечу та спрямувала свій праведний гнів на здійснення Божої помсти – от тоді я би дуже зрадів! Таке моє прощальне слово, дорогий шевальє.

Мовивши це, граф кивнув, легко скочив у карету і вже із-за зачинених служником дверцят вигукнув:

– Сподіваюсь, наші життєві шляхи іще не раз перетнуться!..

Карета рушила з місця. Господар постояв деякий час, проводжаючи поглядом екіпаж, а далі поквапився повернутись до палацу: адже йому теж потрібно було збиратися в дорогу.

Що ж до Сен-Жермена, то він не міг відмовити собі у малесенькій примсі: кинути прощальний погляд на дюжину дерев, рясно вкритих стиглими соковитими вишнями. Позавчора вони оглядали цей куточок парку, і шевальє Орлик підтвердив гостю, що вишневі саджанці справді привезені сюди, у Францію, з самої Гетьманщини.

Сен-Жермен дивився на високі вже дерева, але насправді бачив інший вишневий садочок, розбитий довкола іншої оселі. І цієї миті виразно чув голоси далекого минулого та милі серцю слова, сказані мовою зовсім іншої землі...

Глава 9

Терміново потрібна імператриця...

Вважаючи, що Великий Магістр нарешті заснув, Пауль тихесенько підвівся з місця і зробив крок до його крісла – бо хотів тільки поправити теплий плед... Утім, принц одразу ж викинув убік ліву руку й махнув нею, вказуючи на юнакове місце. Тож Пауль повернувся на свій стілець, аби не заважати графові подорожувати подумки у вищих світах, вдивляючись одним оком у тіні минулого, іншим – у майбуття.

Грудень 1742 року від Р. Х., Санкт-Петербург

Навіть не розплющуючи очей, Сен-Жермен визначив подумки: «Це має бути Бестужев-Рюмін», – а тому якомога впевненіше мовив:

– Проходьте, графе, будь ласка!

– Ви справжній ясновидець, графе, – мовив Бестужев-Рюмін, наближаючись до крісла біля вікна, де дрімав Сен-Жермен. – І загалом, як на мене, аж занадто дивовижна персона.

– Чи достатньо дивовижна, аби помістити мене до Камери кунштів [\[30\]](#), заведеної тут вашим імператором Петером?

– О-о-о, сьогодні ви, графе, у доброму гуморі! – Бестужев-Рюмін посміхнувся, але швидше із ввічливості. – Хоча за деяких обставин, звісно, можливо навіть і таке...

– Вже уявляєте мене під скляним ковпаком, припнутим булавками до оксамитової подушечки, і відчуваєте душевну втіху? Чи не так, графе?..

Бестужев-Рюмін наморщив чоло, підібгав губи й мовив доволі стримано:

– Це ваші слова, графе, не мої...

– Але ж зізнайтесь, ви б із задоволенням споглядали на це – тобто на припнутого до подушечки самозваного принца Ракоші, цього злонаміреного чародія, котрий обертає мідь на золото! Та ще й французького шпигуна до того ж...

Сен-Жермен відверто насолоджувався роздратованістю незваного, хоча й очікуваного гостя. А все після позавчорашньої перепалки, під кінець якої було переконливо доведено, що граф Сен-Жермен прибув до Росії саме як граф Сен-Жермен, що він жодним чином не претендує на титул принца з роду господарів угорських Ракоші, а гроші дістає зі скриньки. І головне: що відповідати за плітки – річ невдячна... Тим паче, про безчесні вчинки самого графа Олексія Бестужева-Рюміна, члена Конференції при найвищому дворі, теж ходить достатня кількість злостивих пліток, які у середовищі шляхетних людей навіть не варто повторювати...

Саме тому гість відверто драгувався, та все-таки змушений був стримуватись. Він лише дозволив собі зазначити:

– Ви несправедливі до нас і наших порядків, графе.

– Ова! Наскільки мені відомо, дорогий графе, у вас в Росії із самозванцями поводяться без зайвих церемоній.

– Тобто?..

– Пригадайте посадженого на палю Івана Мینیцького. Це ж так нагадує припинання булавками до подушечки...

– По-перше, графе, це було за правління навіженої Анни Іоаннівни, а не Єлизавети Петрівни, володарки мудрої та просвіченої.

Сен-Жермен подумки відзначив, що у ті часи Бестужев-Рюмін був резидентом у Данії й не

ризикував у присутності іноземців називати Анну Іоаннівну «навіженою». Але промовчав, вважаючи за краще дослухати сердиту тираду гостя:

– По-друге, то був недостойний уваги малорос, а не освічений європеєць, як от ви. А потретє, ви не видаєте себе за спадкоємця нашого трону. Тобто... – Бестужев-Рюмін скривив губи й додав із підкресленою ввічливістю: – Тобто не видаєте себе ні за кого, графе Сен-Жермен. І загалом, що нам тут за діло до угорських справ...

– Не враховуючи того, що претендента на трон Угорщини можна піднести у подарунок Габсбургам. Уявляєте, як вони зрадіють?

Бестужев-Рюмін не прийняв іронії Сен-Жермена. Він лише наблизився до затягнутого морозним візерунком вікна та мовив:

– Ми все ніяк не перейдемо до справи, що привела мене до вас...

– О-о-о, так, так! Перепрошую, графе! Мене, певна річ, бажає бачити Її Імператорська Величність, а я все не даю вам шансу повідомити про це. Ще раз перепрошую.

Бестужев-Рюмін різко обернувся й спитав скоромовкою:

– З чого ви взяли, що вас воліє бачити її Величність?..

– Ну-у-у, це надто просто. Ви навряд чи прийшли б до мене в особистих справах – отже, вам доручили запросити мене або на збори Конференції при найвищому дворі, або ж безпосередньо до Її Імператорської Величності. Оскільки ваш голос аж ніяк не останній у Конференції, ви навряд чи прибули із запрошенням відвідати це шановне зібрання: завдання викликати мене туди можна передоручити якомусь служникові. Отже, лишається виклик персони настільки високої, що і граф, і простий служник для неї – одне й те саме: тобто йдеться про запрошення до імператриці...

– Так, графе, маєте рацію. Отже, якщо не маєте зараз інших термінових справ і якщо не заперечуєте...

– Що ви, графе, як можна заперечувати?! Я у вашому повному розпорядженні.

– Тоді прошу за мною, графе! Карета чекає на нас.

– Дякую, графе.

Вони вийшли з кімнати, спустились по сходах. Служнику, який чекав на розпорядження господаря, Сен-Жермен пояснив, що повернеться вже по обіді, а також велів подати шубу та решту теплового одягу. Вулиця зустріла їх тьмяними сутінками, що мало нагадували ранок (навіть зимовий), та неприємним вогким морозом. Стулений вітер поривами задував із затоки, тому Сен-Жермен поквапився прикрити обличчя кошлатим хутряним коміром.

– Так, графе, наш клімат значно суворіший від того, до якого звикли ви, – недбало кинув Бестужев-Рюмін.

– У Санкт-Петербурзі я відчуваю це кожного дня, графе. І між нами кажучи, було б зовсім непогано, якби світлої пам'яті імператор Петер збудував свою столицю бодай трохи південніше...

Сен-Жермен спробував ввічливо посміхнутись, та його зупинив крижаний (як вітер) тон Бестужева-Рюміна:

– Воля імператора Петра Великого не може оскаржуватись, графе.

– Ну, звісно, звісно! Перепрошую, я не мав жодних намірів...

– Ваші вибачення прийняті до уваги. Тільки дивіться, не скажіть чогось подібного у присутності Її Імператорської Величності.

– Що ви, графе! Я безкінечно поважаю...

– Гаразд, поїхали.

Четвірка сірих коней прудко потягнула карету на санних полозах заметеними петербурзькими вулицями. Дорогою зовсім не розмовляли. Сен-Жермен закутався у хутрянний

комір шуби й намагався триматись якнайдалі від дверцят карети, Бестужев-Рюмін час від часу зиркав на нього зверхньо і трохи презирливо.

У царському палаці на Сен-Жермена вже чекали, бо одразу ж, без жодних зволікань відвели до невеличкої потаємної кімнати, де на стільці з високою різною спинкою сиділа на самоті Її Імператорська Величність Єлизавета Петрівна. Як завжди, вона була усміхнено-привітною, велично-поважною та непоборно-жіночною водночас. До Сен-Жермена звернулась зі щирим вигуком по-французьки:

– Месьє граф, ви вже із самого ранку такий смурний, немовби снігова туча! – і вказуючи на другий стілець, спитала: – Що сталося?

– Клімат, Ваша Величносте! – також по-французьки відповів Сен-Жермен, шанобливо цілуючи простягнуту до нього руку вінценосної дочки Петра. – Для незвичної людини клімат цей непереносимий...

– А-а-а, розумію, – кивнула імператриця й додала: – Бо я грішним ділом подумала, що ви, можливо, знов посварилися з графом Бестужевим.

«Тоді навіщо було посилати до мене саме цього гінця?» – подумав Сен-Жермен, але уголос мовив:

– В жодному разі, Ваша Величносте, в жодному разі! Навпаки, сьогодні його світлість Бестужев-Рюмін – то сама люб'язність.

– Не сердьтесь на нього, прошу! – Єлизавета Петрівна посміхнулась найбезневиннішою посмішкою. – Граф Бестужев дуже милий, просто він надто болісно сприймає спроби Франції забезпечити свої інтереси тут, в Росії. Тож і ставиться до вас надто сторожко.

– Ваша Величносте! Хіба ж я або хтось із моїх служників був помічений у контактах з послом французького двору месьє Шетарді?!

– Ні-ні, графе, що ви! Проте...

– Проте що?..

– Ви ж так багато подорожували, графе, а ваша французька мова така досконала... Мені іноді навіть здається, що вона досконаліша, ніж була у месьє Рамбура¹. Я би сказала, найчистіша літературна мова.

– Неймовірно точне спостереження, Ваша Величносте. Але воно зайвий раз засвідчує, що я не француз.

– Чому?

– Бо мова кожного корінного її носія не є досконалою. Тільки коли людина вивчала мову по книжках, вона скидатиметься на літературну.

– Переконливо, месьє, дуже переконливо. Гадаю, граф Бестужев рано чи пізно теж зрозуміє це, а відтак більш не підозрюватиме вас у тому, в чому ви ніколи не були винні.

– Я теж на це сподіваюсь, Ваша Величносте.

– Але ж під час ваших подорожей ви бували у Франції? Париж відвідували, чи не так?

– Авжеж, Ваша Величносте. Загалом я багато подорожував найрізноманітнішими країнами...

– І від цього маєте величезну користь, якою, на щастя, іноді ділитесь з іншими!

– Ваша Величність мають на увазі подаровані мною притирання та іншу косметику?

– Так, графе, так!

Близько години теревеніли про чудодійні засоби омолодження, що їх Сен-Жермен люб'язно підніс у подарунок Єлизаветі Петрівні ще торік під час знайомства. Її Величність визнавала, що косметика має просто чудодійну силу впливу на здоров'я. Потім почала обережно випитувати, чи не привіз Сен-Жермен з таємничого Сходу ще якихось засобів. О-о-о, так, звісно – це еліксир молодості, який і сам месьє граф вживає час від часу! Тому він і прожив декілька століть, тоді

як виглядає років лиш на сорок... А чи не згоден месьє граф поділитися рецептом диво-еліксиру з російською імператрицею?..

– Ні, Ваша Величносте, перепрошую – це неможливо.

– Ніяк?

– Ніяким чином, Ваша Величносте!

– А якщо я накажу схопити вас, ув'язнити у Петропавлівській фортеці та утримувати там, доки ви не видасте таємницю еліксиру?

1 Гувернер-француз, що у дитячі роки Єлизавети I виховував її.

– Це ні до чого не призведе, Ваша Величносте: адже компонентів еліксиру тут, в Росії, не дістати!

– Де ж ви їх берете? Може, ці трави ростуть у вашому тірольському маєтку Сен-Жермен? То в мене є армія, і я накажу завоювати Альпи, чи де там той Тіроль знаходиться!..

Сен-Жермен лише посміхнувся:

– Це також ні до чого не призведе, бо понад три дюжини компонентів еліксиру завозять із двох десятків країн Сходу, включаючи окремі індійські князівства і Китай.

– То я накажу завоювати Схід!

– Це, Ваша Величносте, не вдалося ще нікому – навіть Александру Великому. А під його рукою перебувало півсвіту...

– Подумати тільки: півсвіту!.. Він переможно пройшов таку відстань! Ви теж півсвіту об'їздили, вам теж пощастило. А от я, знаєте, бачила зовсім небагато... Більше того, все дитинство прожила то у Преображенському, то в Ізмайлшському.

– Перепрошую, Ваша Величносте, що це за міста?

– Це села, графе, всього лише підмосковні села... Вам так поталанило побачити заморські дива не просто на власні очі, але, так би мовити, у їх природному середовищі. І загалом, світ такий великий та несподівано розмаїтий... Тільки уявіть, графе: нещодавно мені доповіли, що Велика Британія – це, виявляється, острів! А я й не здогадувалась.

– Ваша Величність, либонь, жартують...

– Аж ніяк. Просто месьє Рамбур та отець Дубянський [\[31\]](#) були добрими вихователями, проте не навчали мене таких мудрених речей.

– Ну, Росія – то далеко не острів. І теж величезна держава... Ну, може, трохи менша, ніж колишня імперія Александра Македонського.

– Зізнаюся по секрету, графе: керувати такою величезною державою – це так важко, так важко, що без допомоги добрих моїх конферентів Шувалова, Воронцова, Бестужева, Черкаського, Трубецького та інших я би нізащо не впоралась! Адже то Кабінет міністрів, від якого лише суцільні прогріхи у справах, ліквідувати треба, то Сенату права повертати, то у справах Берг-колегії чи Мануфактур-колегії розбиратися... То те то се...

– Як же Вашій Величності не пощастило: весь час у справах та й у справах... – зітхнув Сен-Жермен.

– Ні, графе, все ж таки ви не уявляєте, наскільки це складно! Це вам не якийсь тірольський маєток...

– Ним керує найнятий мною управитель, доки я подорожую.

– І непогано керує, мені здається.

– Що Ваша Величність мають на увазі?

– Маєток Сен-Жермен приносить вам, графе, непогані прибутки... якщо ви й справді не варите золото з міді, як стверджує мій добрий граф Бестужев.

Погляд імператриці на мить загострився, проте Сен-Жермен лише розсміявся:

– Треба мати кмітливого управителя... як, наприклад, граф Бестужев – і тоді навіть з

маленького клаптика землі у горах матимеш великий зиск!

Єлизавета Петрівна теж розсміялась у відповідь. Ще хвилин сорок розмовляли про прикрі труднощі державного управління. Між іншим, імператриця напівсерйозно запропонувала:

– А ви, графе, не погодились би найняти до мене придворним алхіміком, як це було в минулому?

– Навіщо?

– Аби варити мені еліксир молодості та видобувати золото з міді.

– По-перше, сучасна наука заперечує існування алхімії та різноманітних чудодійних еліксирів, – резонно заперечив Сен-Жермен.

– Але ж ви, графе, власноруч виготовляєте такі засоби, як...

– Я, Ваша Величносте, не вчений, а всього лише слухняний учень багатотисячолітньої премудрості Сходу. А по-друге, у такому разі наш друг граф Бестужев ще чого доброго приревнує мене як особистого постачальника Вашої Величності, бо еліксир молодості та дармове золото – речі дуже й дуже серйозні. От тоді я вже точно скінчу свої дні в одному з казематів Петропавлівської фортеці. А ваш тутешній клімат, боюся, вб'є мене дуже швидко.

– Якщо вам не давати вашого еліксиру, графе?

– А як же я готуватиму його у в'язниці?!

Обидва ще трохи посміялись. Далі поговорили про петербурзький клімат, про архітектуру Північної Пальмири й можливості її покращення, потім знов повернулись до управлінських справ, потім бесіда перекинулась на історію блискучо-тріумфального сходження Єлизавети Петрівни на російський трон.

Сен-Жермен терпляче чекав, коли ж імператриця перейде до головного – адже заради пустопорожніх теревенів вона навряд чи стала би викликати його із самого ранку... Тим паче, у вищих сферах його заздалегідь попередили трохи про інше. І лише коли спливла третя година невимушеної бесіди, Єлизавета Петрівна раптом мовила:

– А знаєте, графе, в мене до вас серйозна справа.

– Я весь до послуг Вашої Величності!

– Попереджаю: справа ця дуже й дуже конфіденційна.

– У такому разі чом би Вашій Величності не довірити її комусь іншому – наприклад, графу Розумовському чи графу Лестоку, чи комусь із членів Конференції при найвищому дворі?..

– Бо краще від вас її ніхто не виконає.

– Але ж, Ваша Величносте, всі вони – люди перевірені, а я – ненадійний чужоземець, котрого підозрюють у шпигунстві на користь ворожо налаштованої Франції...

– Облиште, графе, – доволі різко обірвала Сен-Жермена імператриця, і він слухняно замовк. – Для людини, котра живе не одну тисячу років (а я у це щиро вірю, попри зрозумілі сумніви графа Бестужева), нинішні інтереси усіх нинішніх країн не варті виїденого яйця. У той час як кожен із згаданих вами сановників має свій інтерес. Наприклад, візьмемо графа Лестока: він суцільно відданий мені, проте той-таки граф Бестужев підозрює в ньому таємного французького агента. З іншого боку, сам Бестужев надто тяжіє до Австрії, у якої в Росії теж є власні приховані інтереси. Навіть граф Розумовський як малорос може раптом виявитись таємним ворогом Великої Росії!

– Ну що ви, Ваша Величносте! Як можна навіть помислити про таку зраду?!

– Ах, облиште, облиште! – Єлизавета Петрівна замахала на графа руками. – Частина малоросів зрадила наші інтереси хто зі Швецією, хто із Францією, тож від них можна чекати будь-чого.

– Але ж не від мorganатичного чоловіка Вашої Величності...

– Зараз я просто змушена говорити не як жінка, а як правителька Російської імперії, –

жорстко мовила Єлизавета Петрівна. – Отож прошу вас як Божою милістю Її Імператорська Величність: допоможіть підшукати підходящу дружину принцеві Карлу-Петеру-Ульріху!

– Але ж, Ваша Величносте!..

– Так, графе, саме для цього я й запросила вас на конфіденційну розмову.

Деякий час вони мовчки вивчали поглядами одне одного, ніби зустрілись уперше, потім Сен-Жермен мовив:

– І все-таки, Ваша Величносте, чому саме я?

– Розумієте, графе... Мені й самій дуже непросто пояснити це, – Єлизавета Петрівна на мить відвела очі убік, – але ви погодитесь, що Карл-Петер-Ульріх має дуже особливий... дуже своєрідний характер, я би так це назвала. Отже, принцеві потрібна особлива жінка.

«Щодо його коників, то це точно!» – подумав Сен-Жермен, але дипломатично промовчав. Єлизавета Петрівна тим часом витримала паузу, потім продовжила:

– Такими вже нас, жінок, створив Господь Бог.... Ми – істоти слабкі, тендітні й дуже нетямущі щодо чоловічих забаганок. Вірите, я багато думала, перш ніж звернутись до вас. І так нічого путящого й не надумала. От візьмемо для прикладу моїх вінценосних батьків. Адже покійна моя матінка, світлої пам'яті імператриця Катерина – вона ж була простою селянкою, батьки, діди та прадіди якої були незаможними ліфляндськими селянами. До того ж, під час штурму Марієнбурга вона потрапила у полон – а ви, графе, знаєте, як брат-мужчина поводитьсь з нашою сестрою у таких випадках...

Імператриця мило почервоніла, знов зробила багатозначну паузу. Загадкова тінь промайнула в сірих з прозеленню очах Сен-Жермена, та він мовив абсолютно рівним голосом:

– Слухаю Вашу Величність дуже уважно.

– От і скажіть на милість: як і чим змогла неписьменна селянка, вдова шведського драгуна, що прислугувувала спочатку Шереметеву, потім Меншикову, причарувати мого вінценосного батька?! Тим паче, на той час імператор уже мав свою царицю... Ні, що не кажіть, а забаганки та примхи, які сповнюють серця чоловіків, для нас, бідолашних жінок – таїна за сімома печатками!

– Я дуже добре розумію Вашу Величність, – Сен-Жермен схилив голову на знак підтвердження. – Але чом ви вирішили, що потаємні прагнення принцевого серця найліпше зрозумілі саме мені?

– Можу тільки повторитись. По-перше, ви прожили дуже й дуже довге життя, тож не маєте жодних симпатій або антипатій серед будь-яких владних фамілій Європи, тоді як будь-хто з наближених до мене осіб обов'язково гратиме ту чи іншу партію, – а я ж бо анічогісінько не тямлю в інтригах... По-друге, ви не маєте і корисливих інтересів, бо невеличкий тірольський маєток забезпечує вам прибутки, яким можуть позаздрити не тільки князівські, а навіть деякі королівські родини.

– О-о-о, Ваша Величносте!..

– Вислухайте мене уважно, будь ласка!

– Авжеж... – Сен-Жермен приклав до вуст пальця й заплющив очі.

Єлизавета Петрівна продовжила:

– По-третє, ви об'їздили півсвіту, якщо не весь сучасний світ. І насамкінець, ви справжній ясновидець, в чому переконана не тільки я, але й усі інші. От взяти хоч би графа Бестужева: якщо подібне говорить ваш відвертий ненависник, то це так і є. А для ясновидця зосереджені в чужому серці помисли – не проблема. Тож я й вирішила довірити цю надделікатну справу вам, графе... Вам – і нікому іншому.

Сказавши це, Єлизавета Петрівна підвелась. Сен-Жермен теж підвівся зі стільця й вислухав останні слова імператриці стоячи:

– Справа ця як дуже делікатна, графе, так і надто важлива і для Росії, й для мене особисто. Адже якби Карл-Петер-Ульріх не жив протягом усіх смутних часів за кордоном, то мої недруги давно домоглись би або мого заміжжя, або ж мого постригу. Отже, в такому разі я, дочка Петра Великого, нізащо б не стала російською імператрицею. І не мала би приємності зараз розмовляти з вами.

– Безперечно, запросивши принца Голштинського до себе та проголосивши спадкоємцем імперії саме його, Ваша Величність вчинили дуже мудро.

– Тож зрозумійте: мені дуже-дуже хочеться бути послідовною до кінця й віддячити його високості, підбравши йому достойну дружину. Насамкінець, йдеться не просто про одруження, а про майбутнє російського столу: навіть якщо Господь Бог милостиво пошле мені дітей, я все одно вже проголосила торік спадкоємцем Карла-Петера-Ульріха. Заради безпеки своєї та, можливо, моїх майбутніх дітей. Отже, графе, саме нащадки порекомендованої вами особи займуть моє нинішнє місце. Ви все зрозуміли?

– Так, Ваша Величносте, – Сен-Жермен шанобливо вклонився.

– Крім того, треба поквипитись, оскільки ця вперта дурепа Анна Леопольдівна й досі не зрікається права на престол замість своїх малолітніх дітей. Тому хоча становище Брауншвейзької фамілії на засланні незavidне, проте все ж таки принцу Карлу-Петеру-Ульріху варто якнайшвидше подбати про спадкоємця.

– Я все розумію, Ваша Величносте.

– І ви згодні взятись за виконання мого доручення?

– Дозвольте мені все-таки трішечки подумати.

Очі імператриці недобре заблищали, та вона мовила доволі м'яко:

– Гаразд, графе, подумайте. Добре подумайте. За тиждень я наказала влаштувати полювання на вовків. Ви коли-небудь брали участь у подібній забаві?

– На превеликий жаль, такої щасливої нагоди, як зимові лови хижих звірів тут, у північній землі Російській...

– От і добре: побачите, як ми розважаємось. А заодне й відповідь дасте.

– За тиждень, я зрозумів, – Сен-Жермен вклонився вдруге.

– Тож побачимось за тиждень.

І її Імператорська Величність вийшла з кімнати, кивнувши графові на прощання.

Служник проводив його й допоміг влаштуватися в казенному екіпажі, що чекав біля одного із виходів. Але попри те, що на вулиці так і не розпогодилось, додому Сен-Жермен не поїхав, а велів пустити екіпаж засніженими міськими вулицями.

До себе повернувся пізно увечері. Їсти звичну вівсянку, заздалегідь приготовану кухарем, не схотів, натомість легко забіг по східцях на другий поверх, ретельно зачинив двері та впав на коліна просто посеред кімнати.

Сен-Жермен безперервно молився весь вечір, усю ніч і навіть весь наступний ранок, іноді підносячись думкою до вищих світів. Але якби хтось ризикнув підслухати його палку молитву, то знайшов би її занадто дивною – адже граф раз за разом промовляв наступні слова: «Господи, щиро дякую Тобі, що віддав долю моїх ворогів у руки мої!..»

Літо 1743 року від Р. Х., князівство Цербст, німецькі землі

Великий дрізд всівся на гілку розкидистої акації, хитро поглянув на чоловіка й жінку, що стояли на галявині посеред старого занедбаного парку. Очевидно, пара ця чимось не сподобалась пташці, бо дрізд одразу ж полетав геть, навіть дзьоба не розтуливши.

– Нічого, ваша високосте, нічого: все владнається... – і щоб заспокоїти співбесідницю, граф

Сен-Жермен мовив повчально, вказуючи на гілку, котра й досі трохи розгойдувалась: – Коли мене відвідують подібні думки, я згадую слова Спасителя нашого з Нагірної проповіді: «Погляньте на пташок небесних: вони не сіють, ні жнуть, ані збирають до житниць; і Отець ваш Небесний годує їх». Чудові, дуже мудрі слова, чи неправда?

Але принцеса Йоганна-Єлизавета, схоже, не поділяла його ентузіазму, оскільки мовила, сумно зітхнувши:

– Вам, шановний графе, легко говорити подібні речі...

– Цитувати, ваша високосте, цитувати! Адже ці слова – не моя власна вигадка, а вірш із шостої глави Євангелія від Матвія...

– Все одно, графе, все одно, – принцеса знов зітхнула. – От у тім-то й річ, що ми, сімейство шляхетного принца Христіана-Августа Анхальт-Цербстського, живемо саме як оті пташки: тут подзьобали суху скоринку, там дзьобнули випадково розсипане зерно – та й на інше місце полетіли. Добре, що Фрідріх Великий взяв мого Христіана-Августа на службу, бо як би ми інакше зводили кінці з кінцями?..

Йоганна-Єлизавета зітхнула утретє та продовжила бідкатись:

– Ви ж бачили, шановний графе, як ми живемо, у що вдягаємось і що їмо! А дочка наша, спадкоємна принцеса Софія-Фрідеріка-Августа, весь день бавиться з дітлахами наших служників. Соромно навіть говорити про таке пристойним людям... хоча, з іншого боку, вони навряд чи повірять у подібні речі.

– Але його високість принц Христіан-Август знаменитий своїм благочинством та шляхетністю, – продовжив заспокоювати її Сен-Жермен. – Тому не втрачайте надії на краще, ваша високосте, і рано чи пізно всемогутній Господь простягне вашій сім'ї свою руку.

– Ох, шановний графе, хай би Він простягнув руку свою якнайшвидше!

– А от нарікати на те, що Бог не квапиться вам допомагати... Вибачте, ваша високосте, – та оце вже гріх!

– Так нема вже сил терпіти ці жахливі злидні, неприпустимі для такої шляхетної родини, як наша!

– Може, саме тому Всемогутній досі не допоміг вам, що бажає випробувати? Треба навпаки дякувати Йому за це.

– Та що ви таке кажете, графе?! Нам з Христіаном-Августом багато не треба, ми своє вже побачили. От би тільки принцесу вигідно заміж видати – ото й була б нам добра допомога на старість!

«Еге ж, ясна річ, сиділи б ви за заможненьким зятьком, немов за кам'яним муром!» – подумав Сен-Жермен, а вголос мовив:

– Знаєте що, ваша високосте?

– Що!.. – одразу скрикнула Йоганна-Єлизавета, немов навіжена.

– Про мене подекують, нібито я вмю виготовляти золото з міді. Чи не бажаєте, щоб я вам отаким-от чином «зварив» трішки золота? Щоправда, я насправді того не вмю, та як спробувати, добре помолившись, раптом щось та й вийде...

– Все жартуєте, графе, все жартуєте, – принцеса видавалась явно розчарованою. – У нас-то й міді небагато, а ви...

– А якщо добре пошукати?

– Краще підшукайте підходящу партію для нашої юної Софіхен. Ви ж, подекують, весь світ уздовж та впоперек об'їздили, у вас такі зв'язки, такі знайомства...

– Які ще знайомства? – підозріло спитав Сен-Жермен, але відповіді так і не отримав.

Адже саме цієї миті на галявину вилетіла захекана молоденька служниця. Не встиг граф відзначити подумки, що вбрання хазяйки та служниці не надто відрізняється, оскільки сукні

обох надто зношені та штопані-перештопані, як дівчина звернулась до принцеси, жахливо заїкаючись:

– Ва... Ва... Ва... ша... Ваша...

– Ну, що там сталося?! – несподівано суворо grimнула Йоганна-Єлизавета на служницю.

– Ва... Ва... Ва...

– Ну?!

– Ва... Ва...

– Та я тобі зараз!.. – принцеса гнівно замахнулась на дівчину. Та відсахнулась і скрикнула:

– Ваша високосте, але ж гер граф!..

– Що «гер граф»?! Що «гер граф»?!

– Ну-у-у... – служниця нерішуче розвела руками.

– Що поганого зробив тобі наш шановний гість?!

– Нічого, ваша високосте! Та я не наважуюсь говорити при ньому... у присутності його світлості.

Тільки-но Сен-Жермен хотів сказати щось принцесі, як вона закричала на служницю з новою силою:

– Ах ти ж паскудниця невихована! Ти що, вважаєш, нібито його світлість граф – то якийсь недостойний селяк?! Ану кажи негайно, у чім річ, бо я тобі зараз же всі коси повисмикую!..

– Ну гаразд, ваша світлосте, скажу, – й зібравши всю свою рішучість, служниця мовила: – її світлість принцеса Софіхен тільки-но розсунула ноги перед нашим конюхом, перед рябим Гансом. Просто на конюшні...

– Що-о-о-о?!!

Обличчя та шия Йоганни-Єлизавети так жахливо налилися кров'ю, що Сен-Жермен злякався, як би її тут же, на місці, не трафив шляк. Та наступної ж миті обличчя жінки навпаки побіліло, вона кинулась на служницю, на ходу зламавши довгу гілку з куца й заволавши:

– Та стули ти пельку, дурепо!!! Хіба ж можна казати такі речі при!.. От я тобі!!!

Служницю немовби вітром здуло, і весь запал Йоганни-Єлизавети одразу ж зник. Вона зробила ще крок, потім зупинилася, вронила лозину та похитнулась, і якби Сен-Жермен не підтримав її, то неодмінно впала би у буйну невикошену траву.

– Заспокойтеся, ваша високосте... – почав було граф.

Не слухаючи його, принцеса відчайдушно заголосила:

– Господи Боже мій, за що?! За що, я питаю?! Адже була в мене одна-єдина надія: видати дочку заміж!!! І щоб одразу все зруйнувати!.. Одним-єдиним дурнуватим вчинком!.. Мої останні надії!..

– Ваша високосте... – прошепотів граф несподівано тихо. Здивована цим шепотінням, принцеса простогнала:

– О-о-о, дорогий графе, я остаточно розбита. Знищена. Спаплюжена – немовби цей клятий конюх навалився на мене, а не на мою непутящу дочку... Мені так соромно, так соромно!.. Яке падіння, яке жахливе падіння!..

І розридалась.

– От що я скажу вашій високості, – мовив Сен-Жермен спокійно. – Мабуть, Господь Бог не дарма спрямував мій шлях саме сюди, до Цербста.

– Щоб ви стали свідком ганьби нашого конаючого у злиднях роду?! – трагічним голосом скрикнула принцеса.

– Щоб допомогти і вашій високості, і вашій шляхетній сім'ї.

– Та що ви таке кажете, графе?! – принцеса несподівано роздратовалася. – Хіба ж ви бабка-повитуха або відьма, що беретесь повернути дівчині втрачену цноту?!

– Ні те, ані інше. Я просто граф Сен-Жермен...

– Але ж за все ваше золото!..

– Повірте, принцесо: якби я нічим не міг зарадити у цій ситуації, я б нічого не обіцяв.

– А ви можете зарадити? – потік сліз, що лився з очей Йоганни-Єлизавети, миттю припинився.

– Спробую, ваша високосте. Але...

– Але?! Ви все-таки в чомусь сумніваєтеся, графе? Вагаєтесь?..

– Але все залежить від знайомства із юною принцесою Софіхен. Тож прошу познайомити нас. І негайно.

– Ну, гаразд.

За допомогою графа Йоганна-Єлизавета розпрявилася, потім як могла привела до ладу свою зовнішність, і вони рушили через «дикий» парк до напівзруйнованого замку, обшарпані будівлі якого потопали серед буйної рослинності.

Та по мірі наближення до місця «розбірок» оптимізм принцеси й надії на обіцяну графом допомогу все більше танули. Тож коли Йоганна-Єлизавета побачила на невеличкій галявині перед замком юну «злодюжку», брудну сукню якої та розпатлане волосся три наполохані служниці (оце й був весь штат обох принцес!) так і не здогадались почистити від прілої соломи, то гримнула на дочку, вже аніскільки не стидаючись графа:

– Ах ти ж негідниця клята! Шльондра!

– Ваша високосте... Матінко... – почала було принцеса.

– Що-о-о?!

– Та не переймайтесь ви так, прошу.

Було очевидно, що юна Софіхен щосили намагається заспокоїти Йоганну-Єлизавету. Та досягла вона прямо протилежного результату.

– Хвойда!!! – вереснула стара принцеса, аж підскачовши на місці.

– Матусю...

– Паскуда!!!

Не в змозі бачити материнський гнів, Софіхен відвернулась. Забувши про будь-яку пристойність, Йоганна-Єлизавета кинулась до дочки, лівою рукою схопила її за плечі, а правою заліпила дзвінкого помордаса. Сен-Жермен, котрий уважно спостерігав за процедурою розправи, не без внутрішнього захвату побачив, як очі юної принцеси сяйнули непідробним гнівом, і вона скрикнула по-французьки (очевидно, щоби служниці не зрозуміли):

– Але ж великі просвітники вчать, що все природне не є негідним! І якщо я відчула природний потяг, якщо схотіла нарешті пізнати...

– Нікчема! Наволоч!! Поганка!!! І ти ще насмілюєшся шукати аргументи на своє виправдання?! – заводала у відповідь Йоганна-Єлизавета. Втім, вона теж завбачливо перейшла на французьку і, зовсім забувши про це, гримнула на служниць:

– Де той клятий конюх?! Кажіть!!!

Служниці здивовано презирнулись, явно не зрозумівши господиню.

– Е-е-ех, от був би вдома його високість Христіан-Август, він би попри все своє благочинство точно звелів викопати цього бахура хоч би з-під землі й зашмагати шомполами до смерті!.. – Йоганна-Єлизавета стиснула кулаки.

Служниці перелякано зойкнули, але змістовної відповіді на запитання розлюченої принцеси так і не дали. Тож замість них відповіла юна Софія-Фрідеріка-Августа:

– Ганс утік, злякавшись вашого гніву, матінко... і я бачу, він таки мав рацію! А що такого, ваша високосте?! Чого це ви так розкричались, немов зараз кінець світу настане?!

– А того, що ти, дурепа мала, в одну-єдину мить, навіть не замислюючись, втратила

найцінніше своє багатство – от чого!!

– Але ж великі просвітники!..

– Софіхен, помовч!!!

– Але ж месьє Вольтер!.. Месьє Руссо!..

– Ні Вольтеру, ні Руссо, ані будь-кому з них не потрібно виходити заміж!!! Ти хоч би подумала про те, якому йолопові буде потрібна твоя спаплюжена дівочість, паскудна ти курва?!

– Пхе! Йолоп знайдеться!

Сказавши це, юна принцеса гордовито підняла підборіддя й уперла руки в боки, а бідолашна мати, схопившись за голову, тільки промимрила:

– Софіє-Фрідеріко-Августо, ви хоч би думаете, що кажете?..

– Авжеж думаю! – не розгубилася дівчина. – Йолоп знайдеться – такий самий, як мій батько!

– Софіє-Фрідеріко-Августо!..

– Чи то ви, ваша високосте, вважаєте, ніби я не знаю, скільки разів ви наставляли роги нашому шляхетному батечкові, доки він віддано служить імператорові Фрідріху?!

Йоганна-Єлизавета побіліла лицем, здригнулась усім тілом, потім зіщулилась та безпомічно забелькотала:

– Фіхе!.. Фіхе!.. З нами граф!..

– Та плювати мені на всіх! І на вас, і на графа вашого!!! – юна принцеса тупнула ніжкою та продовжила собі знущатись над бідолашною матір'ю: – Ах, бідний мій батечко! Вони ж такі шляхетні, такі благочинні, але зовсім дурнуваті! Вони вибиваються з останніх сил на імператорській службі, а їхня самотня дружина між тим тільки й робить, що скаче у гречку!

І щоб остаточно закріпити перемогу у достойній словесній баталії з матір'ю, мовила:

– Теж мені, накрутили солоденьких моральних байок: заборонений плід, заборонений плід... І ніякого особливого смаку у цьому вашому плоді немає – отак!!! Нічого такого – кисленьке яблучко! Скуштувала – пху!..

І злісно плюнула під ноги. Йоганна-Єлизавета знов здригнулася й мовила, тепер уже звертаючись до Сен-Жермена:

– От що стається, шановний графе, коли шляхетна дівчина щодня тільки й робить, що вештається із селяками. Господи, що ж це буде?..

– Для початку, ваша високосте, поговоримо сам на сам, – спокійно мовив по-французьки Сен-Жермен, який з непідробним інтересом стежив за розвитком невеличкого сімейного скандалу.

– Але ж...

– Будь ласка, ваша високосте, заспокойтесь та вислухайте мене. Але наодинці.

І тихо додав:

– Вважайте, нічого образливого на вашу адресу я не чув.

– О-о-о, графе!..

Сен-Жермен послав принцесі багатозначущий погляд, та цієї миті юна Софіхен кивнула на гостя:

– А це ще хто такий – отой ваш граф, чи що?..

Втім, після обнадійливих слів Сен-Жермена принцеса вже оговталась і не слухала непутящу дочку. Вона нарешті знов перейшла на німецьку, суворо кинувши служницям:

– Відведіть цю негідницю додому, перевдягніть у чисте, причешіть та не зводьте з неї очей. Потім іще поговоримо... І дивіться мені: нікому ні про що анічирк!

Коли ж вони з графом лишилися на галявині самі, мовила:

– Ну, то що скажете на все це, ваша світлосте?

– Не скажу, а для початку питаю...

– Так, прошу!

– Я вірно зрозумів, що принцеса Софіхен знайома з роботами французьких просвітників?

– Так, знайома... – і перевівши дух, Йоганна-Єлизавета додала: – Познайомилась на свою голову, начиталася...

– Наскільки я зрозумів, вона вільно володіє французькою?

– Так, графе.

– А чого іще її навчали, дозвольте поцікавитись?

– Танців, музики...

– Танці, музика, співи та етикет – це зрозуміло. Мене цікавить те, що в нинішню епоху вважається серйозними науками.

– Начаткам історії, географії та богослов'я, – але ображена до глибини душі мати знов-таки не втрималась від уїдливого коментаря: – Втім, як бачите, непутящій моїй дочці уроки богослов'я не додали жодного благочинства.

– Я так відчуваю, характер у неї... М-м-м...

– Так, характеру принцеси просто жахливий, – заздалегідь погодилась Йоганна-Єлизавета й додала: – Більш того, паскудний!

– Я сказав би, твердий та незалежний.

– Ну, як хочете, графе, так і кажіть. Так нехай і буде...

І позаяк Сен-Жермен не відповів, принцеса не втрималась:

– А що, ваша світлосте?..

Та граф уперто зберігав мовчанку хвилин п'ять, доки не спитав:

– Як би ваша високість поставились до того, що я спробував би просватати юну принцесу Анхальт-Цербстську, нашу твердохарактерну Софію-Фрідеріку-Августу, за Карла-Петера-Ульріха, принца Голштинського?

Спочатку вона не зрозуміла. Потім Сен-Жермен побачив, як розширені очі принцеси наливаються абсолютним божевіллям, тож поквапився уточнити:

– Тобто перепрошую за неточність! Власне, віднедавна він уже не є наслідним принцем Голштинським Карлом-Петером-Ульріхом. Якщо точніше, тепер він – Великий князь Петро Федорович, котрий із часом має успадкувати престол Російської імперії.

Нещасна принцеса Йоганна-Єлизавета позадкувала, не зводячи вирячених очей із графа, доки не вперлася спиною в одне з розлогих дерев. Потім її ліва рука повільно поповзла до серця.

– Ну, то чого ж ви мовчите, ваша високосте? – щиро здивувався Сен-Жермен. – Ну, будь ласка, скажіть, чи до вподоби вам моя пропозиція. Нумо?..

Та Йоганна-Єлизавета вбито мовчала.

Осінь 1743 року від Р. Х., Петергоф

– Ну, графе, сподіваюсь, ви привезли добрі вісті?

– Я теж сподіваюсь на це, Ваша Величносте! Адже не маючи добрих новин, я просто не намілювався би приїхати в Росію.

Вони зупинились біля статуї мармурової Данаїди, з діжки якої лився нескінченний потік води. Тут, у затишному Петергофі, Сен-Жермен почувався значно комфортніше, ніж у чудовому майже льодяною, застигло-пекельною красою Санкт-Петербурзі, котрий навіть посеред білого дня здавався мертвим попри кипіння й вирування столичного життя. Чи це відчуття виникало тому, що під дерев'яними настилами тротуарів, під фундаментами пишних будівель і величних храмів графові постійно ввижались цілі шари кістяків та напівз'їдених хробаками трупів? А що

доброго може вирости на кістках!..

У Петергофі все було теж не надто справжнім, але, на відміну від столиці – теплим, чарівливо-казковим... І Сен-Жермен вкотре щиро подякував вищим силам, що хоч би цього разу йому не довелося занурюватись у черево міста, котре він порівнював подумки з кістяком біблійного Лев'ятана. [\[32\]](#)

– Слухаю вас уважно, графе.

Сен-Жермен набрав повні груди повітря й видав задалегідь заготовану фразу:

– Я об'їздив усю Європу, намагаючись виконати дружнє прохання Вашої Величності. От якою є моя скромна думка: підходящою партією для Великого князя Петра Федоровича має стати Софія-Фрідеріка-Августа, принцеса Анхальт-Цербстська.

Після цих слів на алейці біля фонтану із мармуровою Данаїдою запанувала мовчанка, яку порушували тільки м'який плюскіт струменів води та шелестіння вітру в золотавих кронах осінніх дерев.

– Так, мушу визнати, логіка у вас, чоловіків, і справді дивна, – мовила нарешті імператриця, коли мовчанка стала нестерпною.

– Але ж Ваша Величність так...

– Я пам'ятаю, графе, пам'ятаю, – кивнула Єлизавета Петрівна. – Я сама вирішила довіритись вибору чоловіка. Причому чоловіка, віддаленого як від мене, так і від справ усіх європейських дворів. Але це аж ніяк не означає, що я не вимагатиму від вас жодних пояснень та обґрунтувань вашого рішення. Оскільки рішення це видається мені щонайменше дивним – якщо не сказати... – Зробивши ще суворіше обличчя, імператриця коротко мовила: – Поясніться, графе.

– Із задоволенням надам Вашій Величності будь-які необхідні пояснення, – граф шанобливо вклонився.

– Облиште, будь ласка, етикет...

– Слухаюсь, Ваша Величносте!

– Для початку скажіть, чом ви обрали кандидатку, що належить до, з дозволу сказати, такої збіднілої... ні, чого там – злиденної фамілії?

– Якщо Великий князь Петро Федорович удався у свого діда, то його, як і великого імператора російського Петра, мають приваблювати дівчата саме з незаможних родин.

– Хм-м-м... Ви натякаєте на мою венценосну матінку, імператрицю Катерину?

– Але ж Ваша Величність самі згадували під час минулої нашої розмови, що імператриця Катерина з'явилась на світ не в розкішному палаці, а у бідній селянській хатині...

– Ваша правда, графе, я справді про це говорила. То ви вважаєте...

– Як кажуть у вашій землі, яблучко від яблуньки недалеко падає. У так званих примхах Великого князя Петра Федоровича доволі легко вгадуються схильності його великого діда.

– Що ви маєте на увазі, графе?

– Молодий цар Петро починав з «потішних» солдатських полків та іграшкових корабликів, а закінчив славетними вікторіями [\[33\]](#) на полях численних битв. Так само й Великий князь Петро Федорович бере за приклад одного з найславетніших вояків сучасності – прусського імператора Фрідріха Великого.

– Ваша правда, графе: Фрідріх – то його справжній кумир... До речі, наскільки мені відомо, батько принцеси Анхальт-Цербстської, принц Христіан-Август, перебуває на службі в імператора?

– Це справді так, Ваша Величносте.

– А чи принцеса Анхальт-Цербстська не перетягне чашу терезів долі Російської імперії на бік Пруссії?

– Не треба боятись цього, Ваша Величносте.

– Ви так вважаєте?

– Вважаю.

– Чому?

– Бо, по-перше, принцеса Анхальт-Цербстська поріднена не тільки з королівськими сім'ями ворогів Росії – Пруссії та Швеції...

– До речі, про цю спорідненість, графе!..

– Але й Англії також. А наскільки мені відомо, навіть граф Бестужев-Рюмін вважає союз з Англією вкрай корисним для вашої держави.

– Як на мене, графе, цього занадто мало. Лише це не гарантуватиме невтручання принцеси у справи Росії під кутом зору Пруссії.

– Але, по-друге, Ваша Величність завжди зможуть нагадати принцесі, що вона походить із збіднілого роду. Отже у разі найменшої непокори волі Вашої Величності принцесу можна буде не тільки постригти у монахині, але й ганебно відіслати додому. А це для неї та для її немолодих уже батьків найгірше.

– Так, мабуть, ви маєте рацію... – мовила Єлизавета Петрпша, наморщивши чоло. – Багатій завжди керуватиме неможликом.

– Так влаштований цей світ, – кивнув Сен-Жермен. – І насамкінець, Ваша Величносте, варто сподіватись, що служба шляхетного принца Христіана-Августа в імператора Фрідріха Великого зробить принцесу Софію-Фрідеріку-Августу Анхальт-Цербстську ще привабливішою в очах Великого князя Петра Федоровича.

– Справді – адже Великий князь обожнює все, пов'язане з Фрідріхом Прусським...

– І навіть саме її ім'я немовби містить у собі частиночку Фрідріха: адже одне з імен принцеси – Фрідеріка!

Єлизавета Петрпша трохи подумала й обережно спитала наостанок:

– Ну а як у нашої кандидатки з темпераментом? Бо знаєте, графе, Великий князь Петро Федорович, м'яко кажучи... м-м-м... щось не надто... І його, знаєте, потрібно було б розтопити...

– Темперамент у принцеси Софії-Фрідеріки-Августу такий само бездонно-невичерпний, як діжка данаїд, – і ховаючи очі, граф вклонився імператриці, водночас вказуючи рукою на мармурову статую фонтану.

– Ви впевнені?

– Я ж особисто зустрічався з нею. Повірте, Ваша Величносте, це всепоглинаючий плам'янь, а не дівчина!

Тепер Єлизавета Петрпша замовкла надовго, тоді як Сен-Жермен ввічливо очікував рішення. Нарешті імператриця мовила:

– Ну гаразд, графе. Визнаю, ви попрацювали на совість. Гадаю, тепер з обраною вами претенденткою варто зустрітись особисто мені. – А потім додала: – До речі, графе, як на мене, мармурову Данаїду на цьому фонтані варто було б замінити бронзовою. Вам так не здається?

– І те, й інше у волі Вашої Величності, – граф знову вклонився. Щоправда, тепер він ховав від Єлизавети Петрівни не очі, а легеньку задоволену посмішку, що мимоволі напросилась на губи.

Грудень 1747 року від Р. Х., Версаль

Дочекавшись початку чергового танцю, в якому закружляли і сам король Луї, і маркіза де Помпадур, і щаслива молода дружина мадам Луїза-Єлена, шевальє Орлі підвівся з місця та

підійшов до Сен-Жермена, котрий скромно примостився в тіні однієї з бічних колон.

– Якщо ви не проти, давайте відійдемо трохи подалі, – крикнув граф на вухо шевальє.

Той кивнув, і вони пішли на інший кінець довгого коридору, куди лише долиняло відлуння веселої музики. Та й шляхетного панства тут було поменше.... Коли зупинились, шевальє Орлі мовив розчулено:

– Шановний графе, ви сьогодні потішили мене не тільки тим, що як завжди виглядаєте дуже молодо – тепер навіть ви здаєтесь молодшим за мене, – а й чи не найліпшим подарунком з усіх, що я отримав... Ясна річ, за виключенням драгунського полку, що його купила мені моя люба прекрасна Єлена!

– Так, дорогий шевальє, я цілковито згоден: жінки на ім'я Єлена – чи, як кажуть в інших землях, Хелен, Гелена, – притягують чоловіка немов магнітом.

У коридорі було доволі темно, тож шевальє не бачив, як очі графа раптом посумнішали.

– Обіцяю, що привезена вами «Історія життя Карла XII» ^[34] посяде достойне місце у моїй бібліотеці.

– Поруч із відомим мені портретом?

– Так, в мене є інший столик, так само інкрустований слоновою кісткою, – так би мовити, до пари. Але я досі не знав, яку дорогоцінність розмістити на ньому...

– Але ж, дорогий мій шевальє, це не мій особистий подарунок. Я лише виконав доручення месьє Вольтера...

– Нічого, графе, нічого! Піднесена особисто вами турецька шабля, оздоблена сапфірами...

– Сподіваюсь, вона хоч трохи нагадує справжню лицарську зброю – шаблю козацьку?

– Так, графе, я зрозумів ваш натяк!

– Втім, це лише найменший мій подарунок, дорогий шевальє.

– Он як? А де ж тоді більший?

– Я приготував для вас одну цікаву історію.

– Невже ця історія цінніша, ніж добрий клинок?

– Набагато цінніша, дорогий шевальє! Але перш ніж викласти її, скажіть мені от що: як там ваші звияжні плани щодо козацького повстання?

– Мої плани... – Орлик сумно зітхнув. – Усім планам настав край, шановний мій графе. Головна препона полягає в тому, що помер мій шановний батько, гетьман Пилип Орлик. Що ж до так званого гетьмана Кирила Розумовського, то ніякий це не гетьман, а так... маріонетка в руках імператриці Єлизавети.

– Але ж живий син шляхетного гетьмана Орлика...

– Я, шановний графе, навіть не тішу себе надіями замінити покійного батька. Свого часу в Юрка Хмельниченка ^[35] це не вийшло, навряд чи вийде і в мене.

– Але ж...

– Ніяких «але», графе! Не треба...

– Ну гаразд.

– Так от, на польському троні міцно вкорінився російський ставленик. Ні Туреччина, ані Крим не сміють навіть голови підняти. Швеція й та примирилася з апетитами володарів російських, які у нинішній війні зуміли урвати собі частину фінських земель. На додачу до всього, наш славетний король Луї зовсім віддалився від королеви Марії Аделаїди й міняє фавориток, немов красна краля – рукавички. Про що тут іще мріяти!..

– Але ж козацька нація має мудре прислів'я: «Терпи, козаче, – отаманом станеш!» – якщо не помиляюсь, воно пов'язане з процедурою вибору козацького гетьмана?..

– Ви добре засвоїли історію козацтва, графе!

– Вашими та месьє Вольтера зусиллями...

– Та якби ж мені було заради чого терпіти, я би терпів, шановний графе! Не сумнівайтесь, прошу. А так... – Орлик лише рукою махнув. – Коротше, я все частіше згадую ваші мудрі слова про те, що не варто втягувати сильних світу сього у справи українського козацтва. Отже, мені лишається вдовольнитися становищем польного маршала.

– Ну-у-у, ще б пак: святкувати весілля у Версалі, у присутності самого короля!.. Такій честі багато хто може лише позаздрити.

– Тільки між нами, графе...

– Ну, ясна річ, шевальє!

– Ця честь – ніщо у порівнянні з повним крахом української справи.

Сен-Жермен кивнув, немовби підтверджуючи істинність цих слів, і мовив:

– Повірте, дорогий шевальє, всі правителі, котрі кинули вашу козацьку державу на поталу Росії, свого часу будуть покарані з Неба. Вони або їхні нащадки, або їхні держави.

– Що ви таке кажете?! – здавалось, Орлик навіть трохи обурився. – Я поки що бачу, що в Росії безроздільно володарює некоронований цар – призначений канцлером граф Бестужев-Рюмін. А він, між іншим, з легкістю користується макіавеллівськими принципами, які ви, графе, так енергійно засуджували...

– І всесильний канцлер свого часу сьорбатиме горе повною ложкою, – загадково всміхнувся Сен-Жермен, – адже Великий князь люто ненавидить його... До речі, шевальє! Перш ніж перейти до своєї історії, скажіть іще от що: як вам подобається ідея проголошення спадкоємцем російського трону Великого князя Петра Федоровича?

– Більшого ідіотизму неможливо й вигадати! – тепер Орлик помітно повеселішав. – Адже принц Карл-Петер-Ульріх виховувався як шведський спадкоємець, котрий люто ненавидить усе російське. Крім того, вся Європа знає, що він обожнює імператора Фрідріха. І знаючи все це, приводити його до влади в Російській імперії?! Як кажуть у нещасній нашій Україні, пусти вовка до вівчарні...

– Цілковито погоджуюся з вами, шевальє. Останнє запитання: як ви розцінюєте шлюб Великого князя Петра Федоровича з принцесою Анхальт-Цербстською, що у православному хрещенні дістала ім'я Катерини Олексіївни?

Сен-Жермен так і прикипів очима до обличчя шевальє, котрий замислено тер підборіддя.

– Хм-м-м... Знаєте, шановний графе, я ніколи навіть до уваги не брав мікроскопічне князівство Цербст – аж надто воно незначуще.

– Так от, шевальє, моя вам добра новина: ідею одружити Великого князя Петра Федоровича з принцесою Анхальт-Цербстською підказав Її Імператорській Величності Єлизаветі Петрівні не хто інший, як ваш покірний слуга...

Навіть попри погане освітлення було помітно, що на обличчі Орлика зобразилось повне розчарування, змішане з огидою.

– Ви, графе?..

– Так – оскільки за таємним особистим дорученням імператриці півтора року підшукував наречену для Великого князя.

– Щось я не розумію, чому це ви вважаєте цю звістку...

– Скажіть, любий мій шевальє: сьогодні, у день вашого весілля, ви хоча б трішечки щасливі?

– Навпаки, не трішечки – сьогодні я дуже щасливий! Але...

– Це тому, що ваша шляхетна душа поєдналася з такою самою шляхетною душею. Ви, шевальє Григор Орлі, граф де Лазіскі, та Луїза-Єлена ле Брюн де Дентевіль – що називається, одного поля ягоди. Але Великий князь і спадкоємець Російської імперії Петро Федорович ніколи й нізащо не буде щасливим з дружиною своєю Катериною.

– Але чому?..

– Та тому, що вона... як би це пом'якше сказати... Коротше, шевальє, вона є тим, що польською мовою зветься «курва».

– Та ви що?!

– Більш того, я впевнений, що рано чи пізно, але вона зжере свого чоловіка й не подавиться.

– Тобто?..

– Повірте мені, Велика княгиня Катерина має такий характер, що не зупиниться ні перед чим, якщо щось або хтось стане їй поперек горла.

– Отже ви хочете сказати, що спочатку Великий князь Петро Федорович покарає Росію, а потім його власна дружина, Велика княгиня Катерина...

– Так, шевальє, саме так! Більше того, я буду не я, коли просватана мною за Великого князя принцеса не нагуляє дітей від іншого! А це означатиме, що царському дому Романових, які від самої Переяславської ради й до Полтавської битви поступово підім'яли під себе вашу нещасну Україну, настане кінець. Адже інших прямих нащадків імператора Петра, окрім його дочки Єлизавети Петрівни та онука Петра Федоровича, не лишилося.

І доки Орлик мовчки перетравлював почуте, Сен-Жермен тихо мовив:

– Як я й казав, за все мають відповідати правителі. Тож вважайте цю новину, любий шевальє, головним подарунком до вашого весілля... і моїм скромним внеском в українську справу! А правий я чи неправий, побачимо згодом.

– Коли саме? – пробелькотав Орлик неслухняними губами.

– Якщо після всього вчиненого мною вищі сили дозволять здійснитись іще одній маленькій-малесенькій помсті, тоді знатимемо: на те справді була воля Божа!.. – із загадковим виглядом пояснив Сен-Жермен. Хоча шевальє Орлик, ясна річ, не зрозумів анічогісінько.

Глава 10

Чого захоче жінка...

Ну от, нарешті заснув! Скільки б він не жив на світі, сотню років чи тисячу, але ж рано чи пізно літа беруть своє...

Пауль обережно підвівся: на це Великий Магістр не відреагував. Отже, справді заснув. Юнак навшпиньки наблизився до каміна, обережно підклав туди одне за одним три поліна... І тут щось примусило його озирнутися. Так і є: сірі з легенькою прозеленню очі принца пильно дивляться на нього! А може, граф все ж таки спить, тільки з розплющеними очима?! А як раптом!..

Та бліді губи Великого Магістра вже розтягнулись у батьківськи-лагідній посмішці, а відстовбурчений палець вказав на його, Пауля, стілець. Юнак лише руками розвів, але був змушений повернутись на місце та продовжити запропоновану принцем дивну гру в мовчанку.

Літо 1754 року від Р. Х., Петергоф

Все складалось дуже погано (принаймні, так мусив думати нишпорка, що причаївся в густих паркових кущах): Сен-Жермен не зміг знайти слів настільки переконливих, аби вони проникли у саме серце Великої княгині. Тож він лише безпорадно повторив:

– Ваша високосте, я вже не прошу... я молю – розумієте?..

– Не розумію! Не бажаю розуміти! – презирливо кинула Катерина, не удостоївши нав'язливого надоїду навіть побіжним поглядом. – Не знаю, графе, скільки вам насправді років: хоча виглядаєте ви не більше, ніж на сорок, дехто пліткує, буцімто ви були таким уже в епоху Господа нашого Христа. Не знаю, чи вірити цій нісенітниці, – адже месьє Вольтер щиро висміює існування богів та всякої іншої чортівні...

– Але ж мені достеменно відомо, що ваша високість є доброю християнкою...

– Це не стосується предмета нашої бесіди, графе! – раптом Велика княгиня розвернулась до Сен-Жермена занадто рвучко, при цьому її спідниця на одну-єдину мить різко окреслила роздуте вагітністю черево. – Не намагайтеся збити мене з пантелику, от що! У будь-якому разі, ви занадто старий, щоб як слід зрозуміти мої почуття.

– Чому ваша високість так вирішили?

– Бо за тисячу років ви забули, що таке біль розлуки з коханим! А може, взагалі не кохали нікого й ніколи, продавши душу дияволу за безкінечне життя?! Отакої, графе!..

– Ну, можливо, я й не кохав ніколи... – Сен-Жермен мимоволі потупив очі. – У будь-якому разі кажу як щирий ваш друг: ваша високосте, з ним або без нього, але життя триває і триватиме надалі.

– А без нього я жити не хочу! Не хочу!! Не хочу!!!

Велика княгиня тупнула ніжкою і вперто задерла підборіддя, та наступної ж миті розридалась і промимрила крізь сльози:

– Адже він – справжній батько моєї дитини...

– Тш-ш-ш! Тихіше, ваша високосте, молю – тихіше!

– Ви чоловік, звичайнісінький черствий чоловічок зі звичайнісіньким черствим чоловічим серцем, сповненим нікчемних забаганок та дурних почуттів! Ніколи вам не зрозуміти, як доводиться самотній жінці, батька дитини якої!..

– Ваша високосте, ваша високосте! Ви зараз у такому стані, що маєте узяти себе в руки і

подбати перш за все...

– А я не хочу!.. Тобто, навпаки, хочу!.. Я хочу, щоби месьє Салтикова негайно повернули – бо без нього не хочу дбати про нашу дитину!.. Чуєте ви, нікчемо?!

– Ваша високосте, не має жодного значення, хто насправді є батьком вашої дитини...

– Він! Він, він і тільки він – таке достеменно знає лише жінка!!!

– Тихіше, ваша високосте, тихіше!..

– Не хочу тихіше! І не буду тихіше!!!

– От месьє Салтиков казав це саме усім і кожному – і що з того вийшло?.. Не забувайте, у цьому парку вуха має кожне деревце, кожен кущик...

– А мені байдуже – нехай всі чують!!! Нехай і вона теж чує!!! Нехай їй складають розлогі ябеди [\[36\]](#), що я про неї кажу та думаю, – мені плювати! Пху!!!

...Сен-Жермен не зміг знайти слів настільки переконливих, аби вони проникли у саме серце Великої княгині.

Тож: він лише безпорадно повторив:

– Ваша високосте, я вже не прошу... я молю – розумієте?..

Анітрохи не соромлячись, Катерина плюнула просто на чистеньку паркову доріжку й мовила:

– Можете так і переказати Її Імператорській Величності, що доки месьє Салтикова не повернуть...

– Але ж насамперед ви мусите подбати про вашу майбутню дитину. Відколи ваша високість завагітніли – відтоді все! Відтоді ви мусите жити інтересами майбутньої крихітки, цієї живої

душі...

– Так от, графе: доки месє Салтикова не повернуть до Санкт-Петербурга, я не заспокоюся!!! Оце і є мій єдиний інтерес!..

– Але ж зрозумійте, нарешті: незалежно від питання про батьківство, ви, найімовірніше, виношуєте зараз спадкоємця трону величезної Російської імперії! Подумайте хоч би про це...

– А як раптом народиться дівчинка?.. – Катерина на мить змінила гнівний вираз напрочуд миленького цієї миті личка на хитрий.

– Навряд чи так. Адже повитуха, яка місяць тому оглядала вашу високість, сказала, що більшість зовнішніх ознак – за народження хлопчика.

– Так, і ви вже про це знаєте... Змовились! Ви всі тут в огидній змові проти мене та мого кохання!!!

– Я щирий друг вашої високості...

– Тут у мене немає друзів, самі лиш вороги! І ви теж ворог, графе!.. Отже, ви заодно з Її Імператорською Величністю, а тому можете переказати їй: доки месє Салтикова не повернуть до Санкт-Петербурга, її високість Катерина Олексіївна поводитиметься нерозважливо!

Либонь вирішивши, що їм більш нема про що говорити, Велика княгиня відвернулася від Сен-Жермена та пішла геть, недбало кинувши через плече:

– Так і перекажіть, графе... якщо ви тільки не останній боягуз!

Коли її кроки стихли, із протилежного боку алеї зашелестіли та ледь помітно сколихнулись куці: нишпорка побіг доповідати начальству про підслухане... Ну, що ж – усе йде точнісінько так, як і має йти. Отже, все гаразд!

Але перш ніж задоволено посміхнутися, Сен-Жермен про всяк випадок сховав обличчя у долонях: збоку це виглядало так, немовби він у розпачі розтирає лице, аби прогнати втому й розчарування. Насправді ж сьогоднішній день граф вважав таким щасливим, що!.. Так, давно вже він не одержував одразу декілька добрих знаків, як от нині.

Втім, тепер треба мати вигляд засмучений і стурбований – бо треба й собі показатись на очі Єлизавети Петрівни. Отож Сен-Жермен завбачливо зігнав з губ посмішку, скорчив кислу мармизу та попростував на призначене місце побачення – до римських фонтанів.

Звісно, Її Імператорської Величності він там не зустрів. Граф змушений був чекати добру годину, доки нечіткий силует Єлизавети Петрівни замаюрів в одній з бокових алей. Тоді Сен-Жермен пішов назустріч імператриці, жалобним тоном промовляючи на ходу:

– Ах, Ваша Величносте, Ваша Величносте! Я просто в розпачі, бо не знаю навіть, що й робити з її високістю...

– А що підказує вам тисячолітній досвід? – сердито звернулася до графа імператриця, жодним жестом не відповідаючи на його шанобливий уклін.

Сен-Жермен тільки руками розвів:

– Мій багатовіковий досвід виявився безсилим проти цієї навіженої істоти в сукні – нехай Ваша Величність вибачать мені різкі слова, вжиті по відношенню до Великої княгині. Я цілком і повністю збентежений, бо жодного уявлення не маю, що робити.

– Е-е-ет, пусте! – імператриця махнула на нього складеним віялом. – Можете не перепрошувати, графе, бо від коників Великої княгині я теж не в захваті. Хоча... – Тут обличчя Єлизавети Петрівни скам'яніло, й вона різко мовила: – Хоча, графе, це ж ваша протезе! Отже, насамперед ви і тільки ви мусите підказати вихід із цієї ідіотичної ситуації.

– Але ж я не знаю...

– А хто ж тоді знає?! – так і скрикнула імператриця. – Хто порекомендував нам цю гонорову перекірливу дівицю?! А?!

– Хіба ж Ваша Величність не влаштували особистої попередньої зустрічі з принцесою –

спеціально для того, аби...

– Що я чую?! – обурилась Єлизавета Петрівна. – Як ви смієте перекладати на мене відповідальність за власні помилки?!

– Ні-ні, Ваша Величносте, свої частки відповідальності я з себе в жодному разі не знімаю...

– Ну то й відповідайте, коли вам наказують!!! – обличчя імператриці пішло червоними плямами, й вона додала з неприхованим презирством: – Бо я так бачу, графе, від ваших порад проку зовсім ніякого.

– Чом це ніякого?..

– Ну як же... Спочатку порекомендували видати цю навіжену дівку за Великого князя: мовляв, оскільки її батько, принц Христіан-Август служить імператорові Фрідріху Прусському, це зробить наречену більш привабливою в очах Петра Федоровича, – казали таке?

– Казав, Ваша Величносте.

– Казали, що коли Великий князь вдався у свого діда Петра Великого, то його мають приваблювати дівчата з незаможних родин?

– Правда Вашої Величності – казав.

– Але ж як Петро Федорович лишався байдужим до Великої княгині, так байдужий до неї й понині... Скільки довгих місяців після шлюбної ночі Катерина Олексіївна лишалась незайманою – хіба вже забули?!

– І це правда.

– То це ви так знаєтесь на чоловічих забаганках і жіночих серцях?!

– Між іншим, про жіночі серця я не казав ані слова, – наважився мовити Сен-Жермен.

– І навіть після таких грубих помилок ви ще наслідуетесь перечити мені?! – знов grimнула імператриця. – Ще тоді ви не змогли порекомендувати нічого путящого...

– Перепрошую, саме тоді я запропонував Вашій Величності найдієвіший у таких випадках засіб – пригостити молоде подружжя любовним еліксиром, спеціально привезеним мною з далеких країн, – хіба ж не так?

– Так, але... – попри те, що граф дуже неввічливо перервав імператрицю, вона трохи засмутилась.

– Але Ваша Величність послухались не мене, а канцлера Бестужева-Рюміна, котрий не вірить у дієвість любовних еліксирів.

– Так – бо сучасна наука спростовує...

– Канцлер Бестужев-Рюмін порекомендував Вашій Величності приставити до великокняжого двору спеціальну людину, – жорстко продовжив Сен-Жермен, – котра спостерігала б за молодятами, за тим, скільки часу вони проводять разом, наскільки лагідні та прихильні одне до одного і таке інше. Ваша Величність довірилися канцлеру Бестужеву-Рюміну та приставили до великокняжого двору гвардії офіцера Сергія Салтикова. Але оскільки Великий князь продовжував приділяти молодій дружині рівно стільки уваги, скільки й торішньому снігові, Велика княгиня швиденько завела шури-мури з месье Салтиковим, у результаті чого понесла явно не від Великого князя, а від молодого привабливого офіцера...

– Отут ви й справді мали рацію, графе! – презирливо мовила Єлизавета Петрівна. – Фліртувати та скакати у гречку – це у Великої княгині виходить дуже добре!

– А що ж Ваша Величність хотіли від молодого темпераментної жінки, якщо власний чоловік абсолютно ігнорує її?..

– О, так, так! Темперамент у Великої княгині справді невичерпний, немов діжка данаїд, – здається, це теж ваші слова?

– Мої.

– Тож майте мужність належним чином відповідати за свої висновки та дії, а не відмежовуватись від припущених помилок!..

– Ваша Величність хотіли оженити Великого князя Петра Федоровича на темпераментній особі? А також хотіли, щоби молода дружина Великого князя якнайшвидше завагітніла та народила спадкоємця престолу Російської імперії?

– Так, але...

– Насамкінець Ваша Величність досягли того результату, якого й домагались: її високість Катерина Олексіївна завагітніла...

– Але ж скандал!..

– Ваша Величність домоглись очікуваного результату: вагітності Великої княгині. Тільки результат досягнуто за методом канцлера Бестужева-Рюміна, а не графа Сен-Жермена. Тоді до чого тут я?! Якби Ваша Величність послушались мене, то не мали б зайвих клопотів ні з питанням про батьківство майбутньої дитини, ні з висилкою за кордон месє Салтикова, ані з протестами її високості.

– Якби ви підшукали Петру Федоровичу іншу наречену, результат теж був би іншим! Гадаєте, з Катериною мало клопоту і без цього ганебного скандалу?! Ви чудово знаєте, що від першого ж дня вона розпочала таємну гру на користь Пруссії...

– Між іншим, я передбачав таку можливість заздалегідь. І заздалегідь порекомендував Вашій Величності у разі чого пригрозити Великій княгині монастирем або ж ганебним висиланням додому.

– Ну... припустимо, – неохоче погодилась Єлизавета Петрівна.

– Бозна-чому Ваша Величність дослухались до моїх порад, і все швиденько владналось – хіба ж ні? Тож треба було Вашій Величності й надалі не міняти радника... Або як кажуть у вас в Росії – коня на переправі.

– Ну от що, графе: мені набридла ця пустопорожня безцільна бесіда! – різко мовила імператриця, чудово розуміючи, до чого веде Сен-Жермен. – Кого мені краще слухати, це вирішувати мені й тільки мені. Але якщо ви не знаєте, як поводитись у ситуації, створеній нехай не вами, але ж не без вашої участі...

Єлизавета Петрівна суворо глянула на графа, очікуючи заперечень. Проте Сен-Жермен лише уважно слухав і заперечувати не збирався.

– Отже, графе, я вбачаю єдиний прийнятний вихід із ситуації: у вас є двадцять чотири години, щоб полишити Санкт-Петербург і його околиці. На вас уже чекає карета, що негайно доведе вас додому, там ви знайдете подорожню на безперешкодний проїзд до кордону Російської імперії. Але якщо надалі тільки насмілитесь повернутися!..

– Я все зрозумів, Ваша Величносте! – Сен-Жермен шанобливо вклонився, тихо мовивши при цьому: – Либонь, Вашу Величність напоумив на таке канцлер Бестужев-Рюмін. Не інакше, він...

Виникла пауза, після якої Єлизавета Петрівна заговорила з неприхованим сарказмом:

– Між іншим, графе, нещодавно Бестужев розповів мені цікаву історію. Мовляв, вірні люди донесли йому, нібито ви, графе, якось нещодавно почули ім'я, котре здалось вам надто знайомим... Іван Богданович – чи можете ви все-таки пригадати бодай щось про цю людину? Чи, може, встигли вже щось згадати?..

– Ні, Ваша Величносте! Знаєте, я й сам дивуюсь: ну, найменшої гадки не маю, де я бачив або де чув про того Богдановича...

– Зате він пригадав!

– Хто?

– Він сам – цей Іван Богданович. Виявилось, він був, що називається, дрібною сошкою в

одній з колегій. На Богдановича можна було б не звертати уваги, але канцлер бозна-чому вирішив усе-таки таємно доправити його в один з підвалів до катів, щоби ті здійснили допит з тортурами, звідки це іноземному графові відомо його ім'я. І знаєте, який результат?

– Який же, Ваша Величносте? – Сен-Жермен зібрав у кулак всю силу волі, аби зобразити на обличчі здивування.

Насправді ще п'ять годин тому він вже довідався про результати допитів особисто від Бестужева-Рюміна: канцлер не міг відмовити собі в задоволенні особисто покепкувати над «прикрою помилкою» ненависного суперника...

– Перш ніж померти на дибі, цей Іван Богданович зізнався, що таємно шпигував на користь Французької корони. Ви, графе, бували у Франції неодноразово, отже, після зізнання Богдановича в канцлера Бестужева руки чешуться взятись і за вашу особу...

– Тоді я не розумію, чому... – тепер Сен-Жермен вдавав розгубленість.

– Бо враховуючи наші попередні стосунки та вашу чудодійну косметику й інші засоби, що так добре впливають на самопочуття, я наполегливо порекомендувала канцлерові вислати вас, графе, за межі Російської імперії. Розумієте? Порекомендувала. Особисто я. Всього лише вислати за кордон.

– А не могли б Ваша Величність порекомендувати канцлеру Бестужеву-Рюміну дозволити мені хоча б час від часу повертатися сюди, якщо я й надалі постачатиму Вашу Величність своїми чудодійними засобами?..

Єлизавета Петрівна кинула на графа надмінний погляд, відвернулась і спитала:

– Невже ви, графе, розраховуєте підкупити мене так дешево?

– Але ж дорогоцінне здоров'я Вашої Імператорської Величності...

– Моє здоров'я – це ще не здоров'я імперії. Врешті-решт, графе, ви таки маєте рацію: хто б не був батьком майбутньої дитини Великої княгині, саме це немовля колись успадкує корону. Отже, без імператора або принаймні без імператриці Росія не лишиться.

– Зрозуміло, – мовив граф доволі прохолодно. – Мені все зрозуміло: спочатку канцлер Бестужев домігся висилки звідси посла Шетарді, тепер домагається моєї висилки.

– Можете вважати і так, графе. Але дякуйте мені та Богові, що ви відбулись лише висилкою за кордон, а не засланням до Сибіру – як це сталося з родиною цього вашого... як його?! О – Івана Богдановича!

– Дякую, Ваша Величносте! До речі, яка в нього була сім'я?

– Я не повинна вникати у такі подробиці. Здається, двоє синів, один одружений, з дітьми, інший самотній... А вам що за діло, графе?

– Та Господь з ними, Ваша Величносте! Мені б зі своїми справами розібратися... – Сен-Жермен зітхнув із показною сумовитістю. – Отже, я Вашій Величності більш не потрібен?

– Не потрібні, графе.

– А може, колись...

– Ні.

– Але ж я так хотів дочекатися завершення будівництва нового Зимового палацу для Вашої Величності! Так хотів подивитись на завершену роботу вашого Растреллі – адже він обіцяв справжнє...

– Це абсолютно виключено, графе.

– Ну що ж, – Сен-Жермен вдягнув на обличчя маску образи. – В такому разі не наслідуюсь і надалі затримуватись тут. На все добре, Ваша Величносте!

Він церемонно вклонився.

– Прощайте, графе, – не відповівши на поклон, імператриця розвернувшись та пішла бічною алеєю геть.

Сен-Жермен не пішов – майже побіг до карети. Всю дорогу до столиці провів, всміхаючись так весело, ніби нічого й не сталося. Ніби всесильний канцлер могутньої імперії зовсім не гнівався на нього. Ніби він не уникнув ув'язнення лише завдяки втручанню самої імператриці. Ніби й на мить не втрачав прихильності Її Імператорської Величності...

Вдома і справді знайшов офіційного листа за особистим підписом канцлера Бестужева-Рюміна про висилку з Росії та довічну заборону вертатися сюди, а також обіцяну подорожню до кордону. Уважно перечитавши папери, Сен-Жермен велів служникам негайно збиратися в путь, але від обіду не відмовився. За обідом же з'їв звичайну порцію вівсянки з білим м'ясом курчати й випив трохи більше червоного вина, ніж зазвичай, – уперше за багато років зі справжньою насолодою.

Весна 1762 року від Р. Х., Санкт-Петербург

Як і обіцяв Растреллі, Зимовий палац був блискуче-розкішним: всюди золото, блакить, різноколірний мармур, вітійоваті візерунки, мозаїка, інкрустації, пишні, але якісь бляклі настінні розписи, статуї та бюсти, Амури та Психеї, Венери і Тритони, надраєна до блиску ажурна бронза, пухнасті килими... Втім, Сен-Жермен був поціновувачем більш солідного та виважено-стриманого стилю, який нині остаточно відходив у небуття. Тож краса і велич нового царського палацу, котрий імператриця Єлизавета Петрівна замовляла на свій смак, але яким вже ніколи не милуватиметься (з причини переходу її душі до вищих небесних сфер, де є значно прекрасніші від земних хорони Царя Небесного), лишили графа байдужим.

Такими самими байдужими були й суворого вигляду набундючені лакеї, котрі зверхньо, з неприхованим презирством оглядали його притрушений пилом скромний дорожиш каптан. Але поглянувши також на чоловіка, що крокував попереду Сен-Жермена, розуміли: це всього лише відвідувач цариці – то що з нього взяти?!

– Чи нам довго ще плутати коридорами, мес'є Панін? – спитав нарешті граф, коли «оглядини» йому остаточно набридли.

– Зараз, уже майже прийшли, – тихо мовив супроводжувач. Вони звернули у наступний коридор, пройшли його наскрізь.

– Її Царська Величність чекає на вас. І говоріть, будь ласка, тихіше.

Зробивши це трохи дивне попередження, майбутній автор Декларації про озброєний нейтралітет, а в коротку епоху імператора Петра III – просто мес'є Панін – прочинив перед гостем двері, запускаючи його до невеличкої, погано освітленої кімнати. Втім, попри слабке освітлення, Сен-Жермен відразу оцінив ситуацію: Її Царська Величність Катерина Олексіївна знов опинилась у «дуже цікавому», а відтак безвихідному для неї становищі. Вагітність була дуже помітною, хоча за вісім років, протягом яких вони не бачились, цариця до всього ще й значно погладшала.

Втім, чогось на кшталт вагітності слід було чекати...

Тим паче, граф і справді розраховував побачити щось подібне.

– Ваша Величносте, – тихо мовив він, згинаючись у поклони.

– А-а-а, графе... – Катерина, яка зацьковано забила у найтемніший куточок кімнати, озирнувшись на гостя й автоматично простягнувши руку для поцілунку, недбало кинула: – Як завжди, анітрохи не постарішали та виглядаєте років на сорок... ну, можливо, трохи більше – але це жахливе освітлення... А може, просто притомились у дорозі? Я би запросила вас сісти, але тут, як бачите, немає ні крісел, ні стільців, ані лав. Отак-от живе російська цариця!

– Нічого, постоїмо, – бадьоро мовив Сен-Жермен та поспішив зробити співбесідниці комплімент: – Зате Ваша Величність з примхливої дівчини перетворились на по-справжньому

прекрасну зрілу жінку. А враховуючи те, що я пам'ятаю Вашу Величність іще зовсім юним дівчиськом...

– Ви натякаєте на першу нашу зустріч? Це саме тоді, коли я втратила цноту з нашим конюхом? – Катерина мимоволі опустила очі й подивилась на округле своє черевце. – Так-так, графе, я теж пам'ятаю першу симпатію мого серця – Рябого Ганса... Як тоді розлютилась моя бідолашна матуся, її високість принцеса Йоганна-Єлизавета!..

– Ваша Величність настільки безсоромно-відверті зі мною, наскільки це можуть дозволити собі лише дуже сильні особистості, – мовив Сен-Жермен і знову вклонився.

– А-а-а, навіщо вдавати із себе сором'язливу скромницю!.. – махнула рукою Катерина. – Ви й без того знаєте про мене все, що тільки може знати людина... і навіть трохи більше. Іноді мені навіть здається, що за чутками про вічно молодого Сен-Жермена ретельно приховується справжня чортівня... хоча великі просвітителі й заперечують таку можливість, як існування Вічного Жида, котрий лишатиметься живим і молодим до самого Страшного суду.

– Про мене чого тільки не пліткують! – всміхнувся граф із загадковим виглядом.

– Про мене теж пліткують, хоча я, як бачите...

Катерина знов кинула побіжний погляд на своє роздуте черевце та повернулася до попередньої думки:

– Слухайте, графе, якщо ви той самий Вічний Жид, то скажіть, будь ласка: коли ви уперше зустрілися із Сином Божим?

– Коли нашому Спасителю виповнилося тридцять три роки.

– Але ж якщо ви – Вічний Жид, або проклятий самим Богом апостол-зрадник Юда Іскаріот, то мусили знати Христа раніше!

– Що поробиш, Ваша Величносте, людський поголос не завжди точний, – Сен-Жермен лиш руками розвів. – Утім, з багатьма іншими видатними людьми я також зустрічався уперше, коли їм виповнялося саме тридцять три, – а то були переламні моменти їхньої долі.

– Тобто?..

– Наприклад, з Її Імператорською Величністю Єлизаветою Петрівною.

– Справді?! З тіткою мого чоловіка, котра фактично запросила його на царювання до Росії?!

– Так, з нею, – Сен-Жермен відзначив про себе, що цариця назвала імператора Петра не на ім'я, а лише «своїм чоловіком», та продовжив: – Або взяти інший приклад – польного маршала Григора Орлі...

– Цього інтригана й затятого ворога нашої імперії?!

Знов-таки відзначивши про себе, як владно прозвучали слова про «нашу імперію», граф поквапився уточнити:

– Польний маршал Григор Орлі – це мертвий ворог, котрий більше не загрожує ні Вашій Величності, ані Російській імперії. Кажу це тому, що Вашій Величності піде лише на користь, якщо Ваша Величність навчаться по достоїнству цінувати не тільки друзів, але також і ворогів.

Тут Сен-Жермен раптом пожвавішав і мовив:

– До речі, Вашій Величності зараз також майже тридцять три... Скажіть на милість, хіба це не містичний прояв вищої – Божої волі?!

– Але ж ми з вами бачимось не вперше...

– Це ще, знаєте, як сказати, – посміхнувся граф. – Адже вісім років тому всемогутній канцлер Бестужев-Рюмін виставив мене з Росії, згідно з його власноруч підписаним наказом, назавжди! Тобто це він тоді вважав, що висилає мене навічно... Отже, я з'явився у Північній Пальмірі, так би мовити, через вісім років довічного вигнання. Можна вважати, це сталося вперше, бо ще давньогрецькі філософи вчили: двічі увійти в одну й ту саму річку неможливо.

Тим паче – після безкінечно довгої відсутності.

– Але тепер ви знову тут, у Санкт-Петербурзі...

– Оскільки граф Бестужев-Рюмін зараз перебуває на засланні, милуючись краєвидами свого підмосковного маєтку, – так, я справді маю змогу приїхати сюди... за терміновим викликом Вашої Величності. – Сен-Жермен ще раз шанобливо вклонився й мовив: – Під час останньої нашої зустрічі Ваша Величність... а тоді ще ваша високість висловили небажання дослухатись до моїх скромних, проте щирих і дружніх порад.

– Можливо, я була не права... – сором'язливо зізналась Катерина.

Зрадивши подумки цим словам, граф тим не менш зупинив царицю владним жестом:

– Тепер Ваша Величність терміново викликають мене до столиці. Отже, мушу спитати, розраховуючи на таку ж відвертість, що її Ваша Величність проявили від самого початку нашої короткої поки що бесіди: що трапилось?..

Катерина хотіла щось сказати, та граф знов зупинив її:

– Тільки, будь ласка, для початку – дві умови.

– Які саме? – швидко мовила цариця.

– По-перше, нехай Ваша Величність не приховують від мене абсолютно нічого. По-друге, Ваша Величність мусять дослухатись моїх порад і сумлінно виконати їх, якими б дивними вони не здалися Вашій Величності.

– Тут нема чого приховувати, – Катерина сумно зітхнула, в той же час із надзвичайною ніжністю приголубивши опукле черево.

– Невже ж цього разу все настільки серйозно?

– Ви навіть не уявляєте, наскільки саме! – скрикнула Катерина у відчаї, та мимоволі прикрила долонями рота, зацьковано озирнулась на всі боки й мовила вже значно тихіше, майже зашепотіла: – Мій чоловік також має коханку, цю ненависну мадемуазель Воронцову, з якою з'являється скрізь та всюди... Мене ж відкрито зневажає. Уявіть собі, нещодавно при всіх: при гостях та при слугах, – просто за обіднім столом обізвав мене дурепою!

Згадуючи цей прикрий епізод, Катерина мимоволі схлипнула й повторила:

– Мене, свою власну дружину й царицю, – і так відверто!.. При всіх!..

– Нехай Ваша Величність заспокояться...

– Та як тут лишатимешся спокійною, коли тебе ось-ось або у монахині пострижуть, або приріжуть потихеньку вночі?! – Катерина знов зацьковано озирнулась і додала: – Знаєте, графе, я навіть по ночах тепер погано сплю, так боюся підісланих убивць...

– Ну, це облиште: адже не Ваша Величність мусять боятися когось або чогось – навпаки, усі вороги Вашої Величності мусять боятись одного невдоволеного погляду своєї цариці!

– Та що ви таке кажете, графе?! – злякалась Катерина.

Сен-Жермен владно перервав її:

– Здається, Ваша Величність обіцяли уважно вислухати мене...

– Так-так, графе, я слухаю, слухаю!..

– І щодо монастиря можна не боятися: вагітних туди не беруть.

– Але ж я не буду вагітною вічно...

– Коли Вашій Величності час народжувати?

– Десь за місяць.

– Цього цілком вистачить.

– Але для чого?!

– Нехай Ваша Величність дослухають мене до кінця.

– Так-так, графе...

– Отже, хто на цей раз батько дитини Вашої Величності? Сподіваюсь, тільки не Його

Імператорська Величність... То що, знов якийсь дипломат? [\[37\]](#)

– Ні, цього разу гвардійський офіцер Григорій Орлов.

– О-о-о, знов офіцер, як і месьє Салтиков, без якого Ваша Величність все ж таки змогли не тільки прожити, але й кохати після нього інших мужчин!..

– Ваша правда, графе, – Катерина потупилась, але одразу ж здригнулася від слів Сен-Жермена:

– Але ж то є добре, дуже добре!

– Чому, графе?..

– Нехай Ваша Величність пригадають, що тітка вінценосного вашого чоловіка, покійна Єлизавета Петрівна, в'їхала на трон саме на плечах гвардії. [\[38\]](#)

– Та що ви таке кажете, графе?! – жахнулася бідолашна цариця.

– То невже Ваша Величність хочуть замість трону якнайшвидше опинитись за височезними й товстелезними монастирськими мурами? А може, Вашій Величності буде краще спати вічним сном у могилі з перерізаною горлянкою?..

– Ні-ні, що ви!..

– То Ваша Величність згодні слухати далі?

– Гаразд, я слухаю.

– Чи відома Вашій Величності приказка: «Чого хоче жінка, того хоче Бог»?

– Так, відома...

– То хіба ж Ваша Величність не жінка?

Цариця подумала трохи, потім мовила:

– Ви натякаєте на те, що я дію не від себе... тобто не зовсім по своїй волі?.. Що мої прагнення – це вияв волі Божої?

Замість відповіді Сен-Жермен мовчки кивнув.

– Ви спокушаєте мене, графе, – коротко кинула Катерина, відвернувшись та пробурмотіла: – Геть звідси, сатано!

– Господи, і до чого жінка, вихована у традиціях просвітителів, може дійти у стані відчаю! – граф заговорив якомога серйозніше та переконливіше: – Ваша Величність помилились, я далеко не сатана.

– Юда-зрадник, Вічний Жид, сатана – все єдино...

– Зараз я просто граф Сен-Жермен, щирий друг Вашої Величності. Тож і запитую як щирий друг: чого хочуть Ваша Величність?

– Від самого початку перебування в Росії, ще коли я вперше зустрічалася з Її Імператорською Величністю Єлизаветою Петрівною, – ще відтоді я захотіла одного-єдиного: сподобатись усім! Хотіла сподобатися своєму майбутньому чоловікові, його тітці-імператриці і всьому російському народові – от чого я хотіла...

– А зараз?

– А що зараз!.. – все ще не повертаючи голови до графа, Катерина вкотре вже зітхнула. – Я швидко збагнула, що Єлизавету Петрівну цікавлю не я сама по собі, а лише моя дітородна спроможність... перепрошую за подібну відвертість, графе.

– Нічого, нічого, Ваша Величносте...

– Чим плодючішим є моє лоно, тим краще, – приблизно так розмірковувала покійна імператриця. І коли я нарешті народила хлопчика, цесаревича та майбутнього спадкоємця російської корони Павла Петровича, вона втратила до мене будь-який інтерес. А щоб визнати малюка спадкоємцем, навіть заплющила очі на ту саму пікантну обставину... Ну, ви пам'ятаєте, графе...

– Ще б пак! Месьє Салтиков кричав про своє батьківство так настирливо, що його

швиденько витурили з Росії.

– Так. Отже, для Єлизавети Петрівни важливим було лише народження у великокняжій родині хлопчика – і все. Що ж до мого чоловіка, то Петрові Федоровичу було, є й буде абсолютно байдуже, злягаюсь я з іншими чоловіками чи не злягаюсь, а також – з ким саме злягаюсь. Його цікавили самі лише дурнуваті витівки, казарменна дисципліна та світлий образ імператора Фрідріха Великого. Ну, і останнім часом – звісно, принади мадемуазель Воронцової...

– Ну, а російський народ?

– Для Росії я – чужинська принцеса-німкеня. Нею була, нею лишаюсь і досі. А німців тут, в Росії, я так розумію, не надто вже шанують. Та подивіться хоч би на тутешніх лакеїв: вони ж усі відкрито зневажають мене, свою царицю!..

– Лакеї, Ваша Величносте, прислужуються вашому вінченосному чоловікові, Його Імператорській Величності Петрові Третьому. І загалом, лакей – це майже завжди хамське бидло: такими їх робить лакейська служба, яка вимагає придушення власних почуттів, а згодом – поступового перетворення чоловіка на живу машину. Все майже як у Декарта... Тож запевняю: тільки-но Ваша Величність зійдуть на трон, як лакеї плазуватимуть перед Вашою Величністю, вилизуючи їй п'яти.

– Отже...

– Отже, не слід брати до уваги цих «живих машин».

– Кого ж тоді брати до уваги?

– Гвардію, Ваша Величносте!

– Гвардію?..

– Наскільки я розумію, Ваша Величність мають коханця...

– А-а-а, славний мій воїн Григорій Орлов!.. Так, він справжній мужик, і його брати теж.

– То в нього є брати?

– Так, і всі – такі самі гвардійці, як він. Такі ж, без перебільшення, орли, як і мій Григорій.

– Якби тільки Ваша Величність знали покійного польного маршала Григора Орлі, вони би переконались, що подібне прізвище і справді надає його носієві особливих чеснот.

– Покійний месє Орлі – ворог...

– Знов повторюю: Вашій Величності варто навчитися цінувати по достоїнству не тільки друзів, але й ворогів теж.

– Чому?

– Бо раптом сьогоднішній ворог завтра перетвориться на друга!.. Єдиний приклад: Франція та Росія ворогували давно, але зараз воюють разом проти Пруссії.

– Ваша правда, графе, – погодилась Катерина й додала: – Що ж, спробую бути слухняною вашою ученицею. А щодо якостей, котрих надає людині її ім'я, то в мене є інший прихильник – малоросійський гетьман Кирило Розумовський, рідний брат морганатичного чоловіка покійної імператриці Єлизавети Петрівни. Я досі як слід не вивчила російську мову, та мені якось пояснювали, що прізвище його походить від слова «розум»...

– Справді, наскільки мені пояснював месє Вольтер...

– О-о-о, невже ви знайомі особисто?!

– Так – причому багато років.

– Як неймовірно вам поталанило, графе!

– Так... Отже, месє Вольтер прискіпливо вивчав козацьку націю, зокрема козацькі родоводи. Тож він підтвердив, що рід братів Розумовських справді походить від козака на прізвисько Розум.

– Та що ви кажете!..

– Отже, Розумовські теж за вас? Це добре. А хто ще? Все ж таки у вас мають бути й інші симпатии...

– Є, але небагато.

– І все-таки, Ваша Величносте...

– Навіщо це вам?

– Бо момент дуже підходящий. Адже наскільки мені відомо, вінценосний чоловік Вашої Величності, імператор Петро Третій, нерозважливо повернув із заслання так званих «німців», які давно набридли всій Росії: герцога Бірона, графа Лестока, графа Мініха... Що ж до армії, то вона стогне від жорстокого свавілля, з яким імператор насаджує прусські порядки. Отже, Росія та особливо армія будуть за того, хто ризикне виступити проти імператора Петра Третього. Тому давайте подумаємо, кого ще можна включити до партії підтримки Вашої Величності.

– Наприклад, месє Панін – той самий, котрий проводжав вас сюди. Або княгиня Дашкова.

– Ну от, Ваша Величносте: якщо добре подумати, можна й наскрести півдюжини друзів!

– Півдюжини – це так мало...

– Вистачить і півдюжини друзів і двох-трьох місяців, щоби звести Вашу Величність на трон.

– Графе, графе! Ви весь час зводите все до заволодіння тронном...

– Так. Ну і що?

– Але ж це черговий переворот, яких у бідолашній Росії в цьому буремному столітті й без того вистачає...

– Ну, то буде ще один переворот! Можливо, останній, який нарешті завершить смугу смутних часів.

– Але ж...

– Переворотом більше, переворотом менше... Що саме непокоїть Вашу Величність?

– Мого чоловіка необов'язково вбивати – правда ж, графе?

– Звісно, так! Навіщо Вашій Величності, котрій від природи притаманне м'яке жіноче милосердя, копіювати цього недостойника – імператора?! Гадаю, домашнього арешту й висилки зі столиці під нагляд надійних людей вистачить цілком і повністю: наш поки що вінценосний Петро Третій – особа надто нерішуча.

– Отже...

– Отже, якщо Ваша Царська Величність оберуть російський трон замість віддаленого монастиря або сирієї одинокої могили, то Росія і весь світ невдовзі побачать, якими благодіяннями може осипати свою державу Катерина Друга – справжня монархиня, імператриця Божою милістю, вихована на гуманних ідеях просвітників.

У кімнаті запанувала тиша, доки Сен-Жермен не спитав нарешті:

– Чом Ваша Величність мовчать?

– Мені нелегко наважитись на таке – адже то буде зрада моїх щиросердих прагнень!

– Чом Ваша Величність кажуть про зраду?

– Бо імператор – це не коханець. Це все ж таки мій чоловік перед людьми та Богом...

– Котрий спить і бачить, як позбутися Вашої Величності!

– Ваша правда, графе... – Катерина стомлено прикрила очі. – Хоча... це його право! Як імператора та чоловіка.

– Невже Ваша Величність здадуться без бою?! Невже продадуть своє життя та життя майбутньої дитини без найменшого опору?..

– Хто захистить чужоземну царицю-німкеню? Кому вона потрібна тут, в іншій країні – у цій незбагненній Росії?

– Насамперед, самій Росії. А захистить Вашу Величність гвардія.

– Нехай гвардійці стогнуть від нових, прусських порядків, але ж вони під присягою. Вони – люди підневільні. Тож не забувайте, графе, що я не можу просто так піти у казарми й крикнути гвардійцям: «Солдати, з вами дочка Петра Великого – уперед, за мною!..» Так, російські солдати могли порушити присягу, принесену німкені Анні Леопольдівні, заради дочки Петра Великого, а от навпаки...

– Ваша Величність хочуть сказати, що солдати навряд чи порушать присягу, принесену онуку Петра Великого, заради цариці-німкені?

– Саме так, графе.

– Справді, Вашій Величності не слід самій піднімати гвардію. Але замість Вашої Величності гвардію піднімуть брати Орлови, насамперед ваш коханець Григорій, батько дитини, яку Ваша Величність носять зараз під серцем. Заради вас, своєї високородної коханки, та майбутнього життя вашої дитини.

– Яким чином Орлови піднімуть гвардію?

– В усі віки люди продавались і купувались за золото. А солдати – люди бідні. Навіть гвардійці. Даси їм рубль на горілку – і те добре!

– Ваша правда, графе: брати Орлови справжні солдати – тобто вони дійсно бідні. Отже, й солдатів підкупити не зможуть.

– Чи має котрийсь із них можливість дістатися полкової каси?..

– Але ж це казнокрадство!

– Чому?!

– Бо гроші полку призначені для його утримання. Для державної справи, графе!

– Якщо гроші з полкової каси допоможуть вашому сходженню на трон, це буде найліпша, найголовніша державна справа, якій вони служитимуть. До того ж, після перемоги у Вашої Величності буде можливість повернути позичені з каси гроші назад – за рахунок державної казни.

– Хм-м-м... Ну, припустимо. Але полкової каси все одно буде замало: грошей потрібно набагато, набагато більше!

– Нічого, на перший час вистачить і цього. До того ж, на відміну від братів Орлових, княгиня Дашкова та брати Розумовські, мабуть, люди небідні... Ну, а далі я підкину трішечки свого золота.

– Ви, графе?!

– Я, Ваша Величносте. Не забувайте, що...

– Так, хто ж іще може мати незліченну кількість золота, як не Вічний Жид!..

– Ні, не те. Я маю на увазі поголосок, нібито я варю золото з міді.

– Скільки часу піде на це чаклунство?

– Небагато: саме стільки, щоби з'їздити до мого тірольського маєтку Сен-Жермен і знов повернутися сюди.

– З каретою, навантаженою золотом?

– Яке я із величезним задоволенням витрачу на справу Вашої Величності.

Катерина довго й мовчки вдивлялась у сірі з легкою прозеленню очі Сен-Жермена, перш ніж спитати:

– Знаєте, графе, що протягом всього часу нашого знайомства бентежить мене найбільше?

– Що саме, Ваша Величносте?

– Навіщо вам мені допомагати? Навіщо ви взялися висватати бідну юну принцесу з карликового князівства за спадкоємця величезної імперії? Чому весь час надаєте мені слухні поради? І нарешті, чому за першим моїм відчайдушним викликом примчали сюди, у далекий Санкт-Петербург, в'їжджати куди вам категорично заборонено?

– Ваша Величність дуже розумні, – нарешті мовив Сен-Жермен після тривалого мовчання.

– Облиште компліменти, графе...

– Ні, справді.

– Я вже не маленька дівчинка. І добре засвоїла, що задурно у цьому світі ніхто нікому й нічого не дає.

– От саме розум, а ще кмітливість та щирість Вашої Величності й підкорили мене під час нашої першої зустрічі.

– Розум?! Облиште, графе: за будь-якими моральними канонами, на той час я поводитись дуже нерозважливо, а отже, нерозумно.

– Головне, Ваша Величносте, не поводитись розумно завжди й усюди – тобто, за вашим визначенням, згідно з так званими моральними канонами. Головне – вміти якнайшвидше знайти вірний та ефективний вихід із ситуації, що здається безвихідною: ось головна ознака розумної людини! Ваша ж Величність у тій складній ситуації не розгубились, і хоча проти Вашої Величності були матір, служниці та всі обставини, адекватна і, можливо, єдино вірна відповідь була швидко знайдена. Так на моїх очах Ваша Величність впевнено виграли цілковито програшну суперечку... Я вже не кажу про те, з якою істинно царською щедрістю Ваша Величність подарували свою дівочість якомусь рябому конюхові, здавалось би, недостойному найменшої уваги шляхетної принцеси.

– Отже...

– Отже я вирішив, що маленька Фіхе, ця нікому невідома бідна принцеса Софія-Фрідеріка-Августа Анхальт-Цербстська, неодмінно має стати повелителькою саме Російської імперії: адже така дівчина здатна обдарувати російську землю плодами просвітництва з такою самою щедрістю, з якою колись обдарувала своєю дівочою цнотою простого конюха, – а це був дуже щедрий дарунок!.. Бо без просвіти російська земля назавжди лишиться зануреною в темряву невігластва й рабства. Це свята місія Вашої Величності, Божа воля, яку належить виконати.

– І якщо мій чоловік заважатиме моїй святій місії...

– Тоді Ваша Величність мають наважитись на бунт проти чоловіка, нехай це навіть сам імператор! Бо я не можу повірити, що материнське серце Вашої Величності лишиться байдужим не тільки до майбутньої долі ваших дітей, Великого князя Павла Петровича та ще ненародженого немовляти, якого Ваша Величність зараз виношують. Я вірю, що материнське серце Вашої Величності небадуже також до страждань гігантської імперії, яку тільки Ваша Величність і можуть виховати в гуманному дусі віку Просвітництва.

– Так, графе, це достойна мета, заради якої варто боротися... навіть з моїм чоловіком-імператором! – погодилась нарешті Катерина.

– А потім Ваша Величність, можливо, будуть мати ласку зробити дуже корисну справу для однієї з земель, що входить до складу імперії, ввіреної турботам Вашої Величності.

– Яка це земля, графе?

– А от про це я поговорю з Вашою Величністю згодом: адже для початку потрібно зробити головне – зайняти стіл Російської імперії.

– Так, ваша правда...

Цариця вийшла зі свого закутка у центр кімнати й мовила, гордовито задерши підборіддя:

– Месьє граф Сен-Жермен, ви мене нарешті переконали у необхідності діяти, причому діяти з максимальною рішучістю. Ви справжній друг і корисний порадник, тож я готова дослухатись до ваших порад, прийняти запропоновані вами плани дій та допомогу. Доручаю вам провести переговори з моїми симпатиками, котрих я завчасно повідомлю про наші наміри. На сьогодні все, наша аудієнція завершена.

Граф шанобливо поцілував руку цариці та вийшов геть.

Відомо, що наступного дня Сен-Жермен у супроводі скромного месьє Паніна відвідав братів Орлових, а ще через день мав зустрічі з Кирилом Розумовським та княгинею Дашковою. З усіма граф бесідував не надто довго – не більше години. Після цього покинув Санкт-Петербург, велівши кучеру щодуху гнати коней до кордону імперії.

Через місяць Її Царська Величність успішно народила хлопчика, якому згодом був наданий титул графа Бобринського. А ще за пару місяців, 28 червня 1762 року від Різдва Христового, онук Петра Великого – імператор Петро Третій – був скинутий з престолу, на який керовані братами Орловими гвардійці звели імператрицю Катерину Другу. Граф Сен-Жермен весь час тримався у тіні, проте дієво допомагав черговому перевороту грішми...

Старший син Катерини Другої – майбутній імператор Павло Перший – номінально носив прізвище Романова. Втім, деякі історики небезпідставно вважають, що насправді з 1762 року в Російській імперії царювала Голштин-Готторпська династія. Адже зі смертю Петра Третього, котрий загинув у Ропші за загадкових обставин, перебуваючи під домашнім арештом, династія Романових урвалася.

Лютий 1798 року від Р. Х., Дармштадт

– Ну що, юний мій друже? Чи добре спалось тобі цієї ночі?

Пауль миттю скочив зі стільця, протираючи заспані очі. Великий Магістр стояв біля одного з вікон і дивився на вулицю, де поступово набирав сили запізнілий сірий світанок.

– То як спалося? – іронічним тоном повторив принц та повернувся до Пауля. Був він свіжовмитий, підтягнутий, веселий. І головне, на обличчі графа не помічалось жодних ознак втоми – немовби він тихо-мирно проспав усю ніч у своєму кріслі.

Але ж все-таки, мабуть, не спав!

На відміну від Пауля...

– Ваша милосте!..

– Юний мій друже, можеш не вибачатися за свій вчинок. Врешті-решт, якимось під час довгої молитви Ісус Христос просив двох присутніх при тому апостолів не спати. Просив сам Христос – але ті все одно не витримали й поснули... Я не більший від Сина Божого. Отож не дивно, що мій юний учень теж не витримав випробування безсонням.

– Все одно, ваша милосте: вибачте!

– З радістю вибачаю, юний мій друже, з радістю вибачаю. Тим паче, мені вже недовго лишилось перебувати на грішній землі, а забирати з собою до Царства Небесного ненависть чи хоч би образу на когось – величезний ризик! Бо небажання вибачити гріх своєму ближньому – то є прояв гордині.

Великий Магістр замовк, і Пауль одразу скористався цим, спитавши обережно:

– Ваша милосте...

– Що, юний мій друже?

– Ваша милість сказали, що...

Язик не повертався продовжити фразу.

– Ну-ну, я слухаю, слухаю!..

– Ваша милість сказали, що вам уже недовго лишилось перебувати на цій землі?

– Так, мій друже: полишивши нічний морок, сьогодні я перебував у вищих сферах. І почув могутній голос, котрий мовив: «Чоловіче, на тебе вже чекають, щоб судити справи твої судом вищим, праведним і визначити подальшу долю душі твоєї!» Колись мій покійний вчитель теж почув голос, подібний до чутого мною. І сталось це рівно за тиждень до його смерті... – Великий Магістр м'яко всміхнувся Паулю: – Отже, навряд чи й мені відміряно більше часу.

– Але ж, Ваша милосте!..

– Ти хочеш сказати, що я виглядаю надто бадьоро?

– Так, Ваша милосте...

– Це нічого не означає. Мій час настав – треба готуватись у далеку путь. Готуватись ретельно, бо піти туди слідом за мною не зможе ніхто.

– Але ж, Ваша милосте!..

– Врешті-решт, я зробив коло докола Числа Універсуму ^[39] – отже, мені справді час...

– Не розумію, Ваша милосте!

– І не треба розуміти, мій друже. Втім, так буває: іноді вчитель вимагає від учнів не розуміння, а простого виконання. Вчись, мій юний друже, і звикай. Бо надалі тебе вчитимуть інші.

Пауль тільки зітхнув.

– Тобі щось незрозуміло? Чи, можливо, ти з чимось не згоден?

– І те й інше, – тихо пробурмотів Пауль.

– І про що ж ти хотів би дізнатись?

– Про все-все!

– «Все-все» просто неможливо охопити жалюгідним людським розумом.

– Так, звісно... Але ж ми багато про що говорили вночі.

– Ніч скінчилась, мій юний друже. Попереду перший день з останніх, відпущених мені, – тож у мене не надто багато часу... А тому краще забудь нашу бесіду. Забудь від початку й до кінця.

– Забути?! Але чому?!

– Бо це – лише химера.

– Не можу, Ваша милосте.

– Отакої! Чому це раптом не можеш?

– Бо саме цієї ночі Ваша милість уперше назвали мене не хробачком, а своїм юним другом... Така велика честь для мене!..

– Один-єдиний слід химери у денних реаліях.

– Я не забуду про виказану мені честь...

– Гаразд, припустимо. Але решта...

– Так – про решту! Чи Ваша милість помстилися своїм ворогам? Коли та в який спосіб? І що з ними сталося?

– Так-так, бачу, твоя допитливість не зменшилась анітрохи... Дивись, мій юний друже, як би ця якість колись не стала тобі на заваді!

– І все-таки, Ваша милосте?..

Великий Магістр пройшовся по кімнаті, всівся у крісло й мовив:

– Ну гаразд. Тому ворогу... «малому» ворогу, котрий вбив мою кохану та позбавив мене останньої надії на спокійне родинне життя, я помстився: його закатували на смерть, а його родину відправили у вигнання. Правителю країни, що завоювала мою батьківщину, я теж помстився: усі його нащадки померли, нікчемний рід урвався. Але моя країна, мій народ, з лона якого я вийшов, волі так і не побачили...

– Чому?

– Уяви, юний мій друже: я не знаю! – Великий Магістр знизав плечима. – Я теж, мабуть, накоїв помилок, і перебування мого народу в солодкому забутті поневолення... Можливо, то є моя провина, мені й покарання.

– Ваша милість надто справедливий... – почав було Пауль.

– Я далеко не святий, отже, не завжди бував і справедливим. Наприклад, я не певен, що заслання сім'ї мого «малого» ворога – це надто справедливо: адже я мусив поквитатися з ним, а не з його нащадками... Крім того, смерть нареченої лежить на моїй совісті такою ж мірою, як і на совісті мого «малого» ворога.

– І що ж далі?

– Правителька, що прийшла до влади після винищення роду володаря, котрий загарбав мою рідну землю, так і не побажала дати волю останній. Правителька вчинила несправедливо, юний мій друже, тому зараз її нащадок нищить все надбаня власної матері, до якого тільки може дотягнутись. Отже, її недбалість та невміння дотримуватись даної обіцянки без покарання також не лишилися.

Але то не головне. Однією з країн, що так і не побажали допомогти моїй землі вибороти волю, є Франція. Ти пам'ятаєш, що сталося з тамтешньою королівською династією?

– Так... – Пауль здригнувся.

– Отже, тепер до влади у Франції прийшов Наполеон Бонапарт, який невдовзі стисне в кулаці горлянку всієї Європи. Насамкінець він вдарить по країні, що загарбала мою рідну землю. І тоді, можливо, саме Бонапарт визволить її... [\[40\]](#)

– Ваша милість впевнені в тому?

– Впевненість у словах правителів – це все одно, що впевненість у незмінності вранішнього вітерця. Отак, юний мій друже! Хоча...

Великий Магістр розстебнув верхні гудзики сорочки, витягнув звідти на мить вкритий масонською символікою перстень на тонесенькому золотому ланцюжку, потім сховав персня й мовив:

– Хоча я зробив усе від мене залежне, щоби поставити нового правителя Франції під контроль нашої ложі. Якщо ж він відмовиться звільнити мою землю, то всі сили Небесні повстануть проти нього, – і тоді я не позаздрю його долі...

Після цих слів Великого Магістра у кімнаті надовго запанувала тиша. Та виявилось, що Пауль усе ще не вгамував своєї цікавості:

– Ваша милосте...

– Що, мій друже?

– Ваша милосте, а все-таки... Скажіть, з якої землі родом Ваша милість? Хто Ваша милість насправді? Ну, все-таки...

Великий Магістр лише розсміявся.

– Ну, чом ви ніяк не хочете сказати того? Навіщо ви двічі розповсюджували хибні чутки про свою смерть, коли ви й досі живі?!

– Юний мій друже! Ти ж і сам добре знаєш відповідь.

– Але ж...

– Я – Великий Магістр таємної масонської ложі. Я – принц Ракоці, один із синів Ференца Другого Ракоці, володаря угорського та графині Текелі. Я – граф Сен-Жермен, володар маєтку в італійському Тіролі. Я – син голландського або португальського єврея-торговця. І насамкінець я – Вічний Жид, апостол-зрадник Юда Іскаріот. От хто я такий. Що ж до різних дат смерті... В моїй особі суміщаються одразу декілька персон – отже, мені конче потрібно померти мінімум тричі! Дві смерті були уявними, третя стане справжньою – отак-от, друже.

– Але ж сумістити все це докупі просто неможливо...

– Вірно, друже, цілком слушне зауваження.

– А отже...

– А отже, я не є ніким зі згаданих персон.

– Але ж Ваша милість зараз тут, переді мною, у цій кімнаті...

– Тут я – жива людина, а не мої імена й титули!

Знов помовчали, тоді Пауль зробив останню спробу:

– А може...

– Ні. Я не виконав свою місію до кінця, оскільки рідна моя земля лишилася в рабстві, з якого звільниться невідомо коли. Тому я, Великий Магістр масонської ложі, принц Ракоці, граф Сен-Жермен, син торговця-єврея і Вічний Жид, хочу піти у небуття таким і тим, яким і ким є зараз. Натомість моє справжнє ім'я нехай помре разом зі мною. Я так бажаю, мій юний друже! – І після невеличкої паузи граф суворо повторив ще раз: – Нехай таємниця мого імені й походження лишиться нерозкритою. Я так бажаю...

Розчарований Пауль зрозумів: цього рішення вже не змінити... А Великий Магістр, принц, граф, купецький син і апостол, сидів у своєму кріслі, дивився прямо у вічі спантеличеному учневі... й мовчки всміхався. Було очевидно, що він насолоджується нерозгаданою загадкою, яку лишав по собі. Лишав назавжди.

30.08.2004—27.06.2005pp., *Kuie*

Додаток

Хронологічна таблиця до роману «Помститися імператору»

27.12.1595

Народився **Богдан (Зіновій-Абданк) Хмельницький**.

05.09.1638

Народився майбутній французький король **Луї XIV**.

20.03.1640

Народився **Ян (Іван) Мазепа**.

25.01.1648

Починається козацьке повстання під проводом **Богдана Хмельницького**.

08.01.1654

Переяславська рада: Україна укладає договір з Московією.

27.07.1657

Помирає **Богдан Хмельницький**.

27.08.1666

Народився російський цар **Іоанн V Олексійович**.

11.10.1672

Народився **Пилип Орлик**.

30.05.1672

Народився російський імператор **Петро I Великий**.

27.03.1676

Народився **Ференц II Ракоці**.

17.06.1682

У Стокгольмі, в сім'ї короля **Карла XI** та **Ульріки-Елеонори**, принцеси **Датської**, народився майбутній шведський король **Карл XII**.

25.06.1682

Іоанн V та **Петро I** урочисто вінчаються на царство Російське – виникає дуумвірат.

09.01.1684

Іоанн V одружується з **Прасковією Федорівною Салтиковою**.

05.04.1684

У Ліфляндії в селянській родині народжується **Марта Скавронська**– майбутня російська імператриця **Катерина І**.

25.07(04.08)1687

Іван Мазепастає гетьманом.

1690

У прилуцького **сотника Раковина** народжується син **Степан Раковин**– центральний герой роману. [\[41\]](#)

28.01.1693

У царя **Іоанна Олексійовича** та **Прасковії Федорівни** народилася середня дочка Анна – майбутня російська імператриця **Анна Іоаннівна**.

1700

Помирає Павло Герцик – полтавський полковник, вихрест з євреїв, дід Григорія Орлика через дочку Ганну; син Павла Герцика Григорій (брат Ганни, дядько Григорія Орлика – майбутнього польного маршала Григора Орлі) був козацьким полковником в Івана Мазепи та супроводжував його у вигнанні. Павло Герцик мав також іще двох синів – Івана та Опанаса.

1700

Починається Північна війна (Швеція проти Північного союзу – Росії, Саксонії, Польщі, Данії).

1700

Пилип Орлик стає старшим канцеляристом генеральної військової канцелярії.

05.11.1702

У Батурині народився Григорій Орлик, майбутній дипломат і найталановитіший шпигун XVIII ст. у Європі – син Пилипа Орлика і Ганни Герцик; його хрещеними батьками були Іван Мазепа та Любов Кочубеївна – дружина генерального писаря Василя Кочубея.

1703

У майбутнього польського короля Станіслава Лещинського народилася дочка Марія Аделаїда, принцеса Савойська – майбутня французька королева, дружина короля Луї XV.

1703

Починається повстання під проводом Ференца II Ракоці.

1704

Ференц II Ракоці обирається князем Трансільванії.

1704

За ініціативою Карла XII у Варшаві збирається сейм, що усуває короля Августа II Сильного (водночас він є також курфюрстом Саксонії) й замість нього обирає королем Польщі Станіслава I (Лещинського). Надалі Август II та Станіслав I по черзі займають польський трон залежно від того, хто бере гору у Північній війні.

1705-1706

Відбуваються таємні переговори між Іваном Мазепою та Карлом XII.

1706

Пилип Орлик стає генеральним писарем Війська Запорозького.

1707

Ференц II Ракоці стає на чолі Угорської держави.

– I. 1707

Початок сюжету: Степан Раковин прибуває додому після навчання у Києво-Могилянській академії на літні вакансії.

27.01.1708

Народжується Анна Петрівна – дочка Петра I та Катерини I, цесарівна та майбутня герцогиня Голштинська, мати майбутнього російського царя Петра III.

2-4.11.1708

Відбувається різанина у Батурині.

XI.1708

Гине Гелена Капля, наречена Степана Раковина.

XI.1708

Іван Мазепа з 4000 війська та 8000 запорозьких козаків на чолі з кошовим отаманом Костем Гордієнком приєднуються до шведського війська Карла XII.

6.05.1709

Шведи розпочинають облогу Полтави.

27.06.1709

Степан Раковин бере участь у Полтавській битві гетьманським сердюком.

Літо-осінь 1709

Ребе Моше вивозить **Степана Раковина** з України до Голландії.

21.09.1709

Поблизу Бендер (тогочасна Туреччина, історично – Трансільванія) помирає **Іван Мазепа**.

18(29).12.1709

Народилася **Єлизавета Петрівна** – дочка **Петра I** та **Катерини I**, майбутня імператриця **Єлизавета I**.

15.02.1710

Народжується праонук короля **Луї XIV** – **Луї**, герцог **Анжуйський**, майбутній король Франції **Луї XV**.

31.03.1710

Росія та Швеція підписують у Гаазі зобов'язання не вести воєнних дій у шведських володіннях у Німеччині.

05.04.1710

Після смерті **Івана Мазепи** козацька рада в м. Бендерах обирає **Пилипа Орлика** гетьманом.

05.04.1710

Затверджуються «Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького», автором яких є **Пилип Орлик**.

1711-1712

Несподівано помирають одразу троє Бурбонів: французький **дофін Луї**, його син **герцог Бургундський** та **герцог Бретанський**. Завдяки цьому претендентом на трон Франції стає праонук короля **Луї XIV** – дворічний **Луї**, **герцог Анжуйський**.

1711

Починається вимушена еміграція **Ференца II Ракоці**.

1711

Пилип Орлик очолює зібрану 16-тисячну українську армію (з польськими частинами **Й. Потоцького** та татарським військом) і здійснює невдалу спробу звільнити Україну від російського панування.

1711

Козацький полковник **Григорій Герцик** обирається генеральним осавулом на еміграції.

1711

Степан Раковин починає навчатися в **ребе Моше** кабали.

05.04.1712

Уцент розбитий над річкою Прут військами **Довлат-Гірея**, **Петро** Іукладає мирний договір, згідно з яким Москва відмовлялася від претензій на Україну: «Його Царська Величність свою руку відбирає від козаків із прадавніми їхніми рубежами», – але згодом договір був кардинально переписаний...

1712

Пилип Орлик пише трактати «Вивід прав України» та «Маніфест до європейських урядів».

1712-1714

За допомогою Росії її союзники дістають у Європі ряд перемог.

1713-1714

Росія окупує частину території Фінляндії.

1713

Росія вимагає від Османської Порти, щоби **Карл XII** покинув м. Бендери без союзників; утім, **Пилип Орлик** клишився разом з королем, коли той на чолі 300 осіб прийняв бій із 20-тисячним військом турків і татар, – тож 11-річний **Григорій Орлик** із шаблею в руках захищає дім від розлючених турецьких вояків.

5-7.08.1714

Російський флот розбиває шведський поблизу миса Гангут.

1714

Степан Раковинта **ребе Моше** переїздять до Португалії.

12.10.1715

У цесаревича **Олексія Петровича** принцеси **Софії-Шарлотти Бланкенбурзької** народжується син Петро – майбутній російський імператор **Петро II**.

25.08.1715

Помирає король Франції **Луї XIV**. Королем стає його праонук – **Луї XV**, якому виповнилось лише 5 років. Регентом при юному королі стає його двоюрідний дід – **герцог Орлеанський**.

VII.1717

Російський десант висаджується на острові Готланд.

VIII.1717

Франція відмовляється від союзу зі Швецією, Росія переносить бойові дії на територію Швеції.

30.11.1718

Під стінами фортеці Фредриксен у Норвегії гине **Карл XII Шведський**.

07.12.1718

У м. Ростов в сім'ї герцога **Карла-Леопольда Меклен-бург-Шверинського** та цесарівни **Катерини Іоаннівни** народилася дочка **Єлизавета-Христина** – майбутня правителька Російської імперії **Анна Леопольдівна**.

1719

Виконуючи доручення **Пилипа Орлика**, генеральний осавул **Григорій Герцик** переїздить із Стокгольма до Варшави, де люди російського посла заарештовують його, перевозять до Петропавлівської фортеці та ув'язнюють там.

07.08.1720

Російський флот перемагає у Гренгамському бою.

30.08(10.09).1721

Укладанням Ніштадтського миру завершується Північна війна.

1721

Помирає **ребе Моше**, **Степан Раковин** подорожує на Схід.

1723

Завершується період регентства **принца Орлеанського**: король Франції **Луї XV** досягає повноліття.

1723

Степан Раковин під іменем **Сен-Жермен** повертається до Європи, засновує масонську ложу.

28.01.1725

Помирає російський імператор **Петро I**.

28.01.1725

Катерина Олексіївна, удова російського імператора **Петра I**, стає російською імператрицею **Катериною I**.

21.05.1725

Герцог **Фрідріх-Карл Голштин-Готторпський** одружується з цесарівною **Анною Петрівною**.

05.09.1725

Французький король **Луї XV** одружується з **Марією Аделаїдою Савойською** – дочкою польського короля **Станіслава I**.

1726-1743

Першим міністром Франції стає **абат Флері**, котрий був наставником короля **Луї XV** з 6-річного віку і до повноліття.

1727-1737

Королева **Марія Аделаїда** народжує французькому королю **Луї XV** десятеро дітей.

06.05.1727

Помирає російська імператриця **Катерина I**.

07.05.1727

Російським імператором стає **Петро II Олексійович** – онук **Петра I**.

1727

Колишній генеральний осавул **Григорій Герцик** звільняється з Петропавлівської фортеці. Надалі його залишено на поселенні у Москві.

10(21).02.1728

У м. Кіль (герцогство Голштин, Північна Німеччина) народжується майбутній російський цар **Петро III** – принц **Карл-Петер-Ульріх**, син герцога **Карла-Фрідріха Голштин-Готторпського**, племінника **Карла XII Шведського**, та цесарівни **Анни**, дочки російського імператора **Петра I** та **Катерини I**.

04.03.1728

Помирає **Анна Петрівна**, герцогиня Голштинська, мати майбутнього російського царя **Петра III**.

21.04(02.05). 1729

У родині принца **Христіана-Августа Анхальт-Цербстського** та **Йоганни-Єлизавети**, уродженої **принцеси Голштин-Готторпської**, народилася дочка **Софія-Фрідеріка-Августа Анхальт-Цербстська** – майбутня російська імператриця **Катерина II**.

1730

Григорій Орлик передає **Вольтеру** документи про протистояння **Івана Мазепи** та **Петра I**.

18.01.1730

Від віспи помирає 15-літній російський імператор **Петро II**.

Січень 1730

Російською імператрицею стає **Анна Іоаннівна**.

VI.1730

Григорій Орлик прибуває до Стамбула, проводить переговори з послом Франції, а пізніше і з ханом **Каплан-Гіреєм** – своїм товаришем дитинства, який колись порятував **Орлика** від розправи, і домовляється про союзницькі дії в разі виступу на Москву.

01.02.1733

Помирає польський король **Август II**.

11.09.1733

На сеймі, що розпочався 25.08.1733 р., королем Польщі одноголосно було обрано **Лещинського** – короля **Станіслава I**. Таємними шляхами через ворожу Німеччину (союзника Австрії та Росії) **Станіслава Лещинського** супроводжував до Варшави **Григорій Орлик**, який привіз 1 млн флоринів на підкуп senatorів.

22.09.1733

Після появи 20 вересня на правому березі Вісли 20-тисячного російського війська **Станіслав I Лещинський** втікає у Данциг (Гданськ), де розраховує дочекатись допомоги від Франції та заступництва Швеції, Туреччини і Пруссії.

24.09.1733

Сейм обирає **Августа**, курфюрста саксонського, польським королем **Августом III**.

1733

За активну участь у польській справі **Луї XV** нагороджує **Григорія Орлика** діамантом вартістю 10 тисяч екю й титулом **графа де Лазіскі**, королева **Марія Аделаїда** дарує свій портрет, оздоблений самоцвітами; а найголовніше – король домагається від Порти звільнення **Пилипа Орлика**, який має очолити козацьке повстання.

1734

Григорій Орлик наважується пробратись на Гетьманщину; з невідомих причин комендант російського війська в Україні **генерал Кейтне** тільки не затримує його, а, навпаки, допомагає безперешкодно покинути Україну.

08.04.1735

Помирає **Ференц II Ракоці**.

Липень 1735

Сен-Жермен зустрічається з **Григорієм Орликом** у палаці Орлі (Франція).

Після 1735

На поселенні у Москві помирає **Григорій Герцик** – дядько **Григорія Орлика**, сподвижник **Івана Мазепи**.

1737

Оскільки у стосунках королеви **Марії Аделаїди** французького короля **Луї XV** настає різке охолодження (королева більше не бажає виконувати подружні обов'язки), **Луї XV** віддаляється від дружини. Розпочинається період фаворитизму – першою фавориткою **Луї XV** стає **графиня де Мальї**, потім король захопився її старшою сестрою, **герцогинею де Вантіміль**, потім молодшою – **маркізою де Латурнель**, яку згодом зробив **герцогинею де Шатору**.

1738

У підкореній Україні з'являється самозванець **Іван Минацький**, що видає себе за покійного цесаревича **Олексія Петровича**. Згодом заарештованого **Минацького** та священника **Гаврилу Могилу**, котрий шанував самозванця як царя, посаджено на палі.

03(14).07.1739

Племінниця російської імператриці **Анни Іоаннівни** – **Анна Леопольдівна** – одружується з принцем **Антоном-Ульріхом Брауншвейг-Беверн-Люнебурзьким**.

17(28).10.1740

Помирає російська імператриця **Анна Іоаннівна**, російським імператором проголошується двомісячний **Іоанн Антонович** регентом при якому стає курляндський герцог **Ернст Іоганн Бірон (Бюрен)**.

09(20).11.1740

Після нічного арешту **регента Бірона** правителькою Російської імперії стає **Анна Леопольдівна** з титулом Великої Княгині та Імператорської Високості.

1741

Швеція оголошує війну Росії; на той час **Григорій Орлик** – польний маршал **Григор Орліта** член «Таємної ради» короля **Луї XV** – переконує короля відновити коаліцію Порту, Швеції, кримського хана та України проти Росії, іде в Стокгольм і докладає всіх можливих зусиль, щоб із переходом влади в Російській імперії до **імператриці Єлизавети І** ця війна тривала.

25.11.1741

Уночі за допомогою гвардії **Єлизавета Петрівна** усуває **Анну Леопольдівну**, правительку Росії при малолітньому сині **Івані VI Антоновичі** (1740—1741), та стає імператрицею **Єлизаветою I**.

1742

Єлизавета I бере морганатичний шлюб з **Олексієм Розумовським**, котрий разом з братом **Кирилом Розумовським**, гетьманом України у 1750—1764 рр., допомагав сходженню **Єлизаветина** трон.

24.06.1742

Помирає **Пилип Орлик**.

07.11.1742

Єлизавета I проголошує раніше запрошеного нею до Санкт-Петербурга племінника **Карла-Петера-Ульріха Голштинського**, сина **Анни Петрівни** та онука російського імператора **Петра I**, спадкоємцем російського трону.

Грудень 1742

Сен-Жермен зустрічається з **Єлизаветою I**, котра прохає підібрати «вигідну партію» для **Петра Федоровича**.

1743

Єлизавета I укладає мирний договір зі Швецією, за яким Росія отримує Південну Фінляндію.

Літо 1743

Сен-Жермен стає мимовільним свідком першого роману (у 14-річному віці) юної **Софієн Анхальт-Цербстської**.

1744

Принцеса **Анхальт-Цербстська** прибуває до Росії на «оглядини» до імператриці **Єлизавети I**.

1744-1758

Канцлером Російської імперії стає граф **Олексій Бестужев-Рюмін**, який протягом 16 років керував Росією практично одноосібно.

1744

Відвідавши Київ, **Єлизавета I** розуміє необхідність відновлення гетьманства в Україні для заспокоєння населення. Згодом гетьманом був обраний **Кирило Розумовський**.

1745

Після смерті герцогині **де Шаторута** періоду затяжної депресії французький король **Луї XV** захоплюється **мадам д'Етіоль**, якій невдовзі надає титул **маркізи де Помпадур**.

1745

П р и н ц е с а **Анхальт-Цербстська**, охрещена у православ'ї **Катериною**

Олексіївною,виходить заміж за Великого князя **Петра Федоровича**– майбутнього царя **Петра III**.

1746

Після чергових пологів помирає на засланні колишня правителька Російської імперії **Анна Леопольдівна**.

03.12.1747

Григорій Орлику Версалі в присутності короля одружується з **Луїзою-Єленою ле Брюн де Дентевіль**.На весілля **Вольтер** подарував йому авторський примірник «Історії життя Карла XII» у червоній шкіряній оправі з родовим гербом **Орликів**.Наречена купила чоловікові драгунський кінний полк, який дістав назву «Сині шведи короля». Сюди ж увійшла й козацька сотня, де служили **два племінники Орлика**.

03.12.1747

Сен-Жерменприсутній на весіллі **Григорія Орлика**.

Початок 1750-х

Велика княгиня **Катерина**починає роман з гвардійським офіцером **Сергієм Салтиковим**.

1753-1754

Сен-Жерменстежить за розвитком чергового роману Великої княгині **Катерини**.

20.09.1754

Велика княгиня **Катерина**народжує від **Сергія Салтикова**сина – майбутнього імператора **ПавлаI**.

1754

На вимогу канцлера **Олексія Бестужева-Рюміна**,імператриця **ЄлизаветаI** «навечно» висилає **Сен-Жермена**з Російської імперії.

23.08.1754

Народився майбутній французький король **Луї XVI**– онук короля **ЛуїXV**.

Друга половина 1750-х

Велика княгиня **Катерина**розпочинає роман з польським дипломатом **Станіславом-Августом Понятовським**,майбутнім польським королем **Станіславом-Августом**.

02.11.1755

Народилася майбутня французька королева **Марія-Антуанетта**– дочка **Франца I Австрійського**та **Марії-Терезії**.

1756

Росія, Франція та Австрія вступають у Семилітню війну проти Англії та Пруссії. При цьому всі прошарки французького суспільства незадоволені зміною традиційного союзника – Пруссії на нового союзника, Австрію.

1758

Помирає королева Франції **Марія Аделаїда Савойська**.

27.02.1758

Позбавлений чинів та відзнак, опальний канцлер **Олексій Бестужев-Рюмін** висилається з Санкт-Петербурга до села Горстово (Московська губернія), що належить йому.

1759

Прусська армія **Фрідріха II Великого** під Кунерсдорфом зазнає поразки, після чого Пруссія була розгромлена; російські війська займають Берлін.

14.11.1759

Генерал-поручник, кавалер шведського ордена Меча й ордена Святого Луї **Григорій Орлик (Григор Орлі)** помирає після поразення в бою біля міста Міндена над Рейном.

Початок 1760-х

Починається роман Великої княгині **Катерини** з **Григорієм Орловим**.

25.12.1761 (05.01.1762)

Помирає **Єлизавета I**.

Березень 1762

Скориставшись опалою **Олексія Бестужева-Рюміна**, граф **Сен-Жермен** повертається до Санкт-Петербурга й радить цариці **Катерині** скинути чоловіка з престолу Російської імперії.

11.04.1762

Цариця **Катерина** народжує від **Григорія Орлова** сина **Олексія**, графа **Бобринського**.

28.06.1762

Скинувши з престолу **Петра III**, його дружина стає російською імператрицею **Катериною II**.

1762

Імператриця **Катерина II** викликає із заслання опального **Олексія Бестужева-Рюміна**, повертає йому всі чини та нагороди, а на додачу робить генерал-фельдмаршалом.

1762

Посилаючись на внутрішню ситуацію, Росія виходить із Семилітньої війни.

1763

Підписанням Паризького миру завершується Семилітня війна, в результаті якої Франція втратила всі колонії на користь Англії. Всі прошарки французького суспільства клянуть **маркіз** **уде Помпадур**, яка вважається головним «каталізатором» укладання союзу Франції та Австрії.

1764

Катерина II ліквідує гетьманство на території України.

1764

Помирає **маркізаде Помпадур**, найулюбленіша фаворитка французького короля Луї XV.

1770

Майбутній французький король Луї XVI одружується з **Марією-Антуанеттою Австрійською**.

1772

Перший розподіл Польщі.

10.05.1774

Після зараження віспою від дочки якогось теслі, що сталося у квітні, помирає французький король Луї XV.

1774

Королем Франції стає Луї XVI.

1775

Катерина II ліквідує Запорозьку Січ.

1775

Помирає **Луїза-Єлена ле Брюн де Дентевіль**– вдова **Григорія Орлика**.

30.05.1778

Помирає **Жан-Франсуа Вольтер**.

1783

Катерина II затверджує наказ про закріпачення голоти.

1784

«Перша смерть» **Сен-Жермена**(Шлезвіг, Ютландія).

14.07.1789

Штурмом Бастилії починається Велика французька революція.

18.09.1789

Французький король Луї XVI затверджує декрет щодо знищення рештків феодалізму.

VI.1791

Французький король Луї XVI разом із сім'єю намагається втекти до Лотарингії, але їх затримано та під конвоєм доправлено до Парижа.

14.09.1791

Французький король Луї XVI присягає новій конституції.

22.04.1792

Французький король Луї XVI оголошує війну Австрії.

21.09.1792

Падіння французької монархії: короля Луї XVI з сім'єю заарештовують та ув'язнюють у замку Тампль.

11-20.01.1793

У Конвенті відбувається суд над Луї XVI.

21.01.1793

Страчується французький король Луї XVI.

15.10.1793

Страчується французька королева **Марія-Антуанетта**.

1793

Другий розподіл Польщі.

1795

«Друга смерть» **Сен-Жермена** (Кассель, Гессен).

1795

Третій розподіл Польщі.

06(17).11.1796

Помирає імператриця **Катерина II**, після чого на російський трон сходять її син – імператор **Павло I**.

– I.1798

Останні дні **Сен-Жермена** (Дармштадт).

---

notes

Свята простота! (*Лат.*)

Боже мій! *(Ідиш)*

Все, що робиться, – на краще... *(Ідиш)*

Караул! (їдиш)

Єврейське містечко (*ідиш*).

Мається на увазі рабин – місцевий духовний та громадський лідер єврейської общини.

М'ясник, навчений прийомів приготування кошерного м'яса (такого, що повністю відповідає законам кашрута); нерідко вважався другою після рабина персоною в єврейській общині.

Слово, що замінює в усній мові Святе Ім'я єврейського Бога, котре заборонено вимовляти.

Молитовна накідка в юдеїв (*ідиш*).

Бог, Всевишній (давньоєвр.).

Неєвреї.

Буквально «перебування» (*давньоєвр.*)– одне з імен трансцендентного і всюдисущого Бога, що втілює ідею Його постійної дієвої присутності у світі.

В однині – сфера: одне з кабалістичних понять, частковий прояв першопричини у духовному світі.

Згідно з кабалістичною традицією, назви вищих світів у порядку сходження від земного до небесного.

Повне ім'я: Іцхак Лурія Ашкеназі (1534—1572) – один з великих кабалістів, що жив у XVI ст.

У даному контексті, на відміну від наведеного вище значення, «ребе» означає «духовний вчитель». Це повністю відповідає зафіксованому в Євангеліях зверненню до Ісуса: «Равві!» («Вчителю!»)

Мир (давньоєвр.).

Першопчаткова – давньоєврейська форма слова «Месія», означає «помазаник» та відповідає грецькому «Христос».

Ізраїльтяни.

Біблійні філістимляни, яких наука ототожнює з фінікійцями. Між іншим, «близькосхідна» назва цього народу дала ім'я сучасній Палестині.

Тобто дзигою.

Єврей.

Нееврей.

Буквально: «До життя!..» – тобто «[Прагнемо] життя!»

Ференц II Ракоці (Ракоші) [27.03.1676, Борші, Угорщина – 08.04.1735, Родосто (нині Текірдаг), Туреччина] – відомий політичний діяч Угорщини, борець проти габсбурзького поневолення країни. Очолював визвольне повстання у Верхній Угорщині 1703—1711 рр. У 1704 р. обраний князем Трансільванії, у 1707 р. став на чолі Угорської держави. У своїй боротьбі намагався знайти підтримку в європейських дворів, посилаючи монархам багаті дарунки, зокрема, знамените токайське вино – по декілька його діжок отримали Петро I та Луї XIV. Створив регулярні збройні сили Угорщини. Після того, як у 1711 р. угорське дворянство за його спиною уклало мир із Габсбургами, змушений був утекти до Росії, згодом до Франції та Туреччини. Залишив по собі «Записки про війну в Угорщині з 1703 року до її кінця» та автобіографічний «Життєпис». Мав двох синів.

Титулом графа де Лазіскі нагородив Григорія Орлика французький король Луї XV за сприяння поверненню на польський трон свого тестя – Станіслава I Лещинського (див. Хронологічну таблицю).

Rocaille (фр., буквально – мушля) – назва орнаменту з мушлів, від якої згодом утворилась назва провідного стилю мистецтва XVIII ст. – рококо.

Чоловіча сорочка з відкритим широким коміром.

«Правитель» (*it.*)– найвідоміший твір Макіавеллі.

Себто до Кунсткамери.

Духівник Єлизавети I у дитячі роки.

Згідно із ТаНаХом, або оригінальним текстом Старого Заповіту, пророка Йону проковтнув зовсім не кит, а морське чудовисько Левіафан, по-давньоєврейськи – Лев'ятан. Різниця між цими тваринами стає більш очевидною, якщо взяти до уваги цікаву обставину: з інших священних єврейських текстів випливає, що м'ясом Лев'ятана колись ласуватимуть праведники Божі – тобто, на відміну від китового, це м'ясо є кошерним! Отже, Лев'ятан – то насправді ніякий не кит.

Перемогами.

На честь весілля Вольтер подарував польному маршалу Григору Орлі авторський примірник «Історії життя Карла XII» у червоній шкіряній оправі з родовим гербом Орликів (див. Хронологічну таблицю).

Син Богдана Хмельницького, один з українських гетьманів.

Доноси.

Натяк на польського дипломата Станіслава-Августа Понятовського, згодом – польського короля Станіслава-Августа (див. Хронологічну таблицю).

Натяк на переворот 25.11.1741 р.: о 2-й годині ночі супроводжувана відданими людьми Єлизавета Петрівна увійшла до казарми гренадерської роти Преображенського полку й, нагадавши, що вона – дочка Петра Великого, повела вояків за собою, втім заборонивши застосовувати зброю. Гренадери швидко й без будь-яких жертв заарештували Брауншвейзьку фамілію у повному складі (див. Хронологічну таблицю).

Сен-Жермен туманно натякає, що насправді йому виповнилося 108 років: адже Число Універсуму – це $108=1 \times 2 \times 2 \times 3 \times 3 \times 3$.

Швидше за все, Наполеон Бонапарт не збирався допускати утворення незалежної Української держави, оскільки бачив себе не менше, ніж імператором усієї Європи, об'єднаної, ясна річ, під своєю владою. Але інститут гетьманства збирався відновити... хоча і призначив українським гетьманом француза – свого генерала Мюрата!

Позначені сірим тлом ячейки стосуються головного героя роману Степана Раковича.